

TÜRKMEN POLITEHNIKI INSTITUTY

Ä.Gubaýewa

UMUMY SUNGAT TARYHY

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

Türkeminstantyň Bilim ministrligi tarapyndan makullanylan

Aşgabat – 2010

Ä.Gubaýewa, Umumy sungat taryhy.

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby, Aşgabat – 2010 ý.

Sözbaşy

Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan döwletimizde geljeginiz bolan ýaşlaryň dünýäniň iň ösen talaplaryna laýyk gelýän derejede bilim almagy üçin ähli işler edilýär.

Hormatly Prezidentimiz döwlet başyna geçen ilkinji gününden bilime, ylma giň ýol açdy, Türkmenistan ýurdumyzda milli bilim ulgamyny kämilleşdirmek boýunça düýpli özgertmeler geçirmäge girişdi.

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakynda” 2007-nji ýylyň 15-nji fewralyndaky Permany bilin ulgamyndaky döwrebap özgertmeler ýaş nesliň ýokary derejede bilim almagyna we terbiýelenmegine, giň dünýägaraýyşly, edep-terbiýeli, tämiz ahlakly, kämil hünärmenler bolup ýetişmeklerine uly ýardam edýär. Okuw kitaby Täze Galkynyş we Beýik özgertmeler zamanasynda ýokary bilimli hünärmenleri taýýarmaklyga bildirilýän talaplary göz önünde tutup taýýarlanylady. Okuw kitaby taýýarlanylanda ýokary okuw mekdepleriniň talyplaryna geljekki binagärlere “Umumy sungat taryhy” dersini doly öwredip, olaryň hünär ugurlary boýunça ýörite dersleri özleşdirmeklerine “Umumy sungat taryhy” dersinden taýýarlyklaryny üpjün etmek wezipelerinden ugur alyndy. “Umumy sungat taryhy” dersi “Binagärlik” hünärinde okaýan talyplaryň hünär dersleri bilen baglanşyklydyr. Bu ders 1 we 2-nji ýarym ýyllygynda okalýar. Okuw dersiniň esasy materiallary umumy we amaly sapaklarda öwrenilýär. Özleşdirilen ders hasap we synag bilen jemlenýär.

“Umumy sungat taryhy” dersi talyplaryň sungat äleminde düşünjesinde artdyrylar. “Sungat taryhy” öwrenilende talyplar her döwrüň medeniýeti bilen tanyş bolýar we esasy adylga sözleriň manysy bilen tanyşýarlar: çeper obraz, metod, kompozisiýa, ansambl, proporsiýa, ritm. Esasy goýulan mesele: talyplara çeperçilik we sungat dünýäsini artdyrmak we olary professional ýola ugrukdyrmak. Egerde biz her döwrüň sungatyny öwrenemizde şekillendiriş sungatynyň dürli ugurlarynyň bardygyny bileris, olar: binagärlik, žiwopis, heýkel, amaly-haşam sungaty. Agzalan şekillendiriş sungatynyň ugurlarynyň öz aýratynlyklary bar, emma bu sungatyň ugurlary sazlaşanda Monumental sungat döreýär. Bu ders diňe sungat taryhy öwretmän, eýsem ady belli nakgaşlaryň döredijilik işi bilen tanyşýarsyň. “Umumy sungat taryhy” – ilki durmuş taryhyndan başlap biziň döwrümize çenli okalyp geçilýär.

Talyplaryň alan bilimlerini berkitmeleri we özbaşdak işlemek endiklerini ösdürmek üçin, olara ähli geçilen temalaryň bölümlerine degişli suratlary alboma, grafiki tehnikaşynda ýerine ýetirmeklerini tabşyrylýar. Bu bolsa talyplaryň ýatkeşligini, grafiki tehnikaşynda özleşdirmeklige itergi berýär.

Okuw-terbiýeçilik işleriň netijeligin ýokarlandyrmak, talyplaryň okuw materiallaryny üstünlikli özleşdirmeklerini gazanmak we olaryň pikirleniş ukyplaryny ösdürmek hem-de döredijilik işjeňligini artdyrmak üçin umumy we amaly okuw sapaklarynda okatmagyň dürli usullary ullanylýar.

Şu okuw kitaby ýokary okuw mekdepleriniň binagärlik hünärli üçin niýetlenilendir.

1. Giriş. Sungat taryhy

Sungatyň görnüşleri

Sungatyň taryhynyň ösüş döwründe şekillendiriş sungatyň dürli görnüşleri döredi. Olar biri-birinden tapawutlydyr. Meselem: binagärlik, heýkeltaraşlyk, žiwopis,

grafika, amaly haşam sungaty we başgalar. Her sungatyň öz ugry öz aýratynlygy bar. Bir sungat beýleki sungatdan tapawutly: manysy, usuly, çeperçilik serişdesi, ulanyş materially bilen. Sungatyň her görnüşi galkynyş we pese düşmek döwrini başdan geçirýär. Sungatyň her görnüşi öz çäklerini, mümkinçiliklerini giňeltmäge ukyply. Eger döredijilik adamsy sungat şekillendiriş ýolunyň birini saýlap alsa, syrlaryny bilse, onda oňa sungatyň başga ugryny, ýoluny bilmek çylşyrymlyrak bolýar. Sungatyň her görnüş öz arasynda uly meseleleri goýup, sungatyň ýollaryny giňeltmäge maksad edinýäler.

Binagärlik

Binagärlik sungatyna – binalaryň, jaýlaryň, desgalaryň we olaryň kompleksi degişlidir. Binagärlik sungaty adamyň gündeki durmuşda hususy talaplary, jemgyýetçilik işleri, döredijilik işleri üçin niýetlenendir.

Binagärlikde uly ünsi şäheriň bezegine, köçelere, jaýlara, gähi meýdançalara, edara jaýlaryna, monumental binalara, binagärliğin kiçi formalaryna, şäherlere, obalara berilýär. Binagärliğin iň çylşyrymly ugry-şähergurlyşyk.

Binagärçilik beýleki sungatlardan tapawutlylykda, hemişe öz çeperçilik we monumental formasy bilen adamyň ünsüni çekýär. Ol tebigatyň özboluşlygyny açýar. Şäherler adamlara meňzäp öz häsiýetini, taryhyny yz galdyrýarlar. Binagärçilik çeperçilik taýdan ösmeginde beýleki sungatlar bilen deň gelýär. Binagärçilik bilen şekillendiriş sungaty biri birini baýlaşdyrýarlar. Binagärçilik beýleki sungatlardan tapawutlylykda, hemişe öz çeperçilik we monumental formasy bilen adamyň ünsüni çekýär. Ol tebigatyň özboluşlygyny açýar. Şäherler adamlara meňzäp öz häsiýetini, taryhyny yz galdyrýarlar. Binagärçilik çeperçilik taýdan ösmeginde beýleki sungatlar bilen deň gelýär. Binagärçilik bilen şekillendiriş sungaty biri birini baýlaşdyrýarlar.

Heýkel

Heýkel – giňişlikdäki göwrüm görnüşli sungat. Heýkeltaraşçy daş töwereginde ýerleşýän real giňişligi, ýagtylygy, real dünýäni göwrümlü formada beýan edýär.

Heýkel döretmegiň esasy kanunlary bar. Oňa ölçeg, ritm deňeşdirmeleri, massa, göwrüm degişli. Heýkeltaraşçynyň taslanan pikiri boýunça, tebigatyň döreden materialy saýlanyp eser döredilýär. Ol mermer, toýun, granit, diorit, bazalt, eýlenen pasha, gips we ş.m. materiallardyr. Heýkel

monumental,dekaratiw,guralda taraşlamak ugurlara bölünýär. Monumental heýkeli uly göwrümde döredilýär. Gahrymanlar, şäheriň seýligählerinde uly meýdanlarynda goýulýar. Sungat stanogynda döredilen heýkeli adam ýakynadan sereder ýaly taraşlanýar. Ýörite interýerler üçin niýetlenen, köplenç heýkeller psihologik taýdan meseleleri çözmäge kömek edýär.Heýkel relýef ugry bilen tapawutlanýar.Relýef gorelýew,barelýew görnüşlerine bölünýär. Binagärçilik beýleki sungatlardan tapautlylykda, hemişe öz çeperçilik we monumental formasy bilen adamyň ünsüni çekýär. Ol tebigatyň özboluşlygyny açýar. Şäherler adamlara meňzäp öz häsiýetini, taryhyny yz galdyrýarlar. Binagärçilik çeperçilik taýdan ösmeginde beýleki sungatlar bilen deň gelýär. Binagärçilik bilen şekillendiriş sungaty biri birini baýlaşdyrýarlar.

Žiwopis

Žiwopis – heýkel we binagärlik sungatyna garaňda öz döredijilik işini, reňkiň, ýagty kölegäniň,giňişlikdäki real ölçegleriň üsti bilen tekizlige (holst,kagyz) geçirýär. Žiwopisi saz bilen deňeşdirip bolar. Žiwopisiň ugurlary: monumental we sungat guralynda şekillendirmek. Köplenç uly döredilen eserlerde nakgaşçylykda durmuşyň agyr wakalary wasp edilýär. Reňk, çyzyk, ýagtylyk-kölege bilen, nakgaşçy bar bolan baýlygy gaýtadan döredýär. Edebýada garanyňda nakgaşçy öz döreden eserlerinde adamlaryň durmuşyny, häsiýetleriniň üsti bilen görkezýär. Žiwopis monumental we sungat stanogynda döredilen bölege bölünýär. Köplenç uly döredilen eserlerde nakgaşçylykda durmuşyň agyr wakalary wasp edilýär. Reňk, çyzyk, ýagtylyk-kölege bilen, nakgaşçy bar bolan baýlygy bilen gaýtadan döredýär. Edebýada garanyňda nakgaşçy öz döreden eserlerinde adamlaryň durmuşyny, häsiýetlerini üsti bilen görkezýär.

Grafika

Grafika – sözi grek sözünden “grafo” (ýazmak) diýmäni aňladýar.

Grafikanyň häsiýetleri – çyzykly surat, ýagty-garaňkylyk,gara we ak tegmil,ştrih,tuşowka. Grafika ottisk üsti bilen köpeldilýär. Grafikanyň guraly galam, pero, kömür, sangina,tuş. Grafika sungatynyň taryhy ilkidurmuş obşinadan gelip çykýar, ol keramikalarda, metallarda, süňklerde, gaýalarda çekilipdir. Ilkidurmuş obşinada ýazgylary grafika şekiller bilen çalşyryýardylar. Geljekdäki taryhy ösüşde şekiller, söz, edebýät bilen ýäkyn gatnaşykda bolupdyr. Žiwopis monumental we sungat stanogynda döredilen bölege bölünýär. Köplenç uly döredilen eserlerde nakgaşçylykda durmuşyň agyr wakalary wasp edilýär. Reňk, çyzyk, ýagtylyk-kölege bilen, nakgaşçy bar bolan baýlygy bilen gaýtadan döredýär. Edebýada garanyňda nakgaşçy öz döreden eserlerinde adamlaryň durmuşyny, häsiýetlerini üsti bilen görkezýär.

Amaly-haşam sungaty

Amaly-haşam sungatyna – öýde ulanylýan we bezeýän öý-goşlaryna we estetik taýdan owadan bolmagyna diýilýär. Amaly-haşam sungatyna diňe öý goşlary däl-de; edaralary, gähimeýdançalary, köçeleri bezeýär. Olara haly, mata, eşik, gap-çanak, şaý-sep, köçe çyralary degişli.

Žanr

Şekillendiriş sungatyň taryhy ösüşi döwründe birnäçe žanyrlar döreýär. Olar: peýzaş, portret, natýurmot, taryhy žanr, durmuş žanyry, deňiz žanry. Natýurmot fransuz sözünden “Jansyz tebigat” diýmegi aňladýar.

Stil

Stil – bu sözüň manysy her suratçyň täri, ýoly, ugry bar. Realizm sungaty – sungatyň ähli ugurlaryny (şäher gurluşykdan we senagat ansambillerini gurmakdan ýaşayyş jaýlaryň interýerleriniň çeperçilik bezegine, öý hojalyk esbaplaryna we ş.m. çenli) öz içine alýan bir stili döretmeklige ymtylýar. Realizm sungaty – sungatyň ähli ugurlaryny (şäher gurluşykdan we senagat ansambillerini gurmakdan ýaşayyş jaýlaryň interýerleriniň çeperçilik bezegine, öý hojalyk esbaplaryna we ş.m. çenli) öz içine alýan bir stili döretmeklige ymtylýar.

2. Ilkidurmuş sungaty

Şekillendiriş sungatynyň ugurlary entek sungat sözi döremäkä, ilkidurmuş adamlary sungatda birinji ädimleri açyş edýärler.

Paleolit /40-12 müň ýyl b.e.ö./ gadymy daş asyry/.

Adamlaryň çaklamagyna görä paleolit döwründe hemme sungatlaryň ugurlary döräpdir. Subutnama görä, ol şekilleri Ýewropada, Günorta Aziýada we Demirgazyk Afrikanyň çuň gowaklarynyň diwarlarynda görmek bolar. Şekillerde haýwanyň, nagyşlaryň, syrly belgileriň, daşdan we şah süňkinden ýasalan heýkellere duş gelýärsiň. Heýkelleriň ýüzünde näýzaň, ýaýyň yzy bar. Montespan gowagynda (Fransiýada) toýundan ýasalan aýynyň gandan ýaralanan bedenini, ýöne bedeniň ýanynda aýynyň kelle süňki arhiolaglar tarapyndan tapyldy. Çaklama görä, aýynyň kellesini şol bedene diräp, oňa ok, näýza, atýan ekenler. Paleolit döwründe adamlaryň şekillerine az duşmak bolýar.

Alymlaryň çaklamasyna görä, ýokarky paleolit döwründe ýaşan adamlar, fiziki gurluşy adama meňzeş, sebäbi olar gepläp bilip, aw üçin kyn enjamlary daşdan ýasap bilipdirler. Toparlar taýpalara birigip, matriarhat düzgüni döredýär. Ilkidurmuş adamlaryň sungat baradaky düşüňjesi aslynda bolmandyr. Sungat – ilkidurmuş adamlary ekläpdir, saklapdyr.

Altamir gowagynda wagşy öküzüň şekili bar, ol Madlen döwrüne degişli (ýokarky paleolit). Şekil hakykatçy, realist suratçyň işine meňzeýär. Şu döwrüň suratçysy, alymlaryň çaklamagyna görä, bu jandaryň şekilini çekip başarmazlar.

Biz agzap geçdik, adam şekilleriniň ýeke-täk duş gelýänine. Olaryň birem uly bolmadyk aýal heýkeli “Willendorf winerasy” ýa-da “Paleolit wineresy” diýip atlandyryýarlar.

Matriarhat düzgüninde aýal adam öý ojagyny saklapdyr, “Paleolit Wenerasynam” şol aýal bilen baglanşdyrýarlar.

Paleolit döwrüniň subutnamasyny şeýle soňlasak bolar: ilki durmuş adamlary adama haýwan, emma haýwana adam ýaly garapdyrlar.

Mezeolit /12-8 müň ýyl b.e.ö. orta daş asyry/

Önümçilik güýzüň ösmegi bilen ilkidurmuş sungatynda birinji ädimler başlanýar. Şekillendiriş sungatda: element shemalary, žiwopisde köp reňkler ýok bolýar, çekilen rospisleriň göwrümi ýok. Esasy tematika tebigat bilen göreş, adamlaryň awa gidişi, uruş parçalaryny görmek bolar.

Neolit /8-4 müň ýyl b.e.ö. täze daş asyry/

Neolit asyrynda kiçijik heýkeltaraşçylyk hem-de dekoratiw nagyşçylyk sungaty güýç alýar. Neolitde adamlaryň kompozision sýužetler olaryň kompozisiýada öz ýerini tapanyny görmek bolar. Adam şekilleri gara sudur üsti bilen görkezilen.

Bürünç asyry /Ýewropa bronza / baş 3-2 müň ýyl b.e.ö./

Hojalykda täze görnüşleriň hem gural enjamlarynyň döremegine görä Bürünç asyrynda 1-nji uly zähmet bölünişigi bolup geçýär. Toparlar maldarçylyga üns berýärler, dokma gurallary döreýär, täze üýtgeşmeler girizilýär. Bu bolsa 2-nji zähmet bölünşiğe getirip, senetçilik bilen ekerançylyk öz arasynda bölünýär. Adam durmuşynda uly üýtgeşmeler bolup geçýär. Matriarhat düzgüninden patriarhat düzgünini ykrar edýär.

Magalitiki binalar. Dolmenlar

Nil jülgesiniň boýunda gul eýeçilik, hem synpy döwlet döreýär. Şol döwürde binagärlik sungatynyň döremegini dini ynamlar bilen baglanyşdyrmak bolar. Bürünç asyryň monumental Megalit binalary(uly äpet daşlardan gurulan) diýip atlandyrylýar. Megalit sözi grek dilinde “meg”-uly, lit-daş diýmegi aňladýar we degişli görnüşleri : mengir, dolmen, kromleh. Mengir-ýeke duran daş boýy 20 m. barabar. Dolmen- binagärliğin döreýşiniň başlangyç esasy. Kromleh- kyn görnüşli gurluşyk.Ol mengirden dolmenden ybarat. Daşlar gödek ýonylan reňki bolsa gök.

“Willendorf” wenerasy (paleolit)

Ýaralanan bizon

Bizonlaryň şekili

Ilki durmuş adamlarynyň awdaky parçasý

3.Gadymy dünýäniň sungaty. Gadymy Müsür şekillendiriş sungaty

Ilkidurmuş sungatynyň gutarýan döwründe görnüşleriň bir-näçesi döreýär. Kompozisiýada üýtgeşmeler girizilýär, monumental arhitektura we heýkel şoňa bagly. Adamy jaýlama döp-dessurlary uly üns berilýär, gabyr depeleri uly ägirt piramidalar çalyşýarlar. Eger-de öň dini jandara uýýan obrazy adama meňzeýär. Sungatda bolsa esasan adamynyň obrazy tassyklanýar.

Müsür dünýä boýunça gadymy, emma sungaty boýunça Gadymy Gündaryň medeniýetine ilkinji goşandyny goşýar. Müsür medeniýeti ýuwaş-ýuwaşdan ösýär, döp-dessurlary bolsa nesillerden-nesille geçýär.

Müsür sungaty birnäçe döwürlere bölünýär.

Nebereden öňki döwür /14 müň ýyl b.e.ö./

Garyndaşlyk gatnaşyklaryň gowşamagy bilen Müsürde (şeýle hem beýleki ýurtlarda) oba (gönşyçylyk) jemgyýeti düzülýär, gynansakda ol hakynda kän maglumat saklanmandyr. Sosial üýtgeşmeleri humlarda goýulan tagmalaryň kömegi bilen görüp bolar. Başga tarapdan seredeninde, gazuw agtaryş ileri geçirilende kiçijik heýkeljikler tapylýar. Ol heýkellerde adamlaryň eli daňkly ýa-da bolmasa iş edip duran ýagdaýy tараşlanan. Heýkeller boýunça seljerme iş geçirilende, onda harby adamlaryň ýesirlikde ekspluatirlenmegi we gullar öwrilendigini subut edýär. Biziň e. ö. 4 müň ýyllykda Müsür jemgyýetinde ösüş döwri başlanýar, olam obşinanyň bölünmegine getirýär. Müsür aýratyn welaýatlara bölünýär. Ilki başda oňa golaý nom (welaýat) döreýär. Her nom öz boluşlaýyn şäher. Ol öz içine obalary, ekin meýdanlary, jülgeleri hem-de ýerli döp-dessury bilen. Nomyň baştutany “nomarh” (grek dilinde). Ol esasanam ekin meýdanlara, harby işe we döp-dessura baştutanlyk edýär. Nil suwuny tertipli ulanmak üçin we umumy Müsür ölçegde peýdalanmak üçin kiçiräk döwletler birleşýär. Munuň

netijesinde birleşmede agalyk etmek ugrunda welaýatlar öz arasynda söweşipdirler. Ýokarky gatlak döwlet apparatynyň berk bolmagyny maksat edinýär, sebäbi gullary, rýadowoý obşinany ýok edilmegi üçin. Ilki bada 2 döwlet döreýär: Ýokarky Müsür (günortada, Nil Jülgesi) Aşaky Müsür (demirgazykda, deltada). Ýokarky Müsür berk we güýçli döwlet bolup çykýar we şol ýeriň şalary demirgazyk welaýatlary, sürüleri. Orta deňze çykmak we pyýada ýollar bilen Aziýa geçmek pikiri bilen öz tabynlygyna basyp almagy niýet edinýärler. Deltany basyp alyp duran parçasyny şifer plitasynda günorta şasy Narmery şekillendiripdirler, ýene-de piktografiýa ýazgylary bilen. Welaýat diýmek – nom diýmegi aňladýar. Her welaýatyň uýýan jandary bar – krokodil, ýylan, ibis. Adam şekili sungatda esasy ýeri eýeleýär. Adam şekili sungatda – hökümdaryň obrazy uly ölçege, galanlaryň obrazy kiçi ölçege çekilýär. Suratkeşler belli bir kanunlar boýunça özboluşy monumental surat şekillendirýärler.

Narmeryň daşy

4. Irki Şalyk sungaty /30-24 a. b.e.ö./

Müsürinň ösüş wagty 3 müňýyllykda (b.e.ö.) döwlet biriginden soň başlanýar.

Döwletiň baştutany – zalym faraon. Gul eýeçilik ösýär. Faraonlar özlerini günüň ogly ýa-da hemme kişiniň Hudaýy diýýärler, o dünýäniň Hudaýy Osiris hasaplanýar. Müsürde o dünýä däpleri sungatda we medeniýetde uly rol oýnapdyr. Olar adamlaryň birnäçe jany we ruhy bar diýip hasaplapdyrlar. Şol sebäbli, Müsür heýkeli o dünýä bilen baglanşykly bolansoň portret žanyryna uly üns berilýär. Müsür adamlary üçin o dünýäde täze jaýda we durmuşyň dowam etmegini aňladypdyr.

Binagärlik

Faraonlar dini дәp-dessurlary gabyr-mazarlar bilen baglanşdyryp uly gurluşyklara başlaýarlar. Guburhanalar, ybadathanalar Müsürinň binagärlik

sungatynda esasy orny eýeleýär. Kair şäherine ýetmäkäň b.e.ö. 10 asyrdan bäri duran uly äpet piramidalary görmek bolar. Olar faraonlar Hefreniň, Heopseyň, Mikeriniň piramidalary. Piramidalaryň granit örtgi daşlary saklanmadyr, mazarlardan bir eýýam sarkafatlaryň içindäki gymmat bahaly zatlar ogurlanan.

Gerodotyň aýtmagyna görä münlerçe adam on ýyllap ilki ýol gurupdyrlar, soň 25 ýyllap piramidalary. Piramidalara pessejik ybadathanalar birikdirýärler, ol ýerde faraonlaryň dogan-garyndaşlary, egindeşleri jaýlanýar, bu ybadathanalara – mastaba diýilýär.

Ürgün çägeligiň içinde piramidalary gorap otyran, Hefreniň ýüziniň keşbini ýatladýan daşdan taraşlanan swinkisiň heýkeli bar. Bu swinks diňe adamlaryň eli bilen däl, çöl hem öz goşandyny goşypdyr. Duran gaýany ýonup swinksini göwresini taraşlaýarlar. Kellesini we gerşini aýratyn birikdirilýär.

Heýkel

Müsür ybadathanalaryny we mazarlaryny heýkelsiz göz önünde getirip bolanok. Heýkeller belli döp-kanunlar boýunça şekillendirilýär. Şekiller biri-birine meňzeş bolupdyr. Köplenç heýkeller dik duran, çep aýagy öňde ýa-da oturanda – frontal oturyş, eli dyzynyň üstünde görnüşde şekillendiripdirler.

Relýef

Relýefler we rospislar ybadathanalaryň, gabyr mazarlaryň esasy bezegi bolup, o dünýä temasyny şekillendirýär. Müsür suratkeşleri adamyň inçe-gylyk häsiýetleriniň şeklini ussatlyk bilen ýerine ýetiripdirler. Gadymy şalyk döwrüniň heýkelleri, relýefleri ýiti hakykylyk bilen tapawutlanýar. Relýefiň iki görnüşini ullanyypdyrlar: barelýef, tekizlikde gazma usuly. Adamyň ýiti häsiýetlerini döp-kanunlary esasynda şekillendiripdirler. Heýkeliň bir aýagy öňde- ýöräp barýan ýaly, kellesi gapdallaýyn, göwresi öňe seredip duran ýagdaýda synlamak bolar. Gadymy Şalyk sungaty üçin jähek(inkrustasiýa) şekillendiriş görnüşi esas bolup durýar. Oňa mysal bolup hatdat Kainiň heýkeli mysaldyr. Gözüniň ýerine gymmat bahaly daşlary jähekläpdirler.

Relýef diwarlary 2-3-4 gorizonta meýdançalara bölünýär. Her gorizonta meýdançada bir sýužet kompozisiýasy görkedilen. Hökümdaryň boýyny uzyn , galan adamlaryň şekilleri kiçi keşbde şekillendirilen. Gadymy Şalyk sungatynda rospis sungaty we senetçilik sungaty uly derejä ýetýär.

Müsüriň çemçesi

Piramidalar we Sfinks

Sakkaradaky gubyryň relýef kompozisiýasy

Obanyň baştutany Aýalyň heýkeli Suratçy Hesir

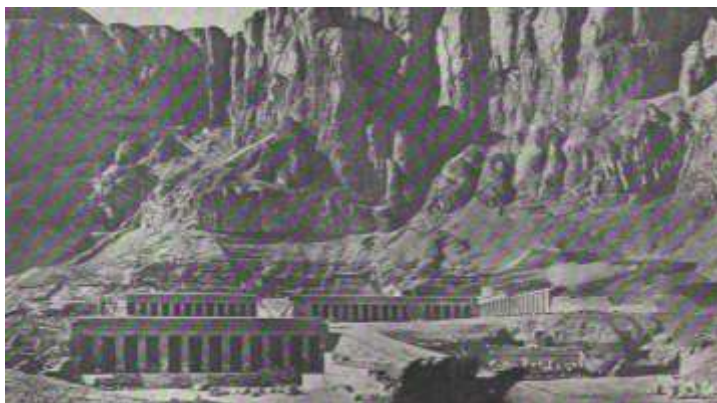
Orta Şalyk sungaty /24-17 b.e.ö./

Uly gurluşyklaryň alnyp barylmagy sebäpli Gadymy Şalyk döwründe ykdysadyýetiň pese düşmegine sebäp bolýar. Nomlar öz arasynda bölünşip, wagtyň geçmegi bilen ýene-de birigýärler. Sungatda realistik meýilnamasy tassyklanýar. Orta Şalyk sungatda hökümdarlar Gadymy Şalyk döwriň faraonlaryna öýkenip, piramidalary daşdan dälde, çig kerpiçden gurýarlar. Piramidalaryň çalt ýykylmagyna getirýär.

Binagärlik

Orta Şalyk sungaty döwründe täze arhitektura toplumy döreýär. Gubyrhananyň we ybadathananyň birikmegi uly arhitektura toplumynyň döremegine esas bolýar. Oňa Mentuhatepleriň ybadathanasyny mysaldyr. Piramida we ybadathana sütünlü terrassa wepanduslaryň kömegi bilen birigip gidýär. Täze

arhitektura toplumy ilki kabul edilmeýär, ýöne wagtyň geçmegi bilen bu kompleks amala aşyrylýar. Bu gubyrhana kert daglaryň eteginde, tekiz maeýdançalarda bina edilýär. Esasan Orta Şalykda äpet sütünler terassalary bezäpdir. Pilyony- iki sany duran äpet diwar. Diwaryň arasyndan geçýän insiz girelge adamlaryň ybadathana barmaklaryny ugrukdyrýar we garşylaýar. Bu kanoniki meýilleşdiriş ybadathanalary gurmakda usuly görnüş bolup hyzmat edipdir.

Mentuhateplaryň toplumlaýyn ybadathanalary

Heýkel

Heýkellerde adamlaryň ýüz-keşbini, gylyk-häsiýetini ýüze çykarmakda has üns berilýär. Ybadathanalarda faraonlaryň we hudaýlaryň heýkellerini bir ýerde görmek bolýar. Heýkellerde ýaş tapawudyna uly üns berilýär.

Relýef

Gadymy şalyk bilen deňeşdirende Orta şalykda işier özbaşaklyga eýe bolýar. Kompozisiýalaryň tematikasy köpeliýär. Orta şalykda şekilleri friz boýunça ýerleşdirilmeýär. Jandarlaryň şekilini, adamlaryň awa çykyşlaryny hem-de adamlaryň tebigat bilen göreşiniň parçalaryny diwarda azat ýagdaýda şekillendirilipdir.

Ýazuw sungaty

Žiwopisde hem üýtgeşmeler girizilýär. Irki Şalygy bilen Orta Şalygyň ýazuw sungatyny deňeşdirende kompozisiýalaryň shemalary üýtgeýär, reňkleri açyk, şekillendirilýär. Reňk baýlygy ýokary derejä barýar.

Amenemhet III-niň heýkeli

Orta şalygyň heýkelleri

5. Täze Şalyk 16-15 a. biz. er. öň sungaty

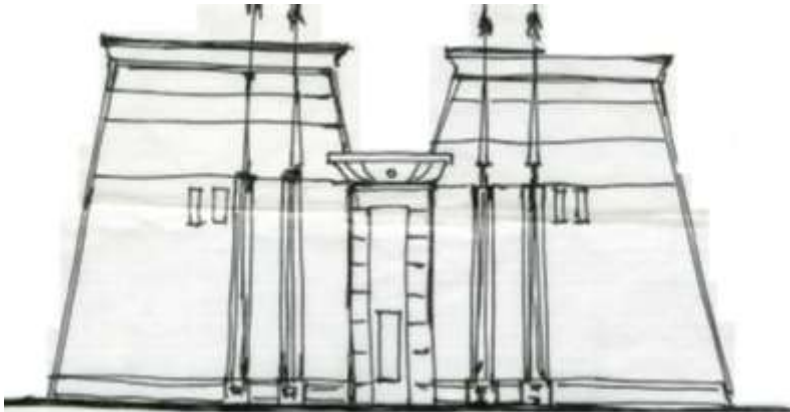
17 a. biz. er. öň. Müsüri geksonlar basyp alýar. 100 ýyllygyň geçmegi bilen, müsürliler duşmanlary kowup çykarýarlar. Müsür ýene-de uly döwlet bolýar. Iň uly baýlyklar Täze Şalyk döwründe gazanylýar. Müsüriň paýtagty Fiwy şäheri bolup paýtagtda uly gurluşyklar alyp barylýar. Gurulýan ybadathanalar o dünýä bilen baglanşdyrýarlar we Amon atly hudaýa bagyş edýärler.

Binagärlik

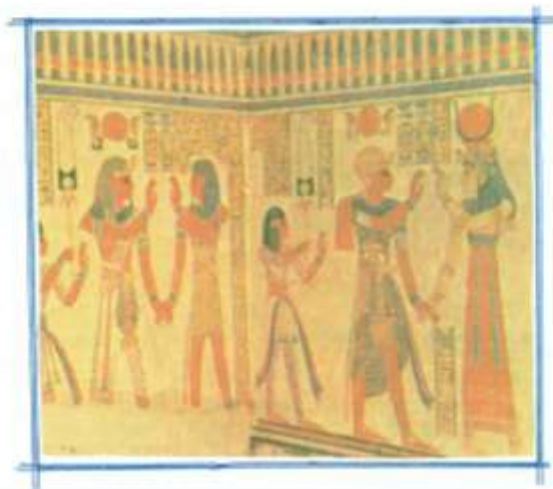
Täze Şalyk döwründe ybadathanalar planda gönüburç şekilli. Ybadathana ansambly – adamlaryň köpçülikleýin gelip Hudaýa uýýan ýerleri. Ybadathananyň fassady Nil jülgesine bakdyrylýar. Ybadathana eltýän ýolyň iki gyrasyny sfinskler we goçyň heýkelleri bezeýär. Sfinskli ýollar uly daş pilonyna eltýär. Karnak we luksor ybadathanalary Täze Şalygyň iň uly desgalarydyr, olar Amon hudaýa

bagyşlanýar. Bu ybadathanalaryň içinde relýepleriniň, nagyşlaryň, heýkelleriň täsinligini we köplüginä görmek bolar. Karnak ybadathananyň binagäri (16 as. b.e.ö.) Ineni Luksoryň binagäri (15 as. b.e.ö.) Amenhotep (kiçisi). Bu binagärlik gurluşy uly täze sahypa bolup durýar. Ol gurluşyk owadanlygy we baýlygy bilen geň galdirýar. Her täze gelen hökümdar uly gurluşyklary alyp barýar. Karnak bilen Luksoram daş şäheri diýip atlandyryýarlar.

Täze görnüşli ybadathanalar döreýär, olar Fiwa patşalaryna degişli. Sarkofaglary dagyň gowaklarynda gizläp, ybadathanalary dagyň tekiz meýdanlarynda gurýarlar. (Hatşepsut ybadathanasy).

Kornak, Girelge fasady.

Diwardaky reňkli surat kompozisiýasy

Şekillendiriş sungaty

Ybadathanalaryň hem guburhanalary relýefsiz we nagyşsyz göz önüne getirip bolanok, şekiller täsin hereketde çekilen. Şekiliň tematikasy: atlaryň awçylardan gaçyşy, adamlaryň iki tigril arabalaryň üstündäki söweşi, daşary ýurt gatnaşyk temalary hem görkedilen. Hatşepsut patyşa aýalyň mazarynda şol tema wasp edilen (onuň gaýykda daşary ýurt adamlar bilen gepleşiği çekilen).

Orta şalygyň heýkelleri
Žiwopis

Täze Şalygyň suratkeşleri täze ýol gözleglere düşýärler. Öz suratlarynda bütin dünýäde bolup geçýän wakalary suratlandyrýarlar. Reňki boýunça örän arassa we baý. Kompozisiýalaryň temasy kynlaşýar. Suratkeşler surat kanunlaryndan aýak çekýärler.

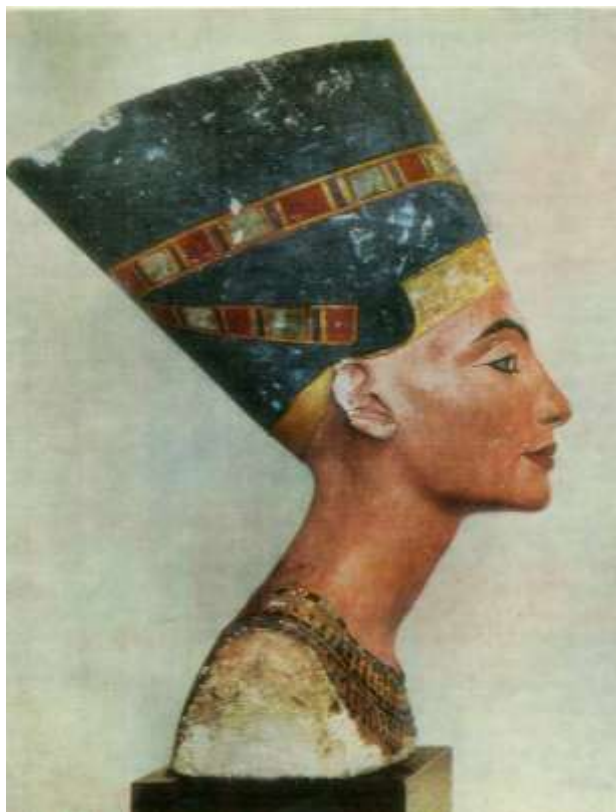
Tansçy gyzlar. Ýazuw şekili

Heýkel sungatynda hem şu häsiýetnamany bersek bolar. Aýal, erkek adamyň portretine üns berilýär we G.P.S.-dan tapawudy kän. Köplenç ýagdaýda ýalaňaç bedenli gyzlaryň we oglanlaryň heýkelini görmek bolar.

Amarn sungaty /15-14 a.b.e.ö./

14 asyryň başynda biziň eramyzdan öň faraon Amanhotep IV hökümediň güýjüni gaçyrmak maksady bilen (onda-da Amon hudaýyň dini hyzmat kärlerini) dini reforma geçirýär. Ol kiçi gul eýeçilik hereketiň tarpynda bolupdyr. Faraon Amanhotep adamlaryň uýýan hudaýlary ýalan diýip ykrar edýär we ýeke täk gün hudaýy Aton – diýilýär. Ol: “Adam Hudaýyň özi bilen hökman aragatnaşykda bolmaly” diýýär. Şonuň üçin öz Amanhotep adyny – Ehnaton adyna çalyşýar. Fiwy paýtagty Ehatatona göçirilýär (täze Tel-El Amarna). Edebiýatda täze dil gepleşigi, täze gimnler ýazylyp, şekillendiriş sungatda hem täze üýtgeşmeler döreýär.

Şol döwrüň suratkeşleri kanunlar el çekip, olar täze tematiki gözleginde bolýarlar. Hökümdar bişmedik kerpiçlerden Ehataton şäherini gurýar, ýöne onuň çalt ýykylmagyna sezewar bolýar. Ehnatonyň hökümdarlyk eden döwründe, hökümdaryň we onuň maşgalasynyň içinde ýaly kompozisiýalara duş gelmek bolýar. Amarn sungatynda in owadan heýkel kellesi diýip Ehnatonyň aýalynyň heýkeli Nefertitidir.

Ehnatonyň aýalynyň heýkeli “Nefertiti”

**Täze Şalyk döwrüniň ikinji ýarymynyň
sungaty (14-11 a. b. er. öň)**

Enhaton ölenden soň, ýene öňki kanunlar, adamlaryň uýýan Hudaýlary yzyna gaýtaryp getirilýär. Faraon Enhatonyň adyny tumagy gadagan edýärler. Paýtagt Fiwy şäherine gaýtarylýar, dini hyzmatkärleň buýrugy boýunça (alymlaryň aýtmaşyna görä Tutanhamon Ehnatonyň giýewisi) ýaş faraon Tutanhamon paýtagta görüp gelýär. Täze hökümdar 18 ýaşly eken. Onuň gabyr mazarynda giden bir baýlyk bolupdyr, sungata degişli zatlar köp bolupdyr, sarkofagy guýulýan gyzyldan bolupdyr.

14-11 as. b. er. öň nubiýa territoriýasyny basyp alnandan soň Müsür döwletiniň baýlygy goşant-goşýar. Täze Şalyk ikinji ýarymynda uly gurluşyk başlanýar. Şol döwürde gaýany gyryp guburhanalar we ybadathanalar gurulýar. (Abu-Sumbelde Ramses II bagşlanýar). Ybadathanalaryň fasady äpet 2sany pilon, 2 pilonyň öňünde, 4 ägirt 20 metrden ybarat heýkeller bar, ýüz keşbi Ramsese meňzeýär. Ybadathanalaryň diwarlary rospisler, relýefler bilen bezelen. Aw, tebigat we ýeňiş ýörişleri şekillendirilen.

Abu – Simbeldaky faraon Ramses II-niň ybadathanasy

6.Öňdäki Aziýa sungaty

Müsür medeniýeti bilen, Öňdäki Aziýa medeniýeti öz başlangyjyny gadymydan alyp gaýdýar. Öňdäki Aziýada gul eýeçilik döwletleri – Şumer, Akkad, Wawilon, Assiriýa. Olar Tigr we Ýefrat jülgelerinde ýerleşipdir. Her agzalan döwletiň şekillendiriş sungatda öz ýoly bar. Iki derýa arlygyndaky döwlere göwrümlü heýkel, relýef, ownuk plastika, zergärçilik ugurlary degişlidir. Dini tematikany kompozisiýalarda görmek bolar, surat belli kanunlar boýunça şekillendirilen. Monumental binagärlik medeniýetde esasy rol oýnaýar. Şekillendiriş sungatyň ugurlary binagärlige bagly bolupdyr. Binalary gurmak üçin çig kerpiç hyzmat edipdir, ýene-de syrçaly keramika plitalary ullanylypdyrlar.

Relýef – uruş tema bilen baglanyşykly.

Heýkel – göwrümi agyr, taraşlanyşy gödek

Öňdäki Aziýa ýadygärlikler az saklanyp galýar. Ybadathanalar platformalaryň üstünde gurulypdyr. Olaryň içinde basgançakly diňler gurulypdyr – **zikkurat** diýilýär. Zikkurat reňklenýär:

aswalt – gara

izwestnýak – ak

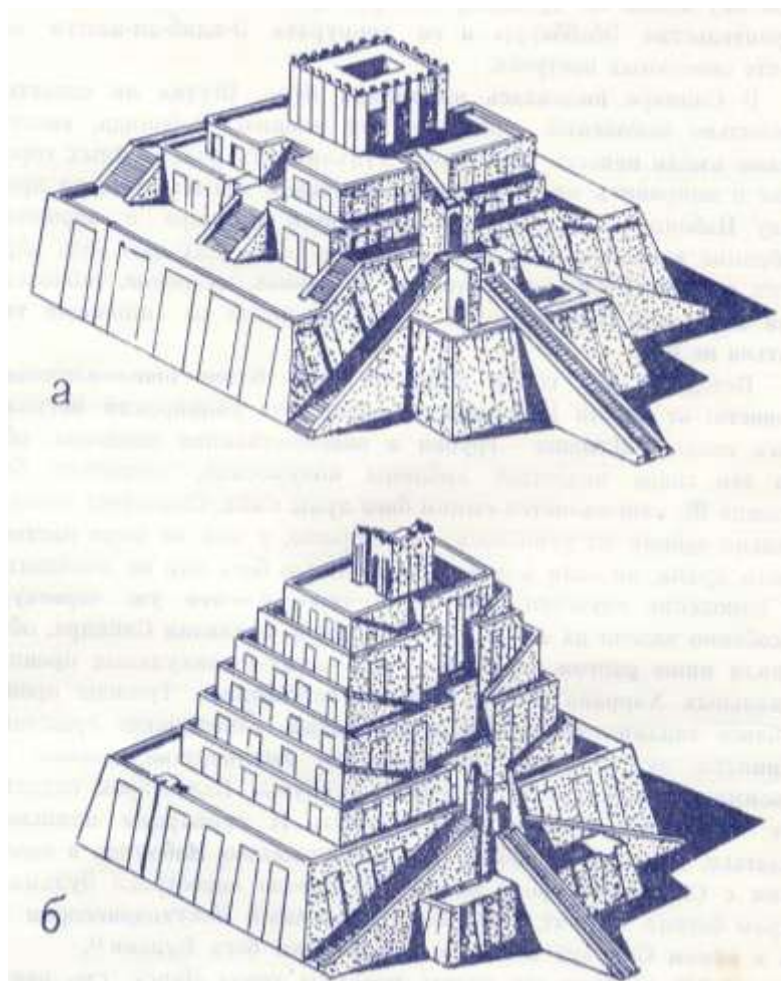
kerpiç – gyzyň

Relýef we heýkel gödek, agyr ýasalypdyr, ýöne bu heýkelleriň uly içki güýji bar.

Assiriýa sungaty

Uly üýtgeşmeler Öňdäki Aziýa Assiriýa döwletinde bolup geçýär. Assiriýa Tigriň orta akymynda ýerleşýär. Äpet galalar, owadan mülkler, arabakeşleriň we uruşygy esgerleriň, awçylaryň, iri jandarlaryň ýiti häsiýetler keşbinde şekillendirilen – ýokarky agzalan häsiýetlenme Assiriýa döwletine degişli

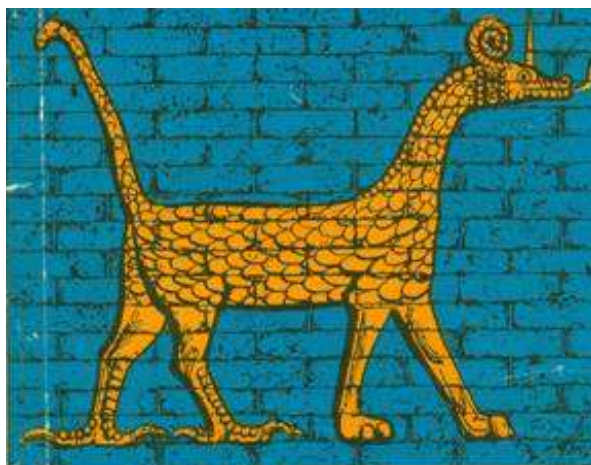
Sargonyň mülkini Dur-Şarrukinde göreniňde binagärligiň ösüşi barada pikirlenmek bolar. Mülkiň daşy diwarlar bilen aýlanyp, ol emeli platformada gurullan (beýikligi 14m). Mülk 3 bölege bölünýär: oňa myhmanhana, ýaşayyş we dini otaglar degişli. Ýedi basgançakly zikkurat patyşanyň ýatýan otagynyň ýanynda ýerleşýdir. Mülkiň daşy gapylary daşdan ýasalan ganatly öküzler gorapdyr – **Şedu** diýilýär. Kellesi adamyň, ganatlary bürgüt,göwresi ýolbars. Şedunyň 5 aýagy görkedilen. Ganatly öküze seredeniňde ýöräp ýa-da duran ýaly bolup dur. Mülküň içi owadan rospisler we relýefler bilen bezelen (612ý. biz.er.öň). Şuňa meňzeş öküzüň,ýolbarsyň heýkelleri Assiriýanyň köşklerinde köpüsinde görmek bolar.Has hakyky relýefleri Aşşurbanapalyň köşgünde görmek bolar.Kämil ussatlyk bilen ýerine ýetirlen relýeflerde,rospislerde,heýkellerde durmuşyň agyr we gowy taraplaryny synlaýarsyň. Tebigaty bezeýän jandarlaryň drama parçalaryny suratkeşleriň üns merkezinden düşmändir. Wawilonlylar we Midiýalylar tarapyndan Assiriýa basyp alynýar, ýöne onuň sungaty öçmeýär. Öňdäki Aziýanyň şekillendiriş sungaty beýleki döwletlere täsir edýär.

Zikkuratlaryň görnüşleri

Sargonyň mülküniň “Şedu” heýkeli

Iştar hudaýynyň derwezesiniň relýefli şekili
(syrça bezegi)

7. Antik sungaty . Krita – Miken medeniýeti sungaty

ýa-da Egeý

Egeý medeniýeti Gündogaryň we Gadymy Gresiýanyň ara baglanşygydyr. Ol Egeý deňziň adalarynda we kenar ýakalarynda bolup geçýär. Egeý sungatynyň ösüşi Müsüriň Täze şalyk wagty bilen gabat gelýär.

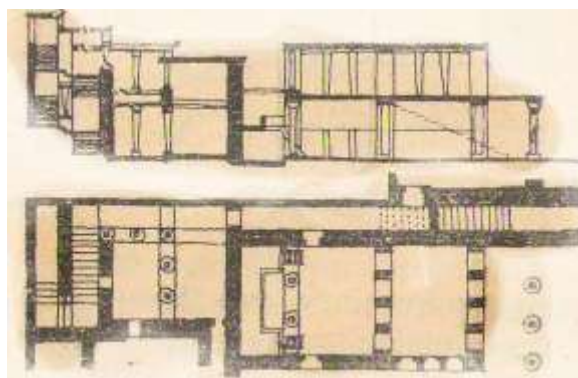
Krit – Minos şanyň şanyň höküm we beýik baýlyklara eýe bolan wagty. 2 müň biz. er. öň. Şol wagtda Ýewropanyň territoriýasynda guleýeçilik jemgyýeti döreýär. Knost, Fest, Gurniýa şäherleri gülleýär. Diňe uýmak, adamyň esasy täsiri bolup durýar, ýöne olary borçly etmeýär, aň düşünjesini peseltmeýär, Gündogaryň medeniýeti ýaly.

Binagärlik

Kritda köşkler uly, kompleksleýin, masşaby bilen tapawutlanypdyr (16 müň kw.m. planirowkasy ýeňil). Bu köşgi ötlem-ötlem (labirint) diýip atlandyrypdyrlar. Knoss köşkini ýatlanyňda bir rowaýat ýadyňa düşýär. Minos patyşanyň ýer-asty köşki bolupdyr. Onuň çylşyrymly ýollary, çykalgalary bolupdyr, ýöne içine giren gaýdyp gelmändir. Aýtmýşlaryna görä, onuň içinde Minatawr, ýarym öküz, ýarym adam sypatyna meňzeş adam ýaşapdyr. Afintliler Minos şasyna her ýyl gyzlary we oganlary (özlerem ýaş bolmaly ekenler) berip, şa bolsa olary Minatawra iýdirmek üçin eltipdir. Teseý atly ýaş ogan, öz obadaşlarynyň göz-ýaşyny akmazlygy üçin, Minotawryň garşysyna gidýär. Ol ýüpň kömegi bilen bu köşke girýär, ol aňdarhany öldürýär. Rowaýat hem bolsa, köşkiň içinde, diwarlarynda öküz şekilleri kân. Talyplaň gap-çanaklarda öküz şekilleri görmek bolar. Knoss köşgi uzak wagtlap gurnalýar, ýöne tebigy bet-bagytçylyk sebäpli, diňe fundamenti galýar. Köşkiň göni ortasynda göniburçly howaly bolupdyr, ol belki bir döp-dessury aňladýan bolmagy mümkin. Howly, basseýinler, werandalar, galereýalar, basgançaklar, panduslar birikýär. Esasy gurluşykda roly agaç kolonnalary oýnapdyr. Oňa irrasional kolonnalar diýip atlandyrypdyrlar.

Knoss köşginiň irrasional sütünleri

Krit. Knoss köşgüniň kesimi we meýilnamasy

Krit. Knoss köşgi

Binagärlik we heýkel

Köşk binagärliگی – gala görnüşde gurulýar. Uly baýýrlarda gowy gyrylmadyk daşlardan gorag diwarlaryny gyrýarlar. Galyňlygy 10m. barýar, beýikligi 18-20 m. Bu hilli diwarlary – **siklopiçeskiý** diýip atlandyrylýar. Esasy miken arhitekturasy gorag gapylara üns beripdir. Meselem: daşdan ýasalan “Gaplaň gapysy” diýip atlandyrylýar, gaplaň şekili Kritiň hökümdarlary güýçlidigini aňladýar. **Akropol** (berkidilen depe). Tirinfdäki akropol, özüniň göni, dogry, planirowkasy bilen gurulany bilen geň gördürýär. Emma Kritdäki köşkiň meýilnamasy gaty çylşyrymly. Akropoliň merkezinde – uly howlyly köşk bar. Köşkiň kompozisiýasynda esasy üns berilýän, planda gönüburç şeklinde görünýän otag. Otagyň ortasynda ojak bar – **megaron**. Ol erkek adamlaryň köpçilikleýin ýygnaşygyna gulluk edipdir. Megaron – soň Gresiýa binagärlik ybadathanasynyň gurluşygyna täsir edipdir.

Žiwopis we amaly haşam sungaty

Mikon we Tirinf köşkleriniň diwarlary freska tehnikasynda çekilen frizlar bolsa alibastr bilen bezelen. Bärde harby esgerleriň, awçylaryň şekili bar. Miken döwletine gyzyldan baý döwlet diýilýär, sebäbi gabyrlarda örän kän gyzyldan, kümüşden predmetler tapylypdyr.

Miken Akropoliniň "Gaplň şekilli derweze"

Tirint Akropoliniň Freskasy.

Tirint Akropolü.

Meyilnama:

I - Asaky gala

II - Otaky gala

III - Yokarky gala

1. Esasy girelge

2. Yokarky galanyň derwezesi

3. Uly propileýalar

4. Içki howly

5. Sütlinli Howly

6. Megaronyň portigi

7. Prodamos

8. Megaron

9. Yaşayşy otaglary

10. Altar

Parižanka. Knoss köşgüniň freskasy

Knoss köşgünde tapylan adamyň we öküziň heykeli

Şa – žres. Knoss köşgüniň reklenen relýefi

Irrasional sütüni

Küyzeler. Kameron

Gurniya

Filakopi

Göresyan oğlanjyklar. Freska

8. Gadymy Gresiýa sungaty

Gadymy Gresiýa suýngaty adamyň medeniýetine we sungatyna gaty uly täsiri bolupdyr. Grek taýpasy Balkan ýarym adasynyň Günorta tarapyny we köp Egeý deňziniň kenar ýakalaryny eýeläp, ilkidurmuş obşinasyndan klas obşinasyna geçip dünýä belli medeniýeti we şekillendiriş sungaty döredýärler.

Döwleti – polis diýip atlandyrylar.

Sungat ýoly din, mifologiýa baglanyşykly bolýar. Her taýpaň öz Hudaýy bolupdyr.

Gresiýa ösüş döwründe birnäçe döwürlere bölünýär.

1. Gomer Gresiýasy (12-8 as.b.er.öň)
2. Arhabaika, gul-eýeçiligiň ösüş döwri (1-6 as.b.er.öň)
3. Klassika, şäher we döwletleriň ösüş döwri (5-4 as.b.er.öň)
 - a) irki klassika (490-450ý. b.er.öň)
 - b) beýik klassika (450-410ý. b.er.öň)
 - ç) giçki klassika (kones 5-4 as. b.er.öň)

Gomer Gresiýasynyň sungaty (11-8 a. b.er.öň)

Nämer üçin Gomer Gresiýasy? Şol döwürde Gomer atly ýazyjy ýaşapdyr (“Iliada” we “Odiseý” poemalaryň awtory). Grek jemgyýeti Gomeriň döwründe patriarhat düzgüni hereket edýär, hem-de şol wagtda grek rowaýatlary döreýär. Arhitektura we şekillendiriş sungaty uly üstünlik gazanmaýar. Gomer döwründäki dörän momumental arhitektura hramlary, Miken megaronyna çalymdaşlyk edýär. Taryhy çeşmeleriň maglumatyna görä ,dessur heýkelleri- KSOANY tapylýar. Olar gödek taraşlanan daşdan hem agaçdandyr. Pashadan, süňkden, bürünçden doly işlenmedik ýiti häsiýetli heýkeljiklerem görmek bolar. Senetçiligiň ösmegi bilen amaly haşam sungatynyň küýzegärçilik ugry irki sungatlarynyň biri hasaplanýar. Küýzeleri geometriki nagyşlar bilen bezäpdirler. Olaryň görnüşleri dürli bolupdyr.

9.Grek Arhaikasy (1-6 a.b.er.öň)

Ýazgylaryň üsti bilen anyklap, şol döwürde, sada, ýönekeý, bir döp üçin ullanyypdyrlar – kiçijik heýkelleri. Olary – **ksan** diýip atlandyrypdyrlar. Daşdan ýa-da agaçdan ýasalan, owadanlanyp gyrylmadyk, ýene toýundan süňkden bürünçden heýkeljikler tapylan.

Senetçiligiň ösmegi amaly-haşam sungaty has-hem syrçaly keramika we ýazuw syrçaly keramika. Gresiyada küyzeleriň geometrik şekilde bezelenine düş gelmek bolýar. Ýazuw şekilleriň üstünden gara-goňur lak bien geçýärler, küyzäniň ýeri sary bolupdyr. Meselem diýip Dipilon küyzelerine aýtsak bolar. Küyzeleriň şekili diňe geometrik bolman hem kompozisiýanyň sýužetleri we flora, fauna tematikasy görkezilen.

Arhaika döwrini sungatda uly üýtgeşmeler bilen bellenýär. Şol wagtda, gul eýeçilik jemgyýeti we grek şäher-döwleti döreýär. Ylymda oýlanma, pikir etme prosesi ösýär. Edebiyat poýeziýa, filosofiýaň ösmegi, teatr, grek sungaty öz güýçli ösüş ýoluna ugrukýar.

Binagärlik

Şäheriň ösmegi bilen uly gurluşyklar alyp barylýar. Şol wagtda order sistemasy ýola tassyklanýar, hem-de antik arhitektura syna esas bolup durýar. Grek hramlarynyň sudury, bir-bada düzülenok, arhaika döwründe bolsa birnäçe üýtgeşmeler bolup geçýär. Greklar hramlary hudaýyň öýi diýip hasaplap, gurluş ýagdaýda patýanyň köşgüniň esasy otagyndan **megarondan** başlanýar.

Ybadathana – säheriň merkezi meýdançasýnda ýa-da akropolda ýerleşýär, hramyň fasady Gündogara bakdyrylýar, emma ölen adama bagyşlanan metjitler Günbatara bakdyrylýar.

1) Iň ýönekeý hem gadymy arhaika hramy (daşdan gurulan), oňa “antadaky hram” diýip atlandyryýarlar. Uly bolmadyk otagdan ybarat – **naos**, göniburçly planda , gündogara tarap bakdyrylan, tam üsti iki eňňitli üsti keramika ýa-da mermer çerepisesinden basyrylan.

Bu bina bir tarapdan seredilýär.

2) Ýene bir kämilleşdirme metjidiniň tipi, **prostil** (ýönekeý).

3) Klassiki tip hramyň görnüşi “**Peripter**”. Planda göniburçly, perimetri boýunça kolonnalar goýulan. Greklar gurluş materialyň häsiýetiniň alamatlygyny gowy bilipdirler. Ewolýusiýanyň ösmegi bilen bir bitewi binagärlik ulgamy döreýär, rimlinliler oňa order ýa-da “dogry düzmek” diýen manyny aňladýar. Order - diýmek binagärçilik kompozisiýasynyň çeperçilik bejerşiniň utgaşyklyk häsiýeti. Arhaika döwründe order iki dürli bolýar: doriçeskiý we ioniçeskiý.

Doriýesler – Gresiýa materiginiň welaýaty.

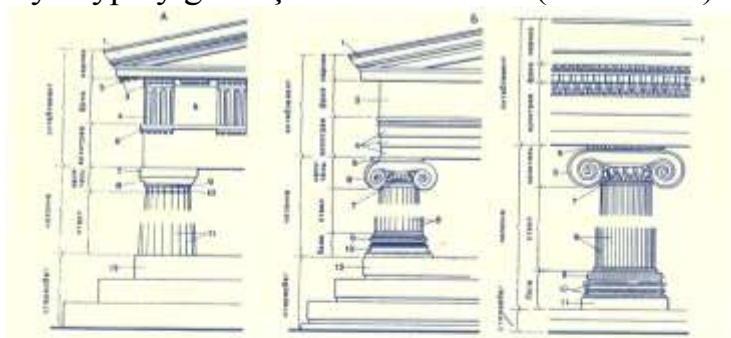
Ioniýesler – Gresiýanyň maloaziýanyň medeniýeti.

Doriçeskiý order – edermen, gaýratly, güýçli.

Iioniçeskiý order – ýeňil, görmegeý we owadan.

D.o – kolonnalaryň deregine ýaş atlantlary, erkek adamyň sypaty görnüşde salnan sütün.

I.o – gyzlaryň sypaty görnüşde salnan sütün. (kariotidler).

Grek orderlarynyň shemasy.

A. Dorics order.

1. Sima. 2. Mutuly. 3. Guty. (reguly) 4. Triglif. 5. Metopa 6. Teniýa. 7. Abaka. 8. Ehin. 9. Remeşki. 10. Kapitelinň şekasy (gipotrahelion). 11. Kannelýury. 12. Stilobat.

B. Ionies orderi: çepden - Attiki görnüşi, sagdan - maloaziskiy.

1. Sima. 2. Friz. 3. Zubçiki. 4. Arhitrawyň fassýalary. 5. Abaka. 6. Walýuta. 7. Ehin. 8. Kannelýury. 9. Poluwal. (torus). 10. Skosiýa. 11. Plint. 12. Stilobat.

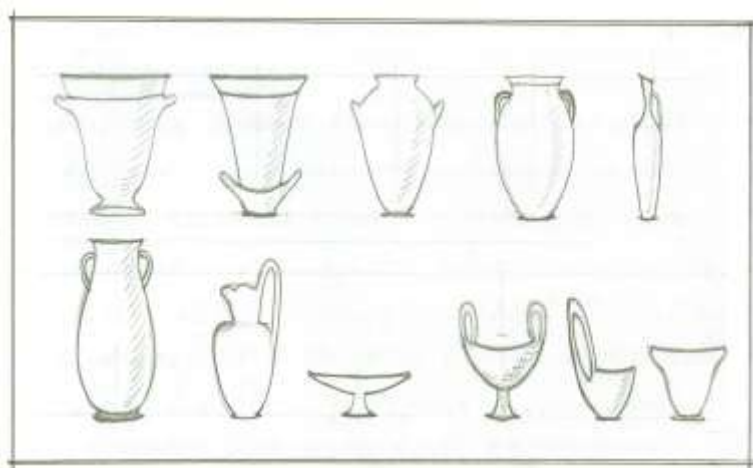
Heýkel

Arhaika döwründe heýkel sungaty örän kyn ýagdaýda ösýär. Ol döwrüň heýkeljikleri Gomer sungatynyň heýkeline meňzeýär. (“Artamida”, “Gera”). Heýkellere subutbama bersek – adamyň sudury owadan liniliýalaryň üsti bilen berlen, matanyň epimi, nronorsiýany dogry, aýal bilen erkek adamyň şekili tapawutlandyrylan, matanyň galyňlygy, ýukalygy tapawutly. Wagtyň geçmegi bilen grek heýkeli uly üstünlikler gazanyp başlaýar.

Heýkeliň ýokary derejesi – gahryman, soň bolsa esger – Kurosyň şekili diýip hasaplanýar. Kuroslar mazar üçin niýetlenýär. Irki kuroslar sypaty gödegräk, frontal görnüşde. Bu heýkelleriň üstünde köp işlenilýär. B.e.öň 6 asyryň ortasynda heýkel özüniň döp – kanuny girizýär. Onuň daş – keşbi – begeniň gurluşy doly şekillendirilýär, ýüzi sähelçe ýylgyryp dur “arhaiki ýylgyrys” şertli gylyk-häsiýetli jikme-jik görkedilýär. Meselem diýip ýeňiş hudaýy “Nikany” meselem getirip bolar (heýkeltaraşy Arherm). Nikanyň hereketi, dyzyny epip durşy olam “Şertli arhaika” hereketi bolup durýar.

Uly derejeli heýkeller, arhaika döwründe Afinanyň Akropolynda tapylýar. Tapylan heýkeller-koriatidlar (gyzlaryň sypaty), owadan ýüzli we eşikli, bedni, ýüzi proporsional dogry şekillendirilen. Hem-de arhaiki şertler görkedilen. (“Perlosly gyz”). Kör we kuroslar heýkeli sungatda ösüşiniň, arhaiki döwrüniň jemini jemleýär.

Greklaryň žiwopisi biziň döwürlerimize ýetmändir, ýöne žiwopis baradaky subutnama we pikir olaryň keramiki çanaklary, rospis şekillerini görüp, pikirimizi aýtsak bolar. **Karamika** – sözi (grek sözi, Afinanyň bir obajygy). Ol 6-5 a.b.er.öň öz küýzegärleri bilen abraý alypdyr. Arhaika döwrüniň küýzeleri çeperçilik taýdan owadan bolupdyr. Olar daşky keşbi bilen göwrümligi biri-birinden üýtgeşik bolupdyr. Küýzeler ýag, çakyr, suw üçin niýetlenýär. Arhaika döwründe ýaýran garasypatly ýa-da gyzylysyptly küýzeler.

Gresiýanyň küýzeleriniň esasy görnüşleri

Korinfdaki Apollonyň ybadathabasy. Mermer

Yewfroniý. Kottab oýnaýan geteralar. Kilikdäki surat. b.e.ö. 5 asyryň baýy.

Palestradäki türgenleşik. Dipilondaky relýef. Takmynan 510 ý. b. e. ö.

Orfeýli Krater.
Palçyk. 450 ý. b. e. ö.

Afın Akropoliniň koralary

10. Grek klassikanyň sungaty (5-4 a. b.er.öň).

Biziň eramyzdan öň 5 asyryň on ýyllygynda Gresiyanyň medeniýetinde we sungatynda klassiki ösüş döwri başlanýar.

Irki klassiki sungaty (490-450ý. b.er.öň)

Bu döwrüň sungat adamlaryň hemmesi, gözlegde, adam şekiliniň real çekilmegi, dogry hereketi suratlandyрма, topar kompozisiýalary şekillendirmek, üç sungatyň birikmesi bolup geçýär.

Binagärlik

Irki klassikada ybadathanalaryň bezegi-doriçeskiý orderi görnüşli sütünler.Olimpiýadaky Zewsiň hramy,Poseýdonyň hramy mysal bolup biler.

Heýkel

Monumental heýkeller uly meýdançalary we hramlary bezeýär. Heýkel kompozisiýalaryny hramlaryň frontonlarynda simmetriýa suratlandyran. Bu işleri göreňde, her sypat öz boluşlaýyn kyn hereketde, arhaiki şertler ýok, olar diri ýaly görkedilen. Adamlar grek heýkellere guwanýarlar. Olar öz arasynda “ol diri”, “ol hem alýan ýaly”, “ol diri ýaly” sözleri heýkellere degişli ýaly edip, beýan edýärler. Plutarhyň aýdyşyna görä Afınada “ýaşajylardan heýkelleň sany kän” diýip aýdypdyr. Ýöne gynansakda köp heýkeller biziň günlerimize ýetmändir. Esasy heýkelleri biz rim göçürijileriň üsti bilen tanyş, olar heýkelleriň sanyny köpeltmek üçin, olaryň owadanlygyny kän berip bilmeýärler. Rowaýat tematikasy dowam edýär. Oňa meselem diýip “Afroditanyň doguluşy” baralýefe diýip bolar. Ýokary klassika heýkeliň häsiýetlenme obrazy: pälwan, esger iň esasy tema bolup durýar.

Miron (heýkeltaraşçy)

Öňünde goýan meselesi: ol arhaiki kanunlardan el çekip, adamyň owadanlygyny, gözelligini şekillendirmek maksat edinýär. Mironyň ýokary derejeli heýkeli “**Diskobol**” hasaplanýar. Bu işi belli bir ýeňil atletça niýetlenýär, ýöne ýüz keşbi meňzedilmeýär. Heýkelçi owadan görmegeý sypatly ýaş ýigidi, onuň bada disk zynjak bolup duranyňy görkedýär. Mironyň ýene bir işi “Afina we Marsiý” barada aýtsak bolar, ol işi Afın akropoli üçin niýetlenýär.

Rowaýaty ýatlanymyzda Afına fleýtany döredýär, ýöne ony çalanda welin, ýaňaklary çişip betgelşik bolupdyr, nimfalar bu sypatynyň üstübden gülýärler. Onda Afına fleýta gargap, ony zyňyp göýberýär. “Adam gelşigini pozýan saz guraly gerekdäl” diýýär. Marsiý baryp şol guraly galdyrýar. Miron “Afınanyň bir

bada gaharly yzyna seredip, Marsiý bolsa gorkup yzyna ýykyljak ýaly edip fleýtany ýerden galdyryp durka” sýžetini suratlandyrýar.

Miron. Diskobol heýkeli

Arabakeş

Beýik klassika sunagty (450-410ý. b.e.ö.)

Perikliň hökümdarlyk eden döwri

5 a.b.er.öň ikinji ýarymynda – şekillendiriş sungatynyň hemme ugurlarynyň ösüşi Polisleriň içinde esasy roly Afina eýeleýär. Perikliň hökümdarlyk, eden wadgty altyn asyr diýip hasaplanýar. Politikada, ekonomikada we medeniýetde uly üýtgeşmeler bolup geçýär.

Binagärlik

Perikl döwründe iň owadan, iň täsin arhitektura gurluşygy “Afin akropoly” döredilýär. Akropol – berkidilen baýyrykda gurulyp, şäheriň üstünden hökümdarlyk, goragçy hökmünde bolupdyr. Bu bina owadanlygyň we akyl paýhasyň hudaýy Afina bagyşlanýar. Afin akropoly Orta ýer deňiz ýanalyp deredilende, deňziň we daglaryň gök öwüşgenleri has hem owadan görünýär. Dini baýramçylyklar we köpçilik merkezi bolup – Akropol hyzmat edýär. Ol ýerde kitaphana, sergi zallary, döwlet pullary ýerleşipdir. Bedew we atlet aýdymçylaryň, sazçylaryň dabaraly çykyşlaryndan soň afintliler Akropola tarap ýörişe ugraýarlar we ýanlary bilen gurban etjek mallaryny äkidýärler. Adamlaryň daş ýodasyndan galyp “Akropola”, onuň Günbatar tarapdan girelgä ugraýarlar. Akropolyň meýdançasyna ädeňde, iki gapdalynda uly bolmadyk diwarlar bar. Çep gapdalyndaky diwaryň içi kitaphana bolupdyr, sag gapdalynda bolsa beýik postamentde, gurjak ýalyja bolup kiçijik ybadathana dur “Niki Apterosa” bagyşlanan (ýeňiş hudaýy ýa-da “Ganatsyz Nika”). Amfiprostil şekilinde gurulan ybadathana kiçi taraplarynda ioniçeskiý sütünlerinden düzülen kolonnalar bar. Soň dabaraly geçelgeden girip – “Propileýlerden” uly giň meýdança çykýarsyň.

Meýdançanyň ortasynda boýy 7 metrden ybarat uly heýkel dur. (Afina bagşlanan), heýkeliň awtory Fidiý. Heýkel meýdançanyň merkezi bolup durýar. Soň ýörelge Akropolyň iň uly binasy bolan Parfenona ugraýarlar. Ol meýdançanyň Demirgazyk tarapynda ýerleşýär. Parfenon ýeripter tipde gurulan 4 taraplaýyn doriçeskiý sütünlerden düzülen. Parfenonyň gurluşykçylary Iktin we Kallikrat. Parfenon gyz – Afina bagyşlanýar. Parfenon relýef kompozisiýalaryny, heýkelleri Fidiý we onuň okuwçylary ýerine ýetiren. Parfenondan soň meýdançanyň günorta tarapda ýerleşen Erehteona başlanýar. Bu binaň 4 fasady bar, olar biri-birinden üýtgeşik (awtory belli däl). Bu ybadathana 2 bölekden ybarat bolup, 2 tekizlikde ýerleşýär. Erehtony giçki klassika döwrüne degişli diýip çaklama edýärler.

Heýkel

Parfenonyň gözel heýkelleriň awtory Fidiý. 12 metrden ybarat bolan Afinanyň heýkeli Parfenonda ýerleşipdir. Afinanyň heýkeli owadan bezelen eşikli we galkana direnip dur, aýagynyň uýynda bolsa ýylan ýatyr (ýylan akyl-paýhasyň alamaty), sag elinde “ýeňiş hudaýynyň” heýkeli. Heýkel altyndan we pil süňkünden ýasalan (hrisoelefantin tehnikasy). Gündogar we Günbatar frontlarda täsin relýef kompozisiýalary şekillendirilen. Gündogar tarapda Afinanyň Zewsiň agzyndan dogulyşy, günbatar tarapkyda Paseýdon bilen Afinanyň dogulyşy, kompozisiýalary 3 burç frontonda görseň bolar. Fidiý simmetriýa kompozisiýalardan el çekýär. Ol has kyn adam hereketlerini şekillendirmäge mesele goýýar. Frontonlaň birinde 3 sany moýralaň relýef şekili bar (ykbal hudaýlary, gije hudaýynyň gyzlary). Kompozisiýany ýokary klassikanyň iň uly derejede ýerine ýetirlen iş diýip hasaplanýar.

Poliklet (heýkeltaraşçy)

5 a.b.er.öň 2 ýarymynda diňe Afinada däl eýsem başga şäherlerde hem, sungat, medeniýet örän ösýär. Poliklet Argos (pelopones) şäherinden gelip çykan. Ol öz işlerinde ýaş atletleriň arkaýyn duranlygyny şekillendirmek bilen gyzyklanma döredýär. Poliklediň derejeli işi “Dorifor” diýip hasaplanýar. (Naýzaçy). Heýkel бүрүнçден ýasalan. Şekillendirilen heýkeliň gerşinde naýzany saklap dur. Poliklediň teoriýa traktady bar “Kanon”. Bu traktadta proporsiýa, simmetriýa kanunlarynyň üsti bilen adam gurluşy barada aýdylýar.

Parfenon “Diadumen” işi, ýaş atlet özüniň eline ýeňiş ýalygyny dakyp durşy, heýkeli uly orny tutýar. Çaklama boýunça bu iş giçki klassika degişli.

Ýokarky klassika eser diýip “Nika köwşini çözüp dur” şu işi meselem getirsek bolar. “Dorifor”, “Diadumen” bilen deňeşdirseň, Nika kyn, owadan hereketde şekillendirilen. Eserde Nikanyň egilip duranda, köýneginiň epimi owadan bolup ýere degip, täsin hereketi gözüne diri ýaly bolup görünýär.

Poliklet. Dorifor.
Bürünç. Tazededen
dikeldilen.

Poliklet. Amazonka.
Mermer.

Akropol. Beýik klassika.

Giçki klasika sungaty (soňy 5-4 a.b.e.ö.)

Aleksandr Makedonskiý grek polislerini özüne borç edensoň, ýokary klassika döwrüniň ösmegine böwet bolýar. Polisleriň dargamagy bilen, dawa-jenjenler köpelmegi sebäpli sungatda adam garaýyşa üns peselýär, ýöne şonda-da esasy tematika bolup gözel adamyň şekili bolup durýar. Giçki klassikada sungat adamlaryň öňündäki mesele, diňe adam boý suratyny görketmek däl, onuň duşmanlar bilen göreşişi tebigy hadysalar bilen baglanyşykly tematika bar.

Binagärlik

4 a.b.er.öň birinji 3 ýyllygynda gurluşyk togtoýar, esasanam Afınada. Şol döwürde order ulgamynyň prinsipy boýunça gurulýar. Ybadathanalar bilen deňlikde teatrlar hem gurulýar.

Heýkel

Giçki klassikada heýkel real suratlandyrmasy bilen häsiýetlendirýär.

Skopas

Skopas öz işlerinde tragiki hadysalary görkezýär. Meselem diýip “ýaralanan esgerler” işi Afinanyň ybadathanasynyň frontonynda ýerleşýär. Skopasyň ullanyan materiallary mermer, daşy. Mermer daşynyň bir täsiri bar, ol her hili öwürşgin berýär. Skopasyň “Menada” diýen işini göreniňde. Tans edýän gyzyň kyn öwürümde kellesiniň, bedeniniň, saçynyň gerşine düşüp durşy geň galdyrýar. Skopasyň işleri pikirli, gaýgyly, ýa-da durmuşda şadyýan diri häsiýetlenmäni berýär.

Skopasyň original ýeke-täk galan işi Galikarnak mawzaleýiniň frizinde şekillendirilen, işiň ady “greklar bilen amazonkalaryň söweşi” (Drezdende ýerleşýär).

Praksitel(heýkeltaraşçy)

Öz sungat ýolynda ol içki dünýäsi arassa, owadan, arkaýyn pikirli obrazlary döredýär. Skopas bilen Praksiteliň işleri meňzeýär we öz arasynda deňeşdirmek bolar. Olar öz işlerinde adamyň içki dünýäsini aýan edýärler, ýöne Praksiteliň işleri liriki-inçe işler. Ýokary derejeli topar işi diýip, mermerdan ýasalan “Germez we Dionis”. Praksitel täze görmegeý aýal obrazyny döredýär. Ony Afrodita obrazyna salyp, suwa girjek bolup, eşigini çykarjak bolup durka obrazyny şekillendirýär. Praksiteliň rowaýat temalaryndan işi bar. Heýkeltaraşçy seýil-gähler üçin köp iş döredýär (ellinizm döwründe). Skopas bilen Praksiteliň işleri ýokary klassika prinsipleri bilen häsiýetlendirilýär.

Aleksandr Makedonskiniň ýörişlerinden soň uly ýeňişlere eýe bolup hem-de polisleri boýun edip, Aziýany basyp alyp, makedon deržawasy täze ýola – ellinizm döwrüne gadam basýar.

Leohar(heýkeltaraşçy)

Ol ýörite Aleksandr Makedonskiniň ýörite heýkel taraşçysy bolupdyr. Öwülgi işi diýip “Apollon Belwederskiý” – ýokary professional derejede ýetirilen.

Lisipp(heýkeltaraşçy)

Realistik ugur bilen işleýän Lisipp (giçki klassika) Aleksandr Makedonskiý döwründe işlän. Goýan maksady: adamyň içki pikirini aýan etmek. Ol boýy 20 m. ybarat bolan Zewsiň heýkelini ýasaýar (bürünç materialyndan) ýöne biziň günlerimize ýetmändir. Ýene-de bir işi Geraklyň heýkeljigi ýörite Aleksandr Makedonskiý üçin ýasalan. Lisipp öz ussatlygyny “Apoksiomen” işinde görkezýär, ol ýaş oglany ussatlygyny görkedenden soň öz elinden gumuň yzlaryny kakyp

duran pirsadyny şekillendiren. Portret ussatlygyny bolsa, Aleksandr Makedonskiniň heýkelinde görkezýär.

Küýze ýazuwy we žiwopis

Klassiki döwürde žiwopis özgerýär, onda-da küýze ýazuwy uly ýol tapýar. Arhaika döwründäki ýaly ýokary klassika döwründe küýze ýazuwy monumental, žiwopis, heýkel bilen baglanşykly bolýar, şekillerde rowaýat sýužetleri beýan edilýär.

**Skopas. Menada. Mermer.
Rim kopiýasy. 4 a. b. e. ö.**

**Leohar (Skopas?) Galikarnas mowzeleýiniň
relýef bölegi. Mermer. 4 a. b. e. ö.**

Zewsyň ybadathanasy

Gresiýanyň teatry

11. Ellinizim döwrüniň sungaty

Biziň eramyzdan öň 4-nji asyryň ahylarynda Aleksandr Makedonskiý döwründe täze döwlet görnüşli bolan ellinizm döwri ýüze çykýar. Ellinizm medeniýeti üçin grek sungatyna, medeniýetinde orun tutýar. Marat we estetiki taýdan ellinizm döwründe uly ylmy açyşlar bolupdyr, esasan hem matematika, filosofiýa ylmlary özünde uly gyzyklanma döredýär. Halklaryň we gullaryň gozgalaňlary, uruşlary sungatyň täze mowzuk we pikirler döredilmegine itergi berýär. Şonuň üçin ellinizm sungaty klassika sungatyndan has giň durmuş tarapyny ýüze çykarýarlar, seýilgäh heýkelleri düzümlü ownuk plastika giň ösüş alýar. Mifologiki mowzuklar bilen bilelikde, allegoriki sýužetleri, portret, peýzaž we taryhy žanyrlary Ellinizm sungatynyň medeniýeti merkezleriniň ösen wagty b.er.öň 2-nji asyryň soňundan emele geldi. Şol wagt şäher gurluşygyň täze prinsipleri döredildi. Eger-de klassika döwründe esasy gurluşyk ybadathanalar bolan bolsa, indi şäheriň administrasiýasy we söwda merkezi ýüze çykýar, onuň iki kesişýän köçesi halkyň esasy ýoly hasaplanýar.

Gliptika. “Gonzagyň Kameýasy” has ýaýran ýeri Aleksandriýa. Ellinizm döwri

Ellinistik Gresiyanyň sungaty

Ellinistik Gresiyanyň Monumental sungatyň aralygynda, görnükli ýadygärlikleriň biri “Samofrakiýa Nikasy” bolup biler. Samofrakiýa adasynda tapylan (häzir Pariž Luwr).

Aleksadriýa sungaty

Ellinizm döwletleriniň iň berki Ýegipet bolupdyr. Onuň paýtagty Aleksandriýa, ellinizm dünýäsiniň iň uly merkezi bolýar. Şäher özüniň ak mermerli ybadathanalary, köp gatlakly jaýlary, kitaphanalary bilen şöhratlanýar. Bu ýerde ýedi täsinlikleriň biri bolan Faros maýagy ýerleşýär eken. Aleksandriýanyň ussalary portrete ýüzlenýär. Ptolomeý Filadelfa we Arsinoý portretli iş (kesilen daşdan ýasalan) ýa-da “Kameýa Gonzaga”. Klassika döredijilik işi diýip “Afrodita Kirenskaýa”, ýene-de “Garry balykçy”, “Gazly oglanjyk”, “Malçik-Nubiýes”.

Pergam sungaty (kiçi Aziýa)

Beýleki ellinizm merkezleriniň arasyndan Pergam sungaty tapawutlanýar. Onuň paýtagtyndan Zewsiň mehraby gurulýar. Geň galdyryan heýkel frizi, uzynlygy (120m – 2,3m).

Rodosyň sungaty

Rodosyň sungaty giçki ellinizm klassikanyň nusgasyny berýär (b.e.öň 2-1 asyr). Rodos sungatynyň heýkelleri köp taoparly, bir görnüşli manyly bolupdyr.

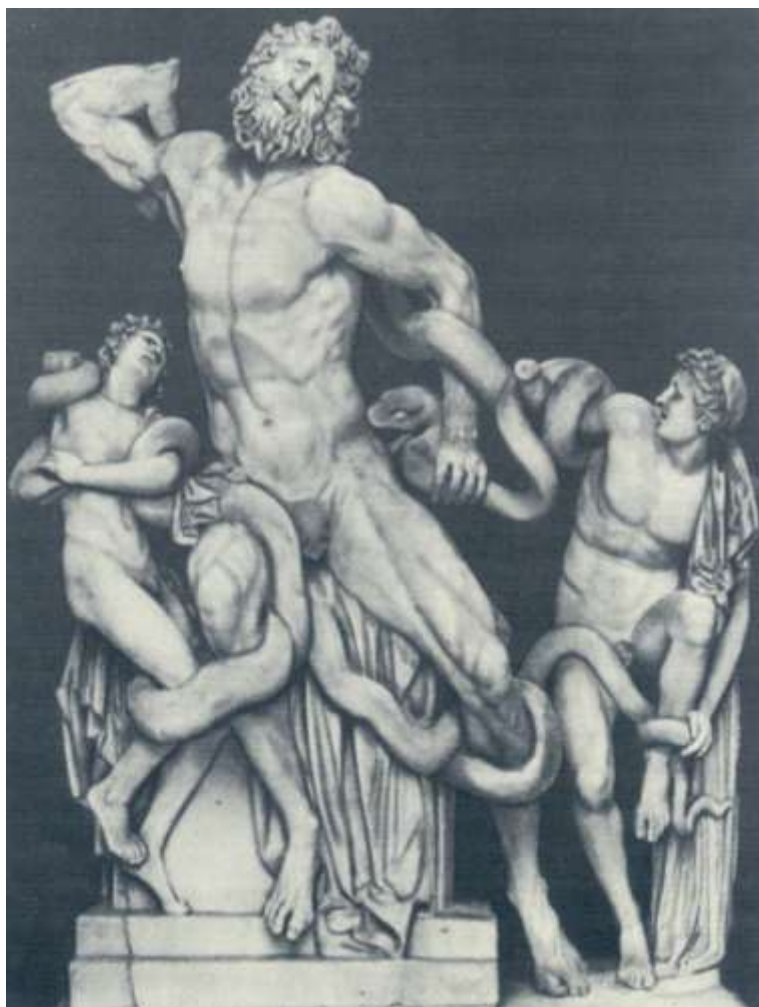
Olaryň biri “Laokoon” Troýan hökümdarynyň we onuň iki oglanyň ýylan jezasyndan ölmeli bolup, emma olaryň güýç kuwwady deň gelenok.

Aýalyny we özüni jezalandyryýan gall. Mermer

Gall soňky deminde. Mermer

Agesandr, Polidor, Afinador, Laokoon. Mermer.

12. Gadymy Rim sungaty

Biziň eramyzdan öň 1-nji asyryň ahylrlarynda Ellinistik döwleti öz güýjünü peseldip başlaýar, hut şol döwürde antik döwrüne degişli bolan Rim sungaty döreýär, ýöne içki durky, pikiri, medeniýeti Gresiýadan alnan. Rim hudaýy – adamlaryň aýratyn iş hereketleri bilen esasanam jemgyýetçilik işi bilen baglanyşykly. Din döwlet derejesinde üns berilýär, Rim sungaty ilki bilen etruslaryň, soň bolsa grek sungatynyň üsti bilen birinji ädimeri ädýär. Rim sungaty, grekleriňkiden taryh aýratynlygy bilen uly tapawutlanýar. Rim sungatynyň birinji ädimleri we uly açyşlary binagärlikden başlaýar, esasanam köpçilik binagärlik binalary, adamlaryň köp gelimli ýeri üçin niýetlenen. Heýkelçilikde esasy orunlary eýeleýän portret, sebäbi ol özünde çuňňur oýlanma döredýär.

Biziň döwrümize çenli galan Rim binagärliги özüne deňi-taýy bolmadyk binalary bien geň galdyrýar. Olar ertus, grek tehnikasyny, ellinistleriň mirasyny, Gadymy Gündogaryň däbini alyp, sungatyň ýokary derejesine eýe bolýarlar. Rimlileriň inžener binalary, özüniň göwrüm masştaby, baý kompozision formalary bilen geň galdyrýar. Şäher gurluşyk, planirowka maksatnamalary hem ýaşaaýyş maksatlaryna laýyk gelýär. Aýratyn, köpçilik üçin niýetlenen binalar – amfiteatorlar, termy, truemfal arkalar, akwedukalar, köşkler, willalar, teatrlar,

ybadathanalar, köpriler, mazar ýadigärlikleri Rim binagärliğinde täze çözüde eýe bolýar. Esasanam Rimliler binalaryň içi uly giň bolan meýdançalary ýatladýar, üstüni basyrmak üçin kupol konstruksiýasy ullanylýar. Basyрма aýlow konstruksiýalaryň döretmegi bilen b.e.öň 3-2 a., gurluşykda Rim betony ullanyň başlanýar. Betonyň düzümi – hek, çäge, çagyl.

Etrus sungaty

Etrus döwleti Tiren deňiz kenarlarynyň we Apenin dag eteginde ýerleşýär.

Etruriýa – 12 döwleti öz içine alýar. Esasy ekerançylyk bilen meşgul bolýar. Deňiz sowdasy etruriýanyň maliýa, hem medeniýetiň ösmegine täsir edýär. Etruriýanyň sungat ýadigärlikleri b.e.öň 6-5 a. degişli. Etruriýa medeniýetine, grek medeniýeti uly täsir edýär, şonda-da ol öz ýolyny tapýar. Witruwiý Rim teoretigi, binagärlik ugurdan – Rim gurluşygynda uly baha berýär. Şäheriň planirowkasy, köçeleriň dogry taraplaýyn gurluşy – etruriýa degişli. Etruriýa ýadigärlikleri biziň döwrümize ýetmedik bolsalaram, olaryň galan fundamentlerinden subut etseň bolýar. Etrus ybadathanasy beýiklikde ýerleşýär. Ybadathanalar frontal tipde gurulýar. Göniburçlygyň kiçi taraplaýyn biri fasad, çuňňur portik bilen bezelen. Galan 3 tarapy diňe tekiz diwar bolup durýar. Ybadathananyň içi 3 bölege bölünýär (esasy etruriýanyň 3 hudaýyna bagşlanýar). Ertus ybadathananyň kompozision häsiýetlerini rim binagärliگی dowam edýär.

Giçki italiý jaýlary

Italiý jaýlary göniburçly sudura eýe, jaýyň ýokarsynda göniburçly deşik bar (kompliwium), şol deşikden jaýyň içinde ýagty düşýär. Deşigiň göwrümünde jaýyň içinde suw howdany ýerleşýär (impliwium). Jaýlaryň ýokarsyny saman, gamyş we çerepisa bilen basyrlan. Etruriýada binagärlik binalaryna degişli bolan esasy mazar ýadigärlikleri. Mazarlaryň içi ýazuw suratlar bilen bezelen. Şekiller freska tehnikasynda ýerine ýetirilen (çyg suwagda freska ýerine ýetirilýär). Ilki etrus suratçysynyň politrasy gara, ak, gyzył, sary bolup, soň gök, ýaşyl reňkler emele gelýär. Ak, sary reňkleri fon edip ullanyndyrlar. Çekilen şekillerde adamlaryň tans, şowhunly ýagdaýda, bagyň içinde, owadan egin eşikli, kätelerine gladiatorlaryň söweşi, gimnastlaryň we rowaýat süžetlerine duş gelmek bolýar. Binalaryň esasy bezegi bolup bezelen rospis terrakotosy we heýkel bolup durýar, ol arhaika döwründe has hem giňden ullanylýar. Binalaryň üstüni akroteriýa hem antefiksalar bilen bezelen.

Akroteriýa (grek sözi – beýik fronton) – adam şekili ýa-da olaryň topar şekilleri relýefde görkezilen. Antefiksy – mermerden, terrakotadan ýasalan bezeg. Bezegler jaýlaryň, ybadathanalaryň uzyn tarapynda bezelýän, olar dürli görnüşde bolup biler (ösümlik, adam kellesi we Meduza Gorgonyň kelle şekili esasanam görmek). Ertus sungatynda arhaiki görnüşleri görmek bolar. Rowaýat mowzuklary sungatda uly rol oýnanok.

Lartiýanyň gubyry

Kanopa. Terrakota

Meduza Gorgonanyü heýkeli

Etruslaryň oňany.
Ene - möjek

13.Rim respublikasynyň sungaty

(b.e.öň 6 asyryň soňy – 1 asyryň soňy).

6-njy asyryň soňunda Rim – aristokratik, guleýeçilik respublikasy bolýar. Apenin ýarymadasyny basyp alnandan soň, 2 asyryň b.e.öň ortasynda uly häkimlige eýe bolýar. Spartagyň we gullaryň gozgalaňy rimlileri geň galdyrýar.

Binagärlik

Rimliler grek sungatynda order ulgamyna üns berýärler, ýöne olar orderiň täze ýollaryny, äheňlerini tapýarlar. Gresiyada order (sütün) konstruktiv roly ýerine ýetirse, Rimde ol bezeg bolup gulluk edýär, sebäbi diremek agram funksiýasyny Rimde diwarlar ýerine ýetirýär. Şu ýerde arkalar uly göwrümlü sütünlere direnýär. Olar etruslardan toskan prderini göçürýärler, ol doriçeskiý

ordere çalymdaş, ýöne onuň triglif-metopasy we kanelýurasy ýok. Rim ybadathananyň sudupy (planda) togalak peripterdir. Özboluşlaýyn ýaşaýyş jaýlar Rimde ähmiýete eýe bolýar. Iň owadan jaýlar Pompeýde kändir. Esasanam bu 1 gatly jaý: baýramçylyk uly otagyndan ybarat – **atrium**, açyk howly – **perestil**, howlyň daşy ýaşaýyş otaglardan, hem mermer sütünlerden baglanan. Perestil howlusu suw çüwdürmeleri, heýkelleri we güller bilen bezelen.

Gresiýanyň ýaşaýyş jaýlaryndan tapawudy, Rim jaýlarynyň otaglary dogry göni, saýhallykda düzülen. Atrium-baýramçylyk otagy. Rimlileriň ýaşaýyş jaýlarynda ýörite baýramçylyk otaglarynda üns berýärler. Grek däbine, diwarlaryň bezeg ulgamyny oýalap tapýarlar. Pompeý ýazuwy (reňkli bezegde) – antik freskasy bilen tanyşdyrýar.

Ol 4 topara bölünýär:

I topar – inkrustansionnyý (2 a.b.e.öň)

II topar – binagärlik respektiwasy (1 a.b.e.öň)

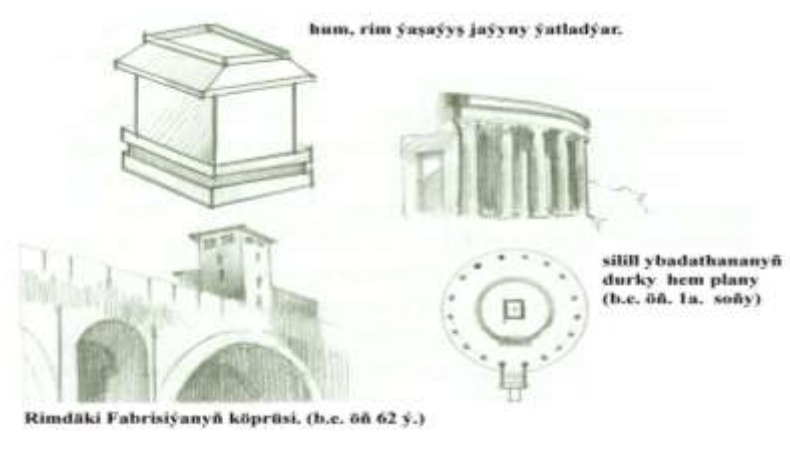
III topar – (1 a.b.e.öň soňy) oriýentaliziruşeşiý (deň agramly kompozisiýalar, çyzykly

ornament).

VI topar – rospisler-teatral-dekorasiýasyny suratlandyrýar.

Heýkel

Rimliler monumental heýkeli döretmedik bolsalaram, olar plastiki şekillendirmä üns berýärler. Relýef binagärlik binasynyň esasy bezegi bolup durýar. On ýyllygyň iň gadymy heýkeli, Rim respublikasynda “Kapitolisk möjegi” – Rimiň nyşany (oýlap tapanlar etruslar). Portret – Rim döredijiliginde esasy orny tutýar. Rimde portret çuňňur oýlanma döredýär, olar adam ýüzüni jikme-jik synlap, gylyk häsiýetini öz döredijilik işlerinde, heýkel – portretine geçirýärler. Rim portretiniň döremeginiň sebäbi, o dünýä bilen baglansygy bar, sebäbi olar şol öý ojagynyň goragçylaryna, dünýäden ötüp giden adamlara niýetlenipdir. Mum maksatlaryny ölen adamlaryň ýüz şekilinden alyp, olary atriumda goýupdyrlar, baýramçylyk geçirilende bolsa maksatlar atriumy bezäpdir. Aktýorlar şol maksatlary ýüzlerine geýip, çykyş edýän ekenler.

14. Rim imperiýasy (b.e.öň 1 as. – 476 b.e.).

Biziň e.öň 1 a. soňunda Rim döwleti imperiýa öwrülýär. Antik taryhçylary Awgustyň höküm süren döwrüni, uly ösüş bilen onda-da şekillendiriş sungatda, gurluşykda bolup geçipdir. Hem-de şol döwri altyn asyr diýip atlandyryrlar. Sungatda göni-ugrukdyrylan ýol Awgust klassisizmi.

Binagärlik

Rim binagärliги, бүтүнлеýин өз suduryny üýtgedýär. Binalaryň sany gitdigiçe köpeliýär – olar jemgyýetçilik edaralary, forumlar, köpriler, akwedukalar. Imperator Awgust öwüniwem biler, sebäbi ol Rimi mermere bezäp gitdi, alanda bolsa kerpiçdendi. Ajaýyp binalar, sütünler, howuzlar, suw çüwdürimler, frontonlaryň bezegi geň galdyryardy. 1-nji asyryň soňunda hem b.e. 2 asyryň başynda (troýan bilen Flafiniň hökümdarlyk sür.döw.) uly toplum binagärlik binalary gurulýar. Köne respublikan forumynyň ýanynda, baýramçylyk hadysalar üçin imperatorlaryň forumlary gurulýar. (Forum. Troýan) Troumfal binalary (arkalary) Rim söweşinde gazalan üstünlikleri bagşlanýar. Rim forumynyň önünde, girelgesiniň önünde rimlileriň iudeýle bilen söweşde ýňenleri üçin mermerden arka Tita bina edilýär (81ý.b.e.) Sudury boýunça bir geçelgeli arka. Arkanyň esasynda ýokary bölegi imperatoryň arabada we söweş mowzugyna bagly heýkel barelýefi ýerleşen (arkanyň beýikligi-15.4, ini-5.33). Arkanyň girelgesiniň yokarky böleginde ýeňiş hudaýlary – Wiktoriýa bilen tamalanýar. Wagtyň geçmegi bilen 3 geçelgeli arkalar gurulýar. Giçki Rim respublikasy döwründe özboluşlaýyn teatrlar we amfiteatorlara üns berilýär. Eger-de grek teatrlary, açyk asmanyň aşagynda baýyr eteklerinde gurulýan bolsa, Rimde şäheriň merkezinde özbaşdak bina bolup durýar. Iň uly binalaryň biri diýip – Flawiýewleriň – Kolizeýi diýip – atlandyrylýar. Gurluşykçylaryň esasy ünsi, maksady, bu Kolizeýiň içine 50 müň adamy ýerleşdirmek. Onuň keşbi çuň käsäni göz önüne getirýär. Kolizeýiň diwarlarynyň beýikligi 48.5 m. Özem 4 bölege bölünen, beýikligi boýunça. Aşaky bölekleri arkaly girelge hem çykalga bolup hyzmat edýär. Meýilnamada Kolizeý, onuň merkezi arenasy ellipsi ýatladýar. Bu amfiteatorda gladiator söweşleri gurnalýar. Kolizeýiň diwarlarynyň daş ýüzi trawertin bilen bezelen, ýöne ilki reňkli mermer bilen bezelen eken. Onuň 3 bölegi arkalar we her gaty sütüniň ýarym şekili bilen görkedilen.

1- nji gaty – toskan sütüni

2- nji gaty – uonuka sütüni

3- nji gaty – kopinf sütüni

4- gaty – äpet daşdan diwar, göwrümini бүтүнлеý аýlap çykýar.

Ýene bir Rim imperiýasynyň guwanmaly binasy, Kolizeý bilen bäsleşýän Panteon ybadathanasy (118 – 125ý.). Binagäri Apollodr Domanskiý. Ol görkeme bolup, merkezi kupol binasydyr. Panteonyň rotondasy daş ýüzünden owadan daş massiwyňy ýatladýar. Panteonyň äpet portigi korinf sütünlerden düzülen Praparsiýasy: gümmeziň diametri (43.5 m.) beýikligi bilen deňeçerräk gelýär. (b. 42.7 m.) Gümmez ýarym sfera meňzeýär, ornuny silindiriň üstünde tutýar.

Gümmeziň depesinde togalak deşik bar, şonuň kömegi bilen içi ýagtylandyrylar. Ybadathananyň içi reňkli mermerden bezelen. Rimiň jemleýji binasy Maksensiýa Konstantinyň bazilkasy Rim Forumynda. Özüniň şemaly karkas gurnamalry bilen orta asyryň hristian bazilkalardan öňde durýar we geň galdyrylar. Rimde Bazilika – jymgyýetçilik bina, ol Forum ansambiline degişli.

Panteon ybadathanasy
Heýkel

Imperiýa döwründe relýef we göwrümlü, plastika dowamyn tapýar. Rim forumynda dünýä Altari döredilen we onuň depesinde köp meýilnamaly relýef kompozisiýasy döredilen. Sungatyň esasy görnüşi – portret. Awgustyň hökümdarlyk eden döwri, obrazlaryň sypaty, birbada üýtgeýär, klassiki täze adam sypaty döredilýär. Mermerden döredilen Awgustyň boýly portreti, geň galdyrylar, Ploliklediň işlerini ýatladýar. Heýkeller baýramçylyk eşiklerde, lybaslarda şekillendirilen.

Awgustyň heýkeli

Faýum portrety (3 a.b.e.)

Rimde diňe portret heýkelde däl, eýsem žiwopisde hem ýolyny tapýar. Faýumda portretiň ösmegine ellin we rim sungaty täsir edýär. Portretleri dini maksatlar hökmünde ullanyrlar. Holstyň ýa-da inçe tagtaň üstüne çekipdir. Çekilen adamlaryň portreti, ölenden soň mumiýanyň içine berkidilýär, ýa-da arlyga Osirisiň şekili çekip goýýarlar. Ýegipet, portreti bilen deňeşdirende ol özüniň frontal durkundan tapawutly. Faýumda 4/3 pozisiýasyna şekillendirilen. Enkaustika tehnikasynda şekillendirilen: tebigy reňkler, şem we gara mazut. 2-3 asyryň soňunda shema elementlerini ullanylýar, Ýegipetiň frontal kompozisiýasy gaýdyp gelýär. Temperanyň ýüze çykmagy bilen enkaustika tehnikasy ýok bolýar.

15. Türkmenistanyň şekillendiriliş sungaty

Kaka etraby Türkmenistanda gadymy ýadigärlikleriň iň baý etraplaryň biridir. Bu ýerde resmi guramalar tarapyndan iki ýüze golaý taryhy, arheologik hem-de binagärlik ýadigärlikleri hasaba alyndy. Gadymy Abiwerd, Namazgadepe, Altyndepe, Akdepe, Garadepe – bu ýerler örän gadymy döwürlerde – biziň eramyzdan ozalky V-II müňýyllyklara degişli dünýä taryhyndaky iň ilkinji şäherleriň biri hasaplanylýan Altyndepeden belli alym – aheolog B.M. Massonyň ýolbaşçylygyndaky ylmy ekspedisiýanyň altyndan ýasalan öküziň, altyndan ýasalan möjegiň şekilini, araba goşulan düýaniň toýundan ýasalan şekilini tapmagynda uly many bar. Abiwerd şäheriniň adyna köp duş gelmek bolýar. Antik döwürde-de, Parfiýa patyşalygy zamanasynda-da, soňraky Seljuklar imperiýasy döwründe-de, orta asyrlarda-da üstünden “Ýüpek ýola” geçen Abiwerd köp ilatly ösen şäher, birnäçe galalary, rabatlary özüne jemleýän merkez hökmünde ýatlanyp gelinýär.

Abu Seyit Mähneýiniň mawzoleýi, Köne-Kaka galasy, Nedir şanyň galasy we beýikligi ençeme taryhy ýadigärlikler bilen bir hatarda Kaka medresesini-de ýatlap geçmeli, 19 asyrdan giňden meşhur bolan bu medresede biziň ýazyjy şahyrlarymyz R. Kerbabaýew, G. Burunow, T. Esenowa dagy bilim alypdyr.

Altyndepe – gadymy şäher siwilizasiýasy

Altyndepe dünýäniň taryhy ylmyndaky meşhur Şumer, Wawilon, gadymy Hindi, gadymy Hytaý siwilizasiýalary bilen deň hatarda durýar. Ilkinji siwilizasiýanyň özboluşly alamatlary bolýar: **1** – ýokary derejeli ýöriteleşdirilen önümçilik; **2** – özboluşly medeniýet, uly gurluşyklar şol döwre garanynda geň galdyrylar: ybadathanalar, köşkler, gala diwarlary gurulýar. Bu monumental binagärlikdir. **3** – adamzat taryhyndaky iň beýik açyşlaryň hatarynda durýan ýazuw hatynyň emele gelmegidir. Türkmenistandaky iki siwilizasiýa merkeziniň 2-de Kaka etrabynda bolup, olaryň biri etrap merkezden onçakly uzakda bolmadyk Namazgadepe, beýlekiside Mäne obasynyň alkymyndaky Altyndepedir. Altyndepäniň gadymky ady unydylypdyr. Ilat bu depäniň üstünde mahal-mahal altyn

zerlerini tapar ekenler. Şonuň üçin uzak ýyllardan bári ilat arasynda oňa “Altyndepe” diýlip gelinýär. Bu depäniň meýdany 25 ga barabar bolupdyr. Üç özgerme bolup geçýär:

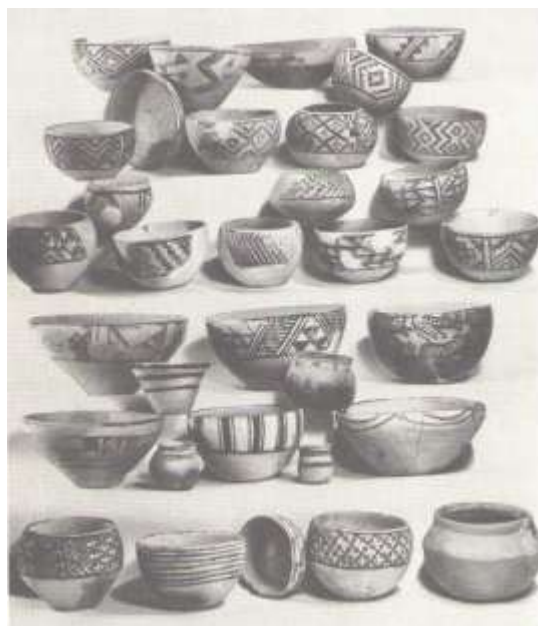
1) mallaryň ýük çekmekde giňden peýdalanşy. Onuň şeýledigini gazuw-agtaryş işleri geçirilende tapylan toýundan ýasalan 4 tigrilri arabanyň modeli tassyklanýar.

2) özgerme şol wagtlar toýundan gap-çanak ýasamaklykdyr. Ony ilki başdan elleri bilen hasap, onuň daşky bölegini ýeterlik eýläpdir. Gap-çanaklary ilki owadan zat hökmünde ýasapdyr, olara owadan nagyşlar çekipdir.

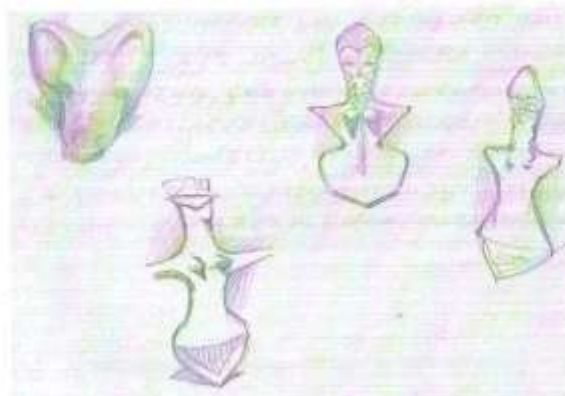
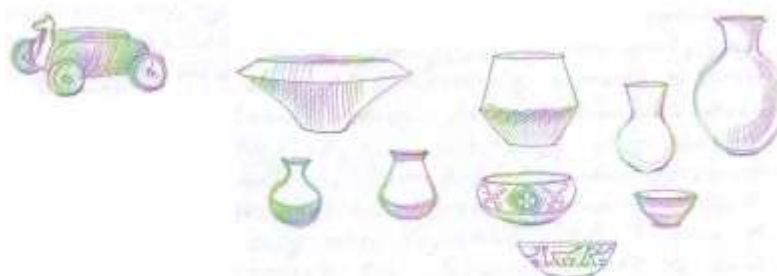
3) özgeriş metallurgiýa senagaty. Günorta Türkmenistanyň irki ekerançylyk obşinasynda misden her dürli zatlary ýasapdyrlar, we altyn-kümüş işläp bejeripdir. Gadymy tehnikanyň ösüş döwri başlanýar, şonuň üçin oňa бүрүнч döwri diýilýär. Şäheriň baş girelgesi ajaýyp binagärlik gurluşygynda bina edilendir. Onuň derwezesiniň ini 15 metre ýetýär. Derwezeleriň ortasynda pyýada geçer ýaly iki diwardan galdyran geçelge goýlupdyr. Derwezeler Altyndepäniň ösmeginiň we kuwwatlanmagynyň simwoly bolupdyr. Ol eýýäm diňe bir köp ilatly punkt bolman, şäher merkezine öwrülýär. Gazuw agtaryş işleri geçirilende zenan keşbi şekiline duş gelmedi. Şol döwürde hudaýy hasap edilýän zenan keşbi-obrazy meşhurlyk gazanypdyr, oňa derek altyndan edilen öküzüň kellesi gyzyklanma döredýär. Öküz keşbi erkek jynsa bagyşlanyp öküz şäheriň goragçysy hökmünde çykyş edipdir. Öküz Altyndepäniň simwoly bolupdyr. Zenan hudaýy Altyndepede siwilizasiýa öz meşhurlygyny saklapdyr, şekilini her öýde duşulýar. Ýöne heýkeliň ululygyny derek indi şertli tekiz figuralar bolupdyr. Heýkeltaraş esasy ünsi heýkeliň berk we nepis bolmagyna bagyşlapdyr. Altyndepedäki zanan hudaýyň heýkeli onuň ýaşajylaryň hakyky keşbini suratlandyrýar. Şol heýkeldäki boýna dakylýan hatar-hatar şaý-sepler, guşaklaryň hem birnäçe hatar edilip bile dakynylymagy muňa şaýatlyk edýär. Görnüşe görä, gadymy şäheriň zananlary uzyn saçlaryny ýaýyp gezipdirler, adamlar hudaýlary özlerine kybapdaş edip ýasapdyrlar.

Çeper medeniýetiň aýratyn formasyny altyndan, kümüşden we бүрүнчден ýasapdyrlar. Olaryň hataryna möjegiň we öküzüň kellesi, şeýle hem köp sanly möhürler girýär. Altyndepedäki möhürlerde ýylanyň obrazyny ýaýratmaklyk amala aşypdyr. Şeýle hem aý oragynyň görnüşinde ýasalan möhür bar. Onyň içinde egrem, bagram bolup duran ýylan dur. Meşhur adamlaryň ýaşayan kwartalyndaky mazarlaryň birinde ýene bir ajaýyp möhür tapyldy.

Altyndepede siwilizasiýanyň medeniýetinde gazanalan köpsanly üstünlikler Orta Aziýada geljekde gadymy medeniýetiň ösmekligine özboluşly bir fundamentiň bolandygyny aňladýar. Altyndepede çig kerpiçden gurluşyk gurmaklygyň usuly işlenilip, monumental gurluşyklaryň, çözüde çözülip, binalar şol materiallardan gurlupdyr. Şonuň üçin Parfiýa, Baktriýa, Sogda we Horezm siwilizasiýalarda esasy gurluşyklaryň görnüşlerini çig kerpiçden gurupdyrlar.

Neolit we eneolit döwrüniň çanaklary

Altyndepe: zenan hudaýlarynyň, hem altyndan möjegiň kellesi. Terrakota. b.e.ö. III – II müňýyllygyň başy

Riton – kesilen süňk sungaty

Has köp doly göz önüne getirilen irki parfenon estetiki ýagdaýlary hasda belli kompleks ritonlary, Gadymy Nusaýdan berýär.

Riton – üýtgeşik içki-içmek üçin şah görnüşli gap. Onuň giň taryhy bar. Haýsy irki döwürlerde ýüze çylan, haýwanyň şahyndan ýasalan gap we kim tarapyndan ýasalan, ýüze çykan, - “birinji gezek oýlap tapylandygy – gadymy awçylar tarapyndan (ýasalan) öldürilen ýa-da ýabany geçiniňkimi ýa-da iri şahly

belli däl”. Irki ykbaly olaryň hakyky şahdan ýa-da ritonyň özboluşly görnüşi keramika we demir önümlere we ýakyn gündogar dünýäsi bilen utgaşýarlar. Ýegipitde, Mesopatamiýa, Siriýa, Eýranda şah görnüшли gaplary şahdan däl-de eýsem başga materiallardan ýasap başlapdyrlar. V-IV asyrlarda ritonlar grek önümleriň düzümine girip başlaýarlar. Ritonlar asyrlaryň dowamynda antik dünýäde ýasapdyr. Ýöne olaryň ýasamak sferasy görnüşi ýaly gysga bolupdyr. Ritonyň görnüşi gaty oňaly däl, ony goýup bolanok, doly boşaýança asyp hem bolanok – onuň kanuny şeýle. Ritonyň görnüşi iki esasy tipi berýär. Olaryň birinjisi uzynlandyrylan kubdan durýar. Haýsydyr bir haýwanyň (goýunyň, göläniň, geçiniň) ýüze çekilen we koniçeski aşagy insiz. Gresiyada keramiki ritonlaryň şu görnüşi boş gaplaryň tikilmegi üçin tutawaç bolup az ulanylmadyr. Beýleki görnüşi – uzaldylan, şah görnüшли egri gaby häsiýetlendirýär, ýokarsy giň aşagy gysga. Keramiki ritonyň bejerilişi (III – II asyr b. e. öň) asyrynda Horezm küzegärçilik üçin häsiýetli. Olar misteriyä we wakhik tipli däpler bilen bütinleý baglanşykly.

Frizlerde we başga görnüşlerinde ritual prosesli mowzuklar, tenslar tutýar. Oňa gatnaşyjylar erkekleriň we olaryň tanslaryň we sazçylaryň satirikleriň mollalaryň dürli – dürliligi geň galdyrýar. Frizli kompozisiýalaryň gurban edýän sahnalaryna başga şekil hem häsiýetli. Bu ýerde kä geçini tutup süýrär altaryň önünde geýinip duran mallaryň önüne getirýär şatlykly oglanjyklary, kä gurban etjek haýwany saz bilen äkidip barýan deri geýýän ýaş ýigitleri, kä-te läşi dolap berýän ýalaňaç erkekleri – haýsydyr bir rehimsiz oýnuň gatnaşyjylaryny görmek bolýar.

Nusaýyň ritollarynyň görnüşleri

Edebi çeperçilik keramikasy

13-nji asyryň ýüz ýyllygynda Demirgazyk Horasanda küýzegärçilik işiniň örän pese çökenligi bellenipdir. Orta asyr Änew galasynyň gap-gaç kompleksini agyr sany, gödek formasy, hili pes köpürjikli, reňki boýunça bulanyk reňkiniň öwürüşi bilen häsiýetlendirýär. 13-14 asyrlarda demirgazyk Horasan keramikasy üçin gara reňk bilen bulanyk ak ýa-da gök syrça bilen çekmeklik häsiýetlidir. Eýranyň ýokary galyş döwrüni başdan geçirýän keramika sungaty 14-nji asyrda Prikaspiý raýonlary boýunça Dahistanyň küýzegärçilige aralaşyp başlapdyr. Misrian şäherçesinde ýakylanda bişen hili bozulan önümlerleriň bölekleri tapylypdyr, olar aýdylyşyna görä, Sultanabat tipine degişli hasaplanýar. Küýzegärçilik sungatynyň örän ýokary ösýän döwrüni Horezmiň çeperçilik keramika sungaty başdan geçirýän ekeni, onuň öndürilişiniň baş merkezi diýlip Ürgenç hasaplanypdyr. Bu ýerde şamplastyrylan syrçasyz gaplar ep-esli orun tutupdyr. Önümçilik usuly, öňküsi ýaly matrisalar – galyplar ulanmakdan ybarat bolupdyr. Ýöne gaplar nagyşlara indi örän garyplaşypdyr.

Olarda mowzuklara laýyk eýýam ýitiş ýagdaýynda ýetip ýakynlapdyr we nagyşlara ymtylyş çäkli ýagdaýda hökmürowanlyk edipdir. Guýlup ýasalýan keramika nagşa baýlygy edebi çeperçilik bilen nagyşlary tapyşy we usullary ulanylyşy boýunça bu ýerde aýratyn “Ürgenç stiliniň” işlenip düzüldiği hakynda aýtmaga mümkinçilik berýär. Bu gaplar we kasesler we bokurdagy giň gaplar aşak göwrüsünde daralýan, diňe bir myhmanlary kabul edende, toý dabaralarda ulanylmak bilen çäklenmän, eýsem-de bolsa kasamon tekçelerini bezemäge hem ulanylypdyr, bular Ibn – Battutyň şaýatlyk etmegine görä.

Halylar

Amaly sungatlaryň arasynda 13-14 as. türkmeniň däbinde çuň ornaşan we görnükli ýer halyçylyk eýeläpdir. Onuň ajaýyp obrazy Seljuklar eýýamynda we basybalyjylykly ýörişler döwründe görnükli orna eýe bolup Ýewropa orunlaşyp başlapdyr. Ýöne olar barada ilkinji taryhdaky ýatlamalary, biz merdana syýahatçy: Marko Polda görýäris. Ol öz ýatlamalarynda Türkmenistany we Turkiýany bir edip görkezmek bilen türkmen halysyny göz önünde tutup, “bu taýda örän inçe sungatly nepis, owadan halylar dokalýar” diýýär.

14-nji ýaz ýyllykda Ibn – Batutta bellemek bilen, Ürgenjiň ýaşajylaryny kabul edilýän otaglarynda gymmat bahaly halylar we özüniň Gullug Timuryňka gezelenje baran günü ol bu hökümdaryň “ýüpek halynyň” üstünde oturyp, kabul edýän wagtyny görüpdir. Ol halyлары şol döwürde Ýewropada örän ýokary baha berilýän wagty Italiýan dörediji ussatlarynyň suratlarynda örän geň görülyän gymmat bahaly bezeg predmeti hökmünde türkmen halyларыnyň suratlandyrylyşyna gaty seýrek duş gelmek bolýar.

15 – 19 asyrlarda Türkmenistanda welaýatlary özüniň beýleki döwürler bilen deňeşdirlende, iň erbet ýagdaýynda bolmagy, özbek hanларыnyň we pars palyşalarynyň dynuwsyz basybalyjylykly hereketleri sebäpli şeýle ýagdaýda

düşüpdirler. Ýurduň we halkyň döredijiligi dynuwsyz ýañlanýan ýarag sesi sebäpli çökgün ýagdaýda düşüpdür.

Halynyň haýsy ýünden taýýarlanýanlygynyň tehnologiýasyny gürrüň bermeli, halynyň esasyny nämeden ybaratlygyny halylaryň dürli görnüşlerini.

Mümkin hakykatdanam türkmen halylary geometriki suratlandyrylyşa häsiýetliligi olary 15 asyryň timurit minatýuralarynda görmek bolýanlygy sebäplidir.

16. Türkmenistanyň binagärlik sungaty

Köneürgenç kuwwatly döwlet hökmünde, Kuşanlar (I asyr – III asyryň başy) döwründe-de, Sasanylar döwründe-de (III-VII asyrlar) 712-nji ýyla – arap basybalýşlaryna çenli öz garaşsyzlygyny saklap galýar. Şäher medeniýetiniň ornuna ekerançylyk medeniýeti gelýär we jemgyýetçilik gurluşynyň merkeziniň oba ýerine geçmegine itergi beren täze durmuş-ykdysady gatnaşyklar emele gelýär. Şäheriň we medeniýetiniň birinjiligi öz ornuny oba urug-taýpa ýaşaýşyna beripdir.

Etrabyň – jülgäniň ilatlaşýşynyň umumy häsiýeti aýry duran galalar görnüşinde bolupdyr. Köşgüň, adatça, derweze önündäki diňden aşak göýberilýän asma köprüjikli girelgeli beýik esasy bolupdyr. Birinji diwaryň çäklerinde maşgala agzalarynyň ýaşayan otaglary ýerleşipdir, üçünji diwar bolsa hojalyk howlusyny gurşap alypdyr.

Ýazuw çeşmeleri şeýle görnüşli berkidilen köşkleriň bolandygyna şaýatlyk edýärler. Al-Biruny Afriganyň – Köneürgençsalarynyň nesliniň düýbünü tutujynyň köşgüni şeýle ýazyp beýan edýär: “Öz galasyny al-Firiň içinde gurdurdy. Bu al-Fir Kät şäheriniň çetinde ýerleşen, biri-biriniň içinde gurlan üç berkitmeli, palçykdan we çig kerpiçden bina edilen galady. Olar beýiklik babatda biri-biriniň yzynda ýerleşýärdi, gurluşyklaryň ählisinden beýigi şalaryň köşkleridi... ony 993-nji ýylda Jeýhun (Amyderýa) derýasy böleklere bölde we weýran etdi”.

995-nji ýylda Köneürgenç paýtagta öwrülýär. Şäher soňlugy bilen diňe bir dolandyryş merkezi bolman, eýsem alymlaryň jemlenen ýerine öwrülýär. Merkezleşdirilen döwlet şäher gurluşyk işine itergi beripdir. Şäherlikleriň sany artypdyr, olaryň çäkleriniň giňelmegi bilen meýilnamasam üýtgäpdir. VI asyryň başynda bu ýerde giň şäher etekli-rustakly we söwda-senetçilik ýerleri bolan irki orta asyr nusgaly galalar-mülkleri bolupdyr. Oranaşyşyň şeýle görnüşi jülgeleýin ornaşyşyň döreýsidir. Omuň merkezi bolup güýçli berkidilen mülkler hyzmat edipdir. Şol döwürde Köneürgenjiň ykdysadyýetiniň, medeniýetiniň we ylmynyň ösmegine ep-esli derejede onuň şäherleriniň Powolžýäni Horasan, Halyflygyň merkezi we günorta welaýatlary bilen birleşdirýän söwda ýollarynyň ugrunda ýerleşmegi itergi beripdir. Söwda, döp bolan oba hojalyk önümleriniň öndürilişiniň düýçli depginde ösdürilmegi bilen bir hatarda, senetçiligiň ösmegine (küýze önümçiligi, ýarag (ok-ýaý) ýasamak, mata, deri, haly önümlerini, geým öndürmek) we şäherleriň giňelmegine itergi beripdir. Şonuň üçinem, şol döwürde taryhçy Nerşahy şäherleriň baýlygynyň ösmeginiň diňe bir ekerançylygyň hasabyna däl, söwdanyň hasabyna-da bolandygyny nygtaýar.

Ilkibaşky döwürlerde, yslamlaşmagyň gidişinde, bilimleriň köp ugurly edilmegi bilen bir hatarda, arap diliniň ornaşdyrylmagy diňe bir şekillendiriş sungatynyň ýadygärlikleriniň däl, eýsem Köneürgenç hat-ýazuwynyň juda baý gaznasynyň bütinleý diýen ýaly ýok edilmegine getirdi.

Şunuň bilen birlikde, VIII asyryň ahyrynda – IX asyryň başynda Köneürgençde ylmyň täzeden ýokary görerilişi başlanýar. Muhammet al-Horezminiň (783-850 ý.ý.) ylmy işleri muňa şaýatlyk edýär. Ol özüniň hasaba bagyşlanan rysalalarynda, hususan-da, ýer ölçemek we ýaplary geçirmek boýunça amaly teklipleri işläp düzülipdir, amaly gurluşyk geometriýasy boýunça çyzgylý geometriýanyň esaslaryny, jaý gurluşyk sungaty üçin – binagärçilikde geometrik sazlaşdyrma usullaryny döredipdir.

Irki orta asyrlaryň oturmalaşan ýaşayyşynda otparazçylyk giň ýaýrapdyr. Gündogarşynaz alymlar otparazçylyk Köneürgenjiň başda durmagynda ýerleriň birleşiginde döräpdir diýip çaklaýarlar. Bu ýerde ölüni toýun gutularda jaýlaýyş dessury bolupdyr. Ýörite ýadygärlik binagärçilik desgalar – toýun gutularyň goýulan ýeri bolupdyr. Otparazçylyk ýadygärlikleri Türkmenistanyň binagärçiliginiň taryhynda aýratyn orny eýeleýär.

Günbatar Türkmenistanyň beýleki ýerlerden geografiki aýrybaşgalygyna garamazdan, onda şäherleriň, şäher ýaşayyş durmuşynyň ösüşi we obalaryň ulgamynyň emele gelşi sebitde bolup geçýän umumy ýagdaýlar bilen umumy arabaglanşykda amala aşyrylypdyr.

IX asyryň başyna hojalygyň dikeldilişi başlanypdyr, gurluşyk işi janlanypdyr, uzyn goranyş diwarlaryny gurmak zerurlygy (ikibaşda Gürgen derýasyndan Hazar deňzine çenli bişen kerpiçden diwar galdyrylypdyr; soňra Mazendaranyň çeti boýunça deňizden daglara çenli diwar gurlupdyr) aradan aýrylypdyr, sebäbi goranyş wezipelerini jülgäniň çöl bilen araçäginde gurlan goranyş desgalary – ribatlar ýerine ýetirip başlapdyr. Şeýleik bilen Dehistan, Paraw ribatlary ýüze çykypdyr we arap häkimi (dikmesi) Abdylla ibn Tahyryň dolandyran döwründe beýleki ribatlar ýüze çyklypdyr. Şoňluga bilen bu ribatlar kerwen ýollarynda iri söwda-ykdysady wezipeleri ýerine ýetirýän orta asyr şäherlerine öwrülipdir.

Dehistan

Köneürgenç

Dehistan. Bu Misserian jülgesiniň şäher-merkezidir. Onuň harabalygy giň meýdany eýeleýär. Dehistanyň meýdany 40 ga golaý bolan şähistanynyň meýilnamasynda nädogry gönüburçlyk görnüşi bar. Rabat şäher etek oba ýerleri günorta we günbatar ugurlarda ösüp ýetişipdir. Onuň, ribadam goşmak bilen,

umumy meýdany 200 ga golaý bolupdyr. Soňluga bilen Dehistanyň meýdanynyň giňelmegi we onuň daşyndan gala diwarynyň galdyrylmagy netijesinde şähistanyň meýilnamasynyň görnüşi üýtgapdyr. Soňra şäher Horasanyň şeýle nusgaly şäherleriniň ählisindäki ýaly, şähistanyň öňki meýilnamalaşdyrylyş çäklerini ütgetmän, rabadyň emele gelmeginiň hasabyna ösüpdir.

Şähistanyň günorta diwarynda şäher diwarynyň ýerleşen ýeri anyk saklanyp galypdyr. Şäheriň häzirki harabalygynda beýleki derwezeleriň ýerleşen ýerlerini anyk yzarlap bolmaýar. Şähistanyň meýilnamalaşdyrylyşyna baha bermek juda kyn we şäheriň iri bölekleri çen-çak bilen yzarladýar, sebäbi gazyp-agtaryşlar onuň käbir desgalaryny: metjidi we medresäni, aýry-aýry ýaşaýyş jaýlaryny öz içine aldy.

Özara kesişýän esasy köçeleriň, şäheriň meýdanynyň mähellere we ýaşaýyş jaý toparlaryna bölýän käbir köçeleriň, gysga köçeleriň yzlaryny anyk görmek bolýar. Metjidiň we medresäniň gazylyp agtarylýan ýeri bolan şäher derwezesiniň golaýyndaky günorta bölegi minaraly, howuzly baş metjidiň önünde ýerleşen bazar meýdany bilen nygtalýan hammamlaryň ýerleşen ýeriň şäheriň merkezini ýatladýar.

M.Ý. Masson içki galanyň (“Dehistanyň hökümdarlarynyň galasy”) ýerleşen ýerini günorta-gündogarburçda, şähistanyň in gadymy böleginde diýip, çen bilen kesgitledi. Görnüşe görä, şeýle çaklama hakykata laýyk gelýar, sebäbi bu derejeli meýdan şäher ähmiýetli suw howdanynyň gündogar tarapynda ýerleşipdir. Howdandan günbatarda – onuň kenarynda ep-esli meýdany tutýan toplum – howlusy howza-howdana bakdyrylan medrese gurulupdyr. Öz nobatynda, medrese-de häzirem galyndysy saklanyp galan minaranyň dik syrdamlygy bilen nygtalýan baş metjit bilen bir bitewi giňişlik düzüti düzýär. Medresäniň we metjidiň emele getiren giňişligi şähistanyň girelgesiniň önündäki meýdan görnüşinde şäher derwezesine tarap açyk.

XI-XII asyrlardaky syýasy ýagdaý şäheriň ösmegine oňaly şert döredipdir. Köneürgençsa Muhammet II-niň döwründe (1200-1220 ý.ý.) iri baş metjit, medrese, minara bina edilýär. Şähistan indi şäherligiň derejeli günorta böleginde ýerleşmeýär, jemgyýetçilik ähmiýetli ägirt binalaryň, bag-seýilgäh gurluşlarynyň meýdany juda giňelýär. XIII asyryň başynda, moňollaryň çozup girmesiniň önüsyrasynda şäher diwarynyň günorta-gündogar burçy üýtgedilip gurulýar. Onuň gurluş şekili üýtgedilýär: gönüburçluk umumy 108 ga golaý meýdany eýeleýän nädogry başburçlyk bilen çalşyrylýar.

Kerwen ýolynda ýerleşýän, islendik ösýän şäherde bolşy ýaly, Dehistanda-da şähistanyň çäklerinde ýaşaýyş jaý mähelleri, senetçileriň-öndürijileriň mähelleri ýüze çykýar. Gazyp-agtaryş maglumatlary muňa saýatlyk edýär, rabat ep-esli giňelýär. Diwar bilen şähistanyň jaýlarynyň arasynda boş giňişlik galdyrylypdyr. Munuň şäher goralanda we abatlaýyş işleri geçirilende gurluşykçylary (ussalary) goramaga goraýjylaryň gelip bilmegi üçin şeýle edilen bolmagy mümkin.

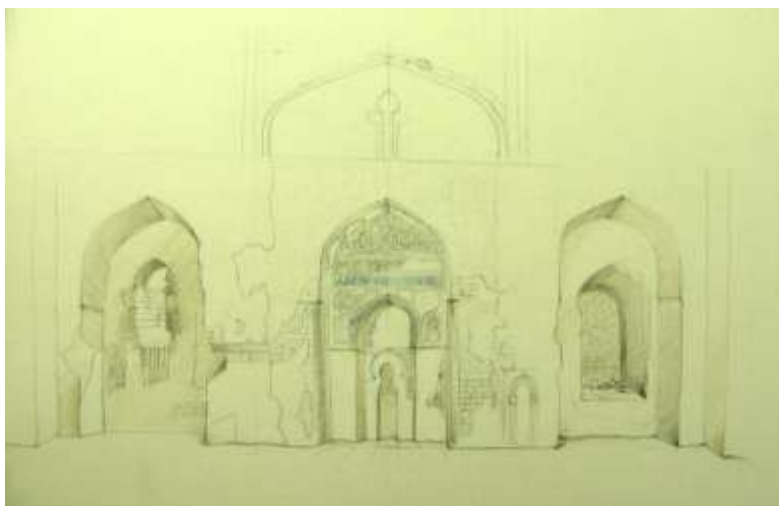
Şähistanyň takmynan her 25 m-den kese diwarjyklar-zolajyklar bilen bölünýän iki hatarly goranyş diwarlary bolupdyr. Ugurdaş gidýän diwarlaryň arasyndaky darajyk giňişligi öýjüklere-böleklere bölmek arkaly olaryň giňişlik

berkligi we durnuklylygy emele getirilipdir. Daşky diwar takmynan her 50 m-den ýerleşen meýilnamasy ýarym tegelek diňler bilen berkidilipdir. Diňlerem öz nobatynda, galyňlygy 2 m golaý edilip bir hatar bişen kerpiçden örülen okjagaz bilen berkidilipdir. Diwaryň saklanyp galan böleginiň beýikligi (onuň ilkibaşky beýikligi 15-16 m bolupdyr) 13 m golaýjdyr. Onuň 0,7 m beýiklikdäki düýbi iri ölçegli (25x25x6 sm), ýokarsy bolan ownuk ölçegli (19x20x3,5 sm) bişen kerpiçden örülipdir. Derwezelerde ýarym tegelek diňler bilen berkidilen geçelge köprüleri (belki-de galdyryjy gurluşly bolandyr) bolupdyr. Palçykdan gurlan diwarlary bişen kerpiçden bilen ýüzlenipdir.

Şäher diwarlary iki gezek: XIII asyrdan mongollar tarapyndan weýran edilenden we XIV asyrdan Teýmirileriň çozuşyndan soňra dikeldilipdir. Hut şunuň üçinem şäher gurluşyk sungatynyň taryhynda Dehistan Hazar deňziniň günortagündogar kenaryndaky güýçli berkidilen şäher hökmünde bellidir. Eýranyň şäherleriniň iki hatar goranyş diwarlary bolupdyr. Şunuň bilen we bir zamanlar bir bitewi çäklerde dörän medeniýetleriň umumylygy bilen döpleriň özara täsirini düşündirmek mümkindir.

Maşat – ata metjit mawzoleýi

Maşat – ata metjit mawzoleyiniň içki görnüşi

17.Orta asyr sungaty

Wizantiýanyň şekillendiriş sungaty

Wizantiýanyň iň ökde ussatlarynyň iň gowy döredijilik işleri häzir hem adam duýgularynyň we pikirleriniň çuňlugy bilen geň galdyrýar. Orta asyrda sungatyna antiki medeniýet bilen üznükiz baglanyşyk arkaly geçilipdir – Konstantinopol, Aleksandriýa, Antiohiýa, Efes.

Konstantinopol – gadymy Wizantiýa, b.e.öň 658 ýylda Megar şasy Bizas tarapyndan esaslandyrylan.

Wizantiýa VI – VII asyrlarda

Wizantiýanyň ikinji galkynyşy VI asyrda bolýar. Ol has hem Ýustian I döwründe (527 – 565) gülläp ösýär.

Binagärlik

Konstantinopolda uly monumental gurluşyklar alnup barylýar. Döwürdeşleri ony “Ikinji Rim” diýip atlandyrypdyrlar.

Gurluşygyň dürli görnüşleri bilen tapawutlanýan monastyr ansamblleriniň we ybadathanalarynyň binagärliги esasy ýeri eýeleýär. Olardan esasyly antiki döwrüniň jemgyýetçilik jaýlarynyň esasynda döredilen uzynlygyna bazilikal we merkezi gümmezli ybadathanalar. Hristian ynamynyň zerurlyklaryna laýyklykda çözüýän giňişlik esasy ýerde bolupdyr. Rawennadaky Apollinare Nuwo (VI as.baş.) atly üçnefly bazilika irki Wizantiýa ybadathanasy barada düşünje berýär. V–VI as. gümmezli bazilika ybadathanasy ýüze çykýar – Konstantinopoldaky keramatly Sofiýanyň ybadathanasy (532-537). Gurluşykçylar Antimiý we Isidor.

Keramatly Sofiýanyň ybadathanasy äpet üç nefly bazilika bolup. Onuň daş görnüşi ýönekeý we formasynyň ululygy bilen tapawutlanýar. Ybadathananyň içinde merkezi nefyň ortaky bölegini uly gümmez ýapýar (ybadathananyň uzynlygy 77 m, gümmeziň diametri 31,5m).

Žiwopis

Giçki antik döwrüniň nakgaşçylyk usullary özgerýär. Wizantiýalylar ilkinji gezek ruhy emosional düzümi bezeg bilen birleşdirip bilipdirler. Ikonografiýa döreýär – keramatly ýazgylardaky sýužetler, kompozisiýalar, keramatly adamlaryň keşpleri we başg. Wizantiýalylar üçin diwar bezegi esasy ugurlarynyň biridir. Mozaika tehnikasy diwaryň esasy bezegi bolup durýar. Reňkli daşlardan başga mozaïçistler smaltany ullanylýarlar (aýna erginden reňklenen bölejikler). Reňkli daşlaryň, aýna bölekleriň sazlaşygynda düzülen kompozisiýalar – ruhy dünýäni sungat bilen baýlaşdyrýar.

Wizantiýa IX – XIII asyrlarda

Binagärlik

IX asyrdan Wizantiýanyň binagärliginde Laçyn üstünde ýerleşen gümmmezli ybadathananyň täze görnüşi bazilikada durmuşa geçirilip başlanýar. X – XII asyrybadathanalarynyň kompozisiýasy birnäçe öýjüklere bölünýär. Ýagtylandyrylan gümmmezasty giňişlik gapdalky otaglardan sütünler ýa-da arkalar bölünipdir. Daşky göwürimler esasy gümmmeziň töwereginde toplanypdyrlar.

Žiwopis

IX asyrdan serkow rospisiniň gutarnykly kanuny ulgamy düzüldi. Esasy gümmmezde Hristos suratlandyrylypdyr, onuň töwereginde dünýäniň dört künjini goraýan perişdeler.

Konstantinopoldaky keramatly Sofiýanyň ybadathanasynyň günorta gallereýasynda şekillendirilen Hristos, Mariýa we Ioann şol döwrüň ajaýyp ýadygärlikleriniň biri. Paýtagt mekdebiniň ikonasy bolan Wladimir bogomater ikonasy, ikonogratiki görnüşdäki “Umileniýe” Wizantiýanyň XII asyrynakgaşçylygynyň şedewiridir.

Ýustian we onuň nökerleri

18. Keramatly Sofiýa ybadathanasynyň içki giňişliginiň täze çözügleri

Imperator Ýustian guleýçilik imperiýanyň saklanmagynyň tarapdary bolýar. Beýik Antik medeniýetinde hristian medeniýetiniň idealynyň bolmagyny isleýär. Bütin imperiýada warwarlardan goranmak maksady bilen goranyş desgalary gurýarlar.

Uly gerimli gurluşyklar Konstantinopolda alynyp barylýar. Entek 5-nji asyryň başynda Konstantinopol şäherinde uly we giň meýdançalary, triumfalnyý arkalary bežeyän imperatorlaryň heýkellerini, termalary, akwedukalary, ippadromlary, guppaly köşkleri berkidilen gala goraýar “Gyzylan derweze” diýip atlandyryýarlar. Arhitekturada esasy monastýrlaryň toplumyny we ybadathanalaryň görnüşlerini täzelenýär. Ybadathanalaryň görnüşleri kese bazilikalnyý, gubpasymerkezleşdirilen. Bu görnüşleriň esasynda antik döwrüniň jemgyýetçilik

binalarynyň mysalyny görmek bolar. Ybadathanalaryň içki giňişliginiň täze çözümleri hristian kultynyň esasy täsiri bar. Sebäbi içki giňişlige hemme obşinanyň gelmegini borçlandyryan ekenler.

Konstantinopoliň täze görnüşli binasy, adyny dünýä tanadan, binagärlik aýratynlygy bilen tapawutlanýan Keramatly Sofiýanyň ybadathanasy (532-537), gurluşykçylary – Maloazialy ussalar Anfimiý we Isidor. Ybadathananyň esasy- üç nefli bazilika, merkezleşdirilen bina. Ybadathananyň daşky görnüşi - diwarlary ýylmanak, tekiz, kontrforslar ýönekeý we uly göwrümlü. Merkezi nef uly göwrümlü gupba bilen örtülen (uzynlygy 77 m; gupbanyň diametri 31.5 m.), onuň karkasy 40 arka emele getirýär. Anyk konstruksiýa sistemasynyň agramyny ýeňil sferiki paruslar göterýär. Ägirt uly gupbanyň agramyny Demirgazykda hem-de Gündogar tarapda ýerleşýän iki sany ýarym gupba göterýär, soň agram gezegi arkbutanlara (açyk ýarym arkalar) geçýär. Arkbutanlar öz güýjüni kontrforslara (uly göwrümlü sütünler) berip we agram gitdigiçe ýuwaş-ýuwaşdan ýere siňip gidýär. Gupbanyň beýikligi 55 m. Ybadathananyň interýeriniň bezegine – diwarlar ýaşyl we gülgüli mermer bilen örtülen, beýikligi iki gata barabar sütünler, binagärligiň kiçi formalary, mozaikalar degişli. Keramatly Sofiýa ybadathanasynyň bezegi üçin Maloaziadan, Gresiyadan, Mösürden malahit we porfirowy sütünleri getirilipdir. Antik orderleri täze çözümleri önünde goýýar.

Keramatly Sofiýa ybadathanasy бүтүн дүнйәниň arhitekturasynyň fenomenidir.

Keramatly Sofiýanyň ybadathanasynyň içki görnüşi. Konstantinopol.

19. Merkezi Günbatar Ýewropa sungaty. Roman akymy

Orta asyrda, biziň eramyzyn 5-7 asyrlarynda köne, ýykylan Rimiň territoriýasynda, örän kän wagşy döwletleri döreýär (olar ostgoty, westgoty, franklardyr). Franklar hristian dinini kabul edip, öz serhet ýakalaryny giňeldýärler. Olar öz bäsdeş döwletlerini gysyp çykaryp, Günbatar döwletiniň esasy eýeleri bolup durýar. Wagtyň geçmegi bilen “wagşy” diýip atlandyrylýan millet “franklardyr”. Franklar özüne deňi taýy bolmadyk uly taryhy iş bitirýärler we ýenede bütün dünýäni bezäp ýaşapdyrlar. Eger-de Wizantiýa döwletiniň sungatynda Antik sungaty bilen baglanyşygyny görmek bolar. Günbatar we merkezi Ýewropada 5 asyrda birinji planda “warwar elementlerini” görmek bolar. Olar halk rowaýatlardan, fantastiki obrazlardan alnan. Element bolup haýwan, guş, arwah, her dürli aňdarda sypatlaryny süžetde görmek bolar.

Merkezi Ýewropada we Günbatarda ösüş ýoly 3 ösüş döwrüne bölünýär.

1. roman stiliň öň (6-11 a.) stiliň döwrüni wagty.
2. roman stili (11-12)

3. gotika stili (12-14).

Roman stili we sungaty (11-12). Adylga sözi “Roman stili” 11-12 degişli bolup durýar. Anyklaýyşlaryna görä 19 asyrdan alymlar, orta asyr bilen Rimiň sungatynyň baglanyşyklylygyny subut edýärler.

Roman döwri – umumy Ýewropada monumental stiliň döreýän wagty. Monumental stili orta asyr binagärliginde, žiwopisinde, heýkelinde görmek synlamak bolar. Orta asyr sungatynyň temasy dini bilen baglanyşyklydyr. Roman binagärligi – özüniň äpetligi, heýkel bolsa gaýduwsyzlygy bilen geň galdyryýar.

Binagärlik. Bu döwür gaýduwsyz we başagaý bolupdyr. Roman sungatyny synatlandyrsak ruhy esger synatly hem özüniň goranmagyny mejbur edýär. Esasy döreden – Köşk – gala we ybadathana gala binalary. Roman köşklere dagyň depesinde, ýa-da daşly baýyrlarda gurulýar. Bu binalar gabow wagtynda ýa-da goranmak maksady bilen gurulýar.

Roman bazikal ybadathanasynyň - plany, içki görnüşi, daş synatly tapawutlylygy bilen aýandyr. Reýindäki 3 sany ybadathana roman stiliniň görkezmesidir görkezmesidir: şäher sabory Wormsde, Şpeýerde, Maýnesde. Roman ybadathanalary köplenç bazika suduryny ulanýar. Ol planda latyn haçdyr. Ol nefiň uzynlygyna we kese nefiň kesişmeginde görünýär. Merkezi nef gündogar, kä ýagdaýlarda bolsa günbatar tarapda aýlaw formasyna jemlenýär. (aýlaw tarapda apsida ýerleşýär. Girelgesi monumental portal synatda çözülen we ýarymaýlawly arkalar diwara birikýär.

Roman ybadathanasynyň daş synatly we içki interýeri, onuň planirowkasy dini talap edijilige laýyk gelýär. Ybadathana ummasyz adamlary sygyrdyýar. (dürli sosial ýagdaýly adamlar bolup bilýär). Ybadathananyň gündogar tarapy kyn çözülen, ol ýer transeptiň aňyrsynda, ybadathananyň hormatly ýeri bolup – hor ýerleşýär. Altaryň daş töweregi, gapdal nefleniň dowamy bolup durýar. Transept bilen kese nefiň kesişmeginde haç ýatladýar. Ybadathananyň kompozision ünsi beýik üç burçly guppaly, göwrümlü diňdir, ol nefiň kesişmeginde gurulýar.

Ybadathana altaryna ýetmekäň uly arka bar, ol zyýaratçylary, ýörite aýratyn ymamalaryň ýeriniň bardygyny aňladýar. Gapdal nefleniň üstünde emporalar ýerleşýär. (galereýäň ikinji gaty). Roman ybadathanalar üçin ýer asty otaglar häsiýetli, onuň adylga sözi – kripti. Kripti otaglar altaryň aşagynda ýerleşýär. Otagy miras galan zatlary saklamak hem adam jähedini jaýlamak üçin niýetlenen. Roman binagärliginde aýlaw ara örtük ulanylýar. Ybadathananyň içki meýdany, uly äpet daşarlardan guran soň, gabalan meýdan hökmünde kabul edilýär. Roman binagärliginiň elementleri insiz aýnalar, uly göwrümlü arkalar, agyr sütünler, ýarym aýlawly arkalarydyr. Sütünler belli bir order häsiýetini göterenok, olaryň proporsiyasy üýtgeşik. Kopiteli emeli sýžetler we nagyşlar bilen bezäpdirler. (ösümlük görnüşde, fantastiki haýwan şekili). Wagtyň geçmegi bilen heýkelli kapiteller ýüze çykýar.

Roman döwrüniň ybadathanasy.

Žiwopis, Heýkel

Roman sungatynda monumental heýkel, ondada relýef diňe interýeri bezemän, ybadathanalaryň esasy bezegi bolup durýar. Esasanam adamyň sudury bezeg ornamental kompozisiýada ullanylýar. Hepkel binagärligiň elementlerine we ritimine baglydyr. (hökmany suratda). Relýefler esasanam günbatar tarapda ýerleşýär. Bezeg heýkelleri portalyň, biliň aşak tarapyny ýa-da ýokary tarapyny bezeýär. Adam şekili timpanda ýerleşýär. Timpanyň içinde adam şekili pessejik boýly şekillendirilýär, sütünlerde bolsa uzyn boýly şekillendirilýär. Bu şekilleriň sypaty proporsiýa boýunça ýalňyşdyr. Roman heýkelinde göwrümi duýmak, taraşlamanyň ýokary derejesini görmek bolar. Esasy obraz bolup – Hristos çykyş edýär. Ýenede şol gabatlykda hristian rowatlary, gorkunç süt sýužetleri görmek bolar. Aždarha, betgelşik elementlere binaň aýak we eliň basan ýerinde görmek bolar. Ybadathananyň ymamlary bu şekilleriň döredijiligine garşy çykýarlar. 12 asyrda heýkellerde dirilik ýitýär. Monumental kompozisiýaly timpanda görmek bolar. (Gorkunç süt ýaly drama parçalary suratlandyrýar.). bu parçalarda: “Gorkunç süt suratynda adamlaryň, ýaşayşyň soňy ýetip gelýändigini duýup we gelen beýany boýun alyp gtejeklerini bilip, howsala düşüp başagaý bolup duran pursadyny şekillendiripdirler. Bu kompozisiýa ýa-da esasy obraz Hristosdyr. Şol döwürde bolsa **Oten** ybadathanasynda Ýewaň bijaý owadan şekilini görüp bolar, roman heýkeli 12 asyrda ýokary derejä ýetýär. Şatyrdaky Notr Dam zyýarat hanasynda, onuň günbatar tarapynda portalda Hristos we onuň daş töweregini gurşap alan ymamlaryň garyndaşlary şekillendirilipdir. Heýkel diwardan aýratyn bolup kabul edilýär, ýöne ol diwar bilen baglanyşykly. Deňi taýy bolmadyk binagärlik, heýkele üns berip seredeniňde bir sorag ýüze çykýar, şu döredijiligi kim döreden? Emma, bu zatlary döreden ýönekeý senetçiler, (olar agaç ussalar, daş ýonyjylar, küzgegärler).

20. Gotika

Gotika sungaty (12 a. soňy – 14 a.). Gotika ybadathanasy, Roman ybadathanasy bilen deňeşdirende utgaşdyrmalar girizilen.

Gotika sungaty – roman sungatyndan soň bir basgançak ýokary galýar.

Gotika – orta asyr ýokary derejeli stil diýip hasaplanýar. Sypaty boýunça dini. Bu sungata orta asyryň bilimi jemlenýär.

Gotika sungaty gülläp ösýän söwda we önüm öndürýän şäherler kommunasy, feodal dünýäsinde içinde iň abraýly garaşsyzlygyny gazananlar diýip göz-öňüne getirsek bolar. Esasy dünýä ösüş formasy din bilen baglanşykly. Şekillendiriş sungatynyň ösmegine, ybadathanalaryň uly täsiri bardyr, sebäbi sungat adamlaryň öz döreden işlerini, şol ybadathanalaryň içini bezäp, adamlara hödürleýdiler.

Roman we Gotika aýratyn subutnama bermek kyn, asyrlary deňeşdirip görsek onda-da sungatyň ugry bolan binagärlik, heýkel, žiwopisiň tapawutlandyrmak kyn.

Ýokary derejeli Gotika döwri 13-nji asyra degişlidir.

Binagärlik

Gotika ybadathanasy, Roman ybadathanasy bilen deňeşdireniňde onda – bazilika şekilini utgaşdyrýarlar: onuň tapawudy berk karkas ulgamy, gurnama rolyny naýza sypatly guppalar. Guppalaryň iç tarapyndan synlasa ol dört bölege bölünen (çykyp duran gapyrgalara meňzeýär, olary şeýle atlandyrýarlar – **nerwýura** (daşdan ýerine ýetirilen) we ýene-de gurnama rolyny daşky we içki diregler ýerine ýetirýär.

Gotika binagärliginiň öňünde goýulan meselesi, binany berkitmek üçin jaý skeletini ýüze çykarmak we başardygyça aýlaw, başgaça aýdanynda guppa örtükleri ýeňilleşdirmek. Şu maksat bilen örtükleriň ädimini, güýjini üýtgedýärler. Esasy nef, planda gönüburçly böleklerden ybarat. Her gönüburçlyk naýza sypatly arkalar bilen basyrylan.

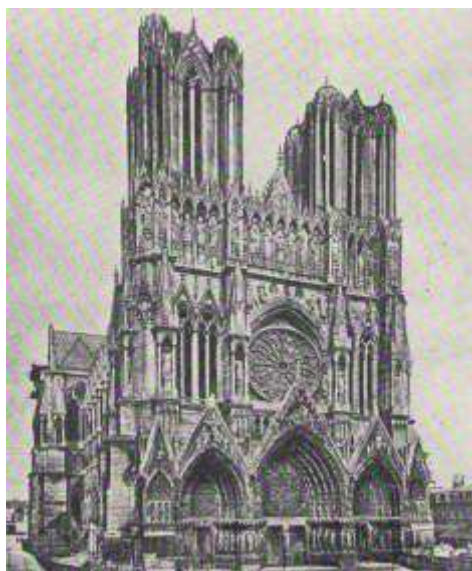
Naýza sypatly arka ötügiň ädimini kiçeldýär. Aşaky agramy bolsa, aýlawy nerwýur örtügi äpet diregler göterýär. Her direge birnäçe nerwýura degişli bolup, desse äşmegi ýatladyr, olaryň hemme agramyny gullukçy sätänjikler alýar. Sütünjikler uly sütüniň daşyndan aýlanan.

Köplenç ýagdaýda gapdal agramy we ýene-de wertikal dawleniýany daş tarapa çykarylan akbutanlar, kontoforslar göterilen.

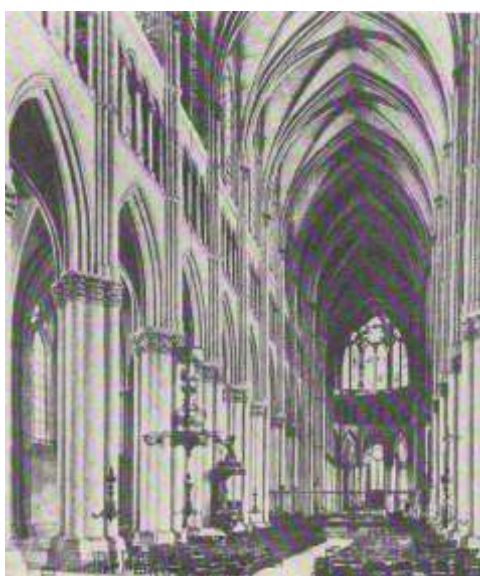
Arkbutan – açyk direg ýarymarkalar.

Kontrfors – sütün.

Agzalan gurnamalar uly ädimi meýdany örtmäge mümkinçilik berýär, hem-de örtügi ýokary beýiklikde galdyrmaga mümkinçilik. Indi ybadathananyň içi ýagty. Diwarlar, direg funksiýasyndan boýerine bolsa naýza şekilli aýnalar, galereýalar, portallar tutýar. Naýza şekilli arkalar - gotika binagärliginiň elementidir. Gotika ybadathanasynyň içiniň obadanlygy geň galdyrýar. Kese nef bilen kesişýän transeptiň indi tapawudy ýok diýsek bolar.

Reýms. Notr – dam ybadathanasy

Reýms ybadathanasynyň içki görnüşi

Fransiýa

Klassika şygry ýaly bolup gotika stili Fransiýada döreýär. Gotika ybadathanasynyň mesgeni Fransiýadyr. Beýik we ilkinji binaň biri diýip – Pariž Bogomoteri ybadathanasydyr (1163ý.). Planda bu 5 nefli bazilika, transenti kän çykyp duranok, 3 sany çuňlukly perspektiwa portallary, sokol gatynyň galyňlygy binaň berkdigini aňladar. Fasadyň inine “şa gallereýasy” şekillendirilen. Bägül – aýnasy (okna – roza) uly ýarym sirkul arkanyň aşagynda ýerleşýär (orta nefiň gabadynnda). Fasadyň kompozisiýasyny – 2 sany dört burçly diňler jemleýär. Derejeli gotika döwri bellenýärler – karkas gurnamalaryň ýöriteleşdirilmegi heýkelleriň, litražlaryň ummasyz köpligi geň galdyrýar.

Reým zyýarathanasy (1210ý-11-nji aýyň başy), uzynlygy 150 m, diňleriniň beýikligi 80 m bolan. Onda heýkel bilen binagärlik sintezini görmek bolar. Pariž Bogomater zyýarathanasy bilen Reým zyýarathanasyny deňeşdirsek, Reýniň

günbatar fasady inçeräk, portallaryň aýnalary uzynrak, naýza şekilli arkalar ýitiräkdir.

Zyýarathanany bezeýän, dürli duran hereketdäki heýeklleri görüp bolar, üýşüp duran ýagdaýda yzma-yzma duran ýagdaýda frizi döredýär). Binagärlik – heýkel dekorasiýasy bir ritmde düzülen.

Beýikligi 40 m we uzynlygy 145 m merkezi nefi bolan Amýen zyýarathanasy geň galdyrýar. (1220 ý gutaran wagty 14-15a).

Nef, transept, hor-bir azrak özbaşdak ýöne bir göwrüme birikýärler. Fasady – bezegmentleri agram salýar. Ajaýyp gotika binasy diýip 2 gatly şa kapellasydyr-ady Sent-Şanel /1243-1248ý/ (Lýudowik 9 döwründe). Diwaryň ýerinde çykyp duran ýaýnalary ulanýarlar (15m). günbatar fasady inine “roza” bilen bezelen.

Germaniýa

Meýilnamalary ýönekeý aýlaw horlary kopellar köplenç ýok bolýar. Bir gümmezli ybadathana duş gelmek bolar.

Italiýa

Dözeý köşgi (respublika käkimleri üçin). Erteki ýaly bolup gotika ybadathanasy şeýle gurnamalardan ybarat: karkas, naýza gümmezli skelet, orkbutan we kontrfors.

Heýkel

Heýkel kompozisiýasy esasy portlarda görmek bolar (uzyn boýly hristosyň ashablary). Timpanda, peştagyň arkasynda, gallereýalarda, diniň boşlugynda, wimperler relýef, heýkeller bilen bezelen. Köp dürli sahnalary, heýkelleri arhiwoltda, transepta, konsolda, kontorforsda, jaýyň depesinde görmek bolar. Kanitelde, ir-imişleri, ýapraklar örülen ýaly, karniziň çykyp duran, diniň gapyrgalarynda, şpiller güller bilen bezelen, kesilen ornamentlere hem duş gelmek bolar. Bu öý nagyşlar bilen bolsa aýnalaryň erňeklerini bezeýärler. Heýkel diwar bilen baglanyşyklydyr – direg hökmünde. Heýkel göwrümlü bolup, diwardan öňe çykýar, olary diwar boşlugynda ýa-da belli bir niýetlenen ýerde goýulýar. Ýeňil hereket, bir aýlawy, deň agramlaýyn ol aýakdan bu aýga geçirmek hereketi, binanyň wertikal ritmni bozýar. Ashablaryň nusgalary nurana şekillendirilen. Gotika madonnalarynda – gylyk häsiýetleriň arassalygyny, moral taýdan arassa akyly, paýhasly, owadan. Surtkeşler gaýgylly, maksatly pikirli suratda suratlandyrýarlar. Gotika hekelleri Şatr, Reýms, Amýen ybadathanalaryň gurluşygy bilen baglanyşykly. Bu ybadathanalarda 2 müňe golaý heýkeller bar. Reýn heýkeliniň içinde 2 sany aýal heýkelini görmek bolar. Olar Mariýa we Ýelizawetanyň sudurlarydyr. Bu heýkelleriň egin eşikleri, örtük matanyň epimleriniň ýokary derejede şekillendirilen. Gotika heýkel obrazlarynda hojalyk

sýužetleri görmek bolar (olara monahlaň, gapbasslaň, dermanhanaçylaň, üzüm ýygnaýançylaryň satyjylaryň obrazlarydyr).

Germaniýada heýkel sungaty ýaýramandyr. Ýöne ilkinji at şekili Germaniýada görmek bolar. Ybadathanada satira obrazlaryny görmek bolar. Parm ybadathanasynda: iman (ymamyň eşiği eşek obrazynda) möjekler hem pyhamber eşiğinde süreleri okaýar. Möjekler dişini gyjaşyp durlar (möjekler monahlaryň eşiğinde).

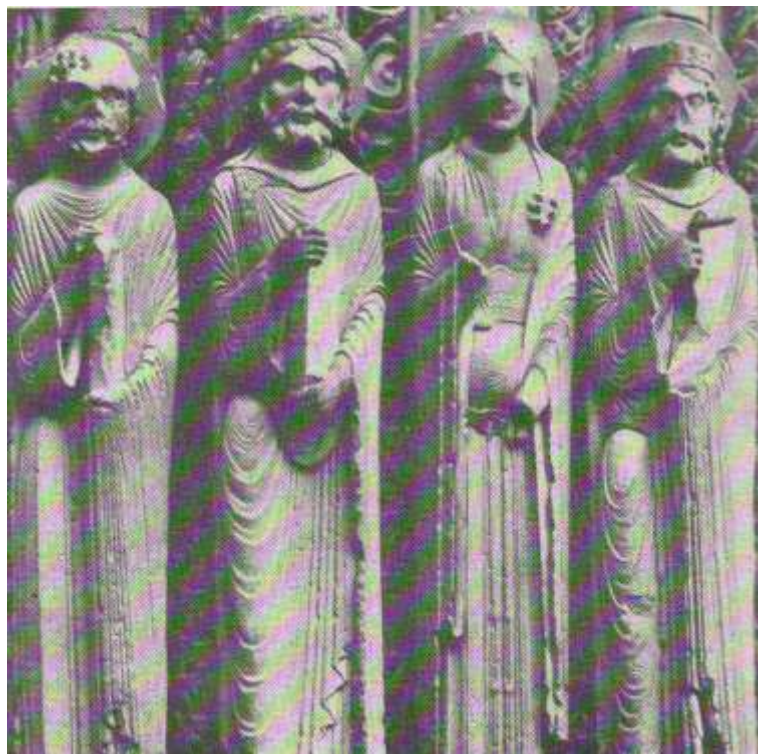

Dowzag kompozisiýasy. Oten ybadathanasy

Mariýa we Elizaweta.
Reýms
ybadathanasynyň
heýkelleri.

Ekkehard we Uta.
Naumburg
ybadathanasynyň
heýkelleri.

Şatr ybadathanasynyň heýkelleri

Žiwopis

Esasy roly witražlar alyp gidýär. Uly aýna meýdançalary, witražlar eýeleýär. Witražda din, dāp-dessur tematikasy şekillendirilen. Witraž ýagtylyk çeşmesi bolup hyzmat edýär. Iň owadan witražlary Şatr ybadathanasynda görmek bolar (“Eje hudaýy çaga bilen”, witraži) 13-14a. Fransiýada miniatýura sungaty ýokary derejä ýetýär.

Umumy seredenimizde gotika ybadathanasynyň bezegi bolup: heýkel, relýef, witraž, altaryň reňkli suratlary – pikiri edeniňde orta asyryň umumy biliminiň jemlenýän ýeridir, elbetde şekiller hudaý mowzугy bilen baglanşykly.

Pariž ybadathanasy – ene hudaýa we şol mowzuk bilen baglanşykly obrazlar degişlidir.

Lanadaky – ylym, erkin sungat täsinliklerini döretmek barada.

Reýms – milliligi we taryhy beýän edýär. Fransuz şalaryň portretine üns berilýär.

Şartr – “jem” bolup hemme orta asyr şahalaryny öz içine alyp, orta asyr pikiri we ýer, asman, baradaky düşüňjesini simwolika kartinasynda aýdyň edýär.

21.Amerika, Afrika, Uzak Gündogar, Aziýa Feodal döwletleriň sungaty.

Aziýa, Daş Gündogar, Afrika, Amerika fepdal döwletleriň sunagty (Indiýa, Hytaý, Ýponiýa, Eýran).

Orta Aziýa (14-17asyr)

Sungatda we binagärlikde uly üstünliklere 14-15 asyrda Orta Aziýa eýe bolýar, 1370 ýylda Timur imperiýasyna degişli. Hökümdar Timur Samarkand hemme şäherden owadan bolmaly, diýip buýruk berýär. Ýerli ussalar bilen bilelikde daşary ýurtly ussalar hem işläpdir. Ussa getirýärler: Eýran, Azyrbeýjan, Owganystan, Irak, Hindistan.

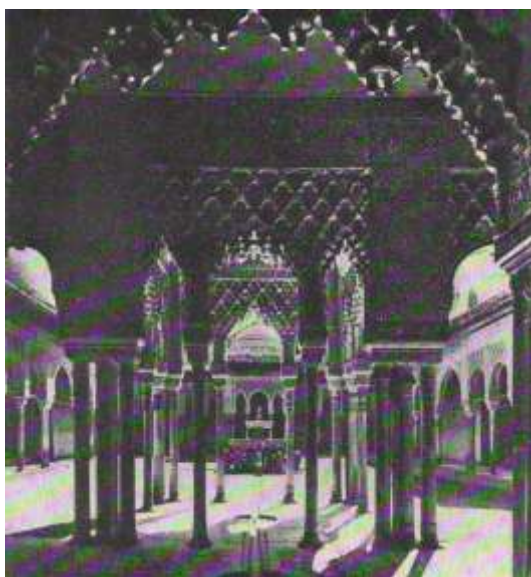
Binagärlik

Samarkandyň monumental binalary orta asyryň (Timur döwrüniň) belli dünýä binagärligidir. Şolaryň biri diýip Şahi-Zinda (14-15 a.) adyndaky gubyrhana (mawzoleý). Peştak gümmezli bina diýip sypatlandyrmak bolar.

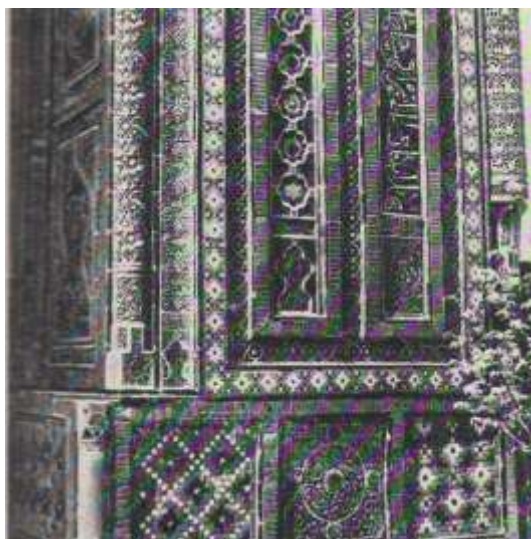
Ýene-de Samarkandyň metjidi bolan, il içinde Bibi-hanym diýip atlandyrylýar (namaz we azan üçin niýetlenen). Asambli minaralar, peştak-gümmezli bina we äpet daşy girelge peştagy gurşap alýar.

Timuridlaryň guwanmaly monumental mawzoleýi Gur-Emirdir (samarkandtaýer). Bu bina ýönekeý geometrik görümlerden ybarat: esasy 8 gyraňly, silindir, dregi gök gümmezi gapyrgalara bölünen, interýeri mermer bilen ýüzi örtülen we diwar nagşy bilen bezelen. Timuryň mazary belli möçberdäki owadanlygy bilen deň galdyrylar (mazary ýaşyl nefrit daşy bilen örtülen).

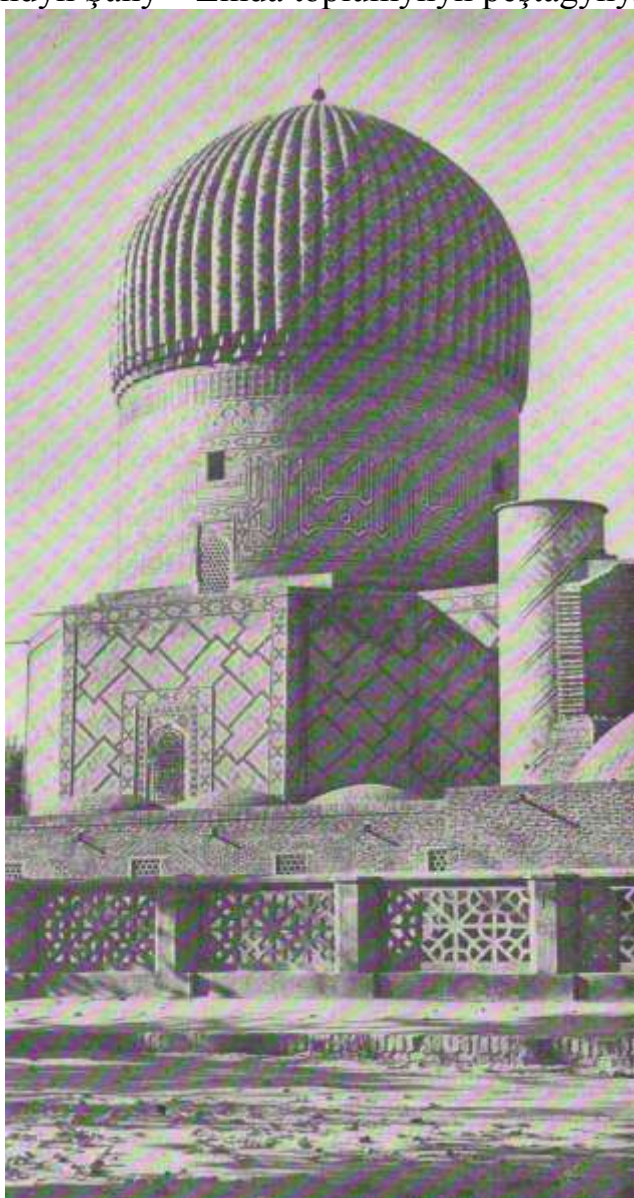
15 asyrda Timuryň imperiýasy birnäçe feodal döwletlere bölünsede, emma döredijilik medeniýeti günorta döwletleriň arasynda has berkeýär. Samarkandyň Registan meýdançasynyda Ulugbegiň medresesi bina edilýär (1417-1420). Medrese 4 tarapdan gurşalan, ol ýokary okuw jaýy üçin niýetlenen (musulman dini okuwy) medresede okapdyrlar we ýaşapdyrlar.

Algambranyň köşgi. Gaplaň howlysy

Samarkandyň Şahy – Zinda toplumynyň peştagynyň parçasý

Samarkand. Gur – Emir mawzoleýi

Amaly haşam sungaty

Orta Aziýanyň amaly haşam sungaty adamlaryň hojalyk ýaşaýyş dessurlary bilen baglanyşykly. Orta Aziýa matalary, halylar bilen şaý sepleri, syrçaly gaplary, agajy süýmek sungaty bilen guwanmaly.

Miniatýura

Orta gündogar ýurtlarda kitap bezegi ýokary derejä eýe bolýar. Miniatýura sungaty diňe bezeg ýaly hyzmat etmän, eýsem şekilleriň üsti bilen çuňňur gülläp ösýän poeziýanyň orta asyryň Günbatar ýurtlarynda ösenini görkezýär. Suratkeşler batyr ýigitleri göreşde ýeňişlerini, baýramçylyk saçaklarynyň başynda oturanlaryny, liriki parçalary, beýik we öçmejek sögüni şekillendirýär.

Hindistan sungaty

Hindistan medeniýeti iň gadymdyr, geçmiş taryhy we biziň eýýamyzdan öň 3 müň ýyl. Hindistan sungaty (b.eý.öň 3 müň ýyl 5 a. b. eý) Mohendzo-Dara (Sindide) we Slarape (Pendžabe) geçirilen gazuw işler w.e. 3-2 müň ýyllygynda Hindistanda topar bölünşi giňden söwda gatnaşyklary başga ýurtlar bilen alyp barýar. Esasan Müsür, Şummer bilen, hat ýazuwy we amaly-kaşan döredijiligi ýokarda durýar. Hindi taýpaly obalaryň, ýaşaýyş jaýlary, planda töweregi ýatladýar (agaçdan ýasalan) örtügi ýarym sferany ýatladýar.

W.e. öň 1 müň ýyllygyň ahyryndaky sungaty Maurea dinastiýasy döwründe Hindistan medeniýeti w.e. öň 1 müň ýyllykda gülläp ösýär. Aleksandr Makedonskiý boýun egdirenenden soň, oňa degişli territorialary bir döwlete birikdirýär. Şol döwürden galan ýadigärlik binalary: binagärlik, heýkel, ybadathanalar daşdan galdyrylýar. Köşkler we öýler agaçdan gurulýar.

Binagärlik we heýkel

Buddizmiň döremegi bilen uly we örän kän ybadathanalar gurulýar. (Budda bagyşlanýar). Buddanyň obrazy dürli simwolikanyň üsti bilen beýan edilýär. Esasy budda bagyşlanýan binalar – Stupa diýip atlandyrylýar. Stambhi sütünler – olaryň ýüzünde buddanyň dini ýollary şekillendirilen, dag gowaklaryndaky ybadathanalar bolsa buddanyň göçüp-gonup ýörenligini aňladýar.

Stupa – ýarym sfera, beýik baýyr. Ol kerpiçden ýa-da daşdan rejelenen. Ýarym sfera beýik silindiriň üstünde ýerleşen, ony jemleýän kompozisiýa “keramatly” diskler hem-de dini bilen baglanyşykly predmetler saklanylýar.

Stupa – tersine öwürülen kāsāni ýatladýar. Munuň daşyndan 4 sany girelge derwezesi bar. Bu derwezeler heýkel şekilleri bilen bezelen we daşdan süýülen. Stanbhi – sütünlerinde, kăpitelinde bolsa gaplaňlar suratladyrylan. Budda bagyşlap gupulýan ybadathanalar gowaklaryň çuňňur ýerlerinde ýerleşip şol bada uly kompleksler birikdirilýär. Esasy guruluşyk inedördül – otag wihara, onuň aňyrsynda

äpet daş gowagynyň içinde dini gullukçylar üçin kelyalar we çayti ybadathanalar ýerleşýär. Çayti ybadathanalaryň (otaglaryň) uzynlygy gowagyň düýbüne çenli uzalyp gidýär, içi bolsa setir sütünlerden ybarat. Bu bolsa 3 nefli otagy aňladýar. Otagyň içi heýkeller, reňkli suratlar bilen bezelen. Ybadathananyň aýlaw diwarynyň önünde stupa ýerleşýär. Iň gadymy gowak ybadathananyň biri diýip – Çaytya hasaplanýar.

Gandahar mekdebi ikonanyň şekillerinde kyn çözügütlerini aýlap tapýar “Buddanyň we onuň okuwçylary” şeklinde: uzyn gulakly-adamkärçiligniň iň gowy häsiýetlerini biri, tüňni maňlaý – akylly, el, aýak hereketleri dogry görkezilen.

IV–V asyryň sungaty. Heýkel we reňkli surat

Edil şol döwürde Adžantanyň gowakdaky ybadathanasynaň ýokary derejeli rospisleri görmek bolar. Dagyň kertlerinde ony rejeläp, süýüp, manastyr uniwersiteti gurulýar, ol ýerde monahlar ýaşapdyrlar we okapdyrlar, gowak fasadlary Budda dine degişli, olara heýkeller bilen baý bezelen.

Adžanta gowaklarynyň otaglary, diwarlary durşuna monumental rospisa bilen bezelen.

Hindistanyň orta asyr sungaty (7-18 a)

7-8 a. Hindistanda gowak ybadathanalaryň gurluşy dowam edýär. Şolaryňam biri gowagy, hem Şiwa ybadathanasy Elefanta adasynda ýerleşýär. (8 a. degişli döwürde) düýpleýin gadymylygyny taslap, orta asyra gadam basýar. Hindistanda ybadathananyň 2 görnüşi tassyklanýar. Demirgazykda – beýik hem gyşaryp duran diňleri, günortada – diňleri basgançak tipde gurmak. Bu diňler heýkel bilen bezelen, wertikal bölümlere bölünen.

Lingaradžadaky ybadathana. Umumy görnüşi.

Ýylan şasy we onuň aýaly. Adžanta.

13-18 asyryň sungaty 13 asyryň syýasaty we medeniýeti Hindistanda

Feodal gatnaşyklary täze ugruny tapýar. Musulmanlar Hindistany ýeňip geçeninden soň kyn döwür başlanýar. Başga döwletiň hökümdarlary Hindistanda täze diniň – Islam diniň ýaýramagyna kömek edýärler. Islam dinini döwlet dini hasap edilýär we medeniýetiň ösmegine täsir edýär.

Binagärlik

Demirgazyk Hindistanda 13 a dini binalaryň gurluşygy başlanýar. Orta gündogardan getirilen binagärlik äheňlerini, gurluşyk metadlaryny alyp, minaralar, metjitler, guburhanalar gurulýar. Indiki gury önümiň ýerine ýuwaş-ýuwaşdan örümde palçyk (örümiň gatynda) ulanylýar, jemi bolsa giň gerdemli arkalary we gümmezleri gurmagyna kömek edýär. Islam dini adam şekilini suratlandyrmaga rugsat bermäni üçin, heýkel deregine indi, geometrik nagyşlar ýerini tutýar.

Binagärlik 16-17 asyrda. Bu döwür beýik Mongollaryň döwri

Orta asyr Hindistanyň tamamlajy döwüridir. Uly merkezi döwletlerde täze şäherler, äpet galalar beýik gabaw diwarlary, onuň içinde seýil baglar, metjitler, kökler, guburhanalar bina edilýär. Binagärlikde täze stil döreýär, özüniň monumentallygy bilen geň galdyrýar. 17 asyrda ulanylýan gurluşyk materiallarynyň biri ak mermerdir. Ak mermerden gurulan desgalaryň biri Täçmahal (1632-1650). Onuň gurluşygynda Hindistandan, Turkiýadan, Eýrandan, Orta Aziýadan we Owganystandan gatnaşýarlar. Ak mermerden bina, gümmez we 4 minarasy oňa owadanlyk we ýeňillik berýär. Örän kän binagärlik elementi bolan arkalary ulanýarlar (binada).

Žiwopis

Hindistanda miniatýura ösüşi ýer alýar. Orta gündogardan miniatýurist suratkeşleri getirýärler.

22.Kiýew rus sungaty feodal bölünşik döwründe

Rus sungatynyň başlangyjyny, günorta slawýan adamzat taryhynda gözlemek bolar. 6-njy asyrda Predneprowýede olar uly saýuz toparyny döredýär. Wizantiýanyň üstüne ýörişler edilýär. 9-njy asyrda günorta slawýanlaryň ýerli baýlary Kiýew döwletine goşulýarlar. 11-nji asyryň 2-nji ýarymynda we 200 ýyl mundan öň beýik Karlyň imperiýasy, feodal bölünşi başdan geçirýär. Günbatardaky ýaly rus sungaty orta asyrda özbaşdak we gaýtalanmajak medeniýete eýe bolýarlar. Rus feodal döwleti bolup galýar. Kiýew Rusunyň medeniýeti örän beýik, ýöne entäk özbaşdak rus däl, 10-njy asyrda hristian dinine eýe bolup, Wladimir Kiýew knýazi ýene Wizantiýa medeniýetinem kabul edýär. Slawýanlar we ruslar birikmänkä her haýsynyň senetçilikde, amaly haşam sungatynda biri-birinden kem galmandyr. Günorta slawýanlaryň gurluşykda, amaly haşam sungatda, ruslar bolsa keramika, tikin nagyşçylyga ösen bolupdyr. Idol heýkelleri hristian dini kabul edileninden soň edýärler, içinde abat galanlary, aýak keşpli daşdan heýkeller. 10-njy asyrda ýasalyan gurluşyk başlanýar. Hristian metjitleri Wizantiýanyň görnüşinde salynýar. Kiýew rusy orta asyrda öňe barýan döwletler bilen deň hatara goşulýar. Kiýewden giňden köp döwletler bilen gatnaşyk edýär. Wizantiýa, Skandinawiýa söwda aragatnaşyklary, slawýan döwletleri bilen Fransiýa, Germaniýa, Angliýa ýene-de şonuň bilen nika aragatnaşygy hem berkeýär. (Ýaroslawyň kân nika çagasy bolupdyr).

11-nji asyrda giňden hem gurply şäherler gurulýar. Sofiýa bagyşlanyp Kiýewde Nowgorotda, Poloskide köp metjitler bina edildi. Kiýewiň abraýy bolup – Kiýew Sofiýasydyr. Ony mozaýka, freska bilen Grek ussalary bezäpdir. Mihrabyň ýüzinde – Kiýew Sofiýasynyň elini her tarapa ýaýyp duran şekili bar. Ony “Oranta” diýip atlandyrýarlar. Şekili çokunyp duran wagty, “Orantany” Kiýew şäherini gorap duran hökmünde kabul edýärler. Orantany ýene-de “ýykylmajak diwar” diýip atlandyrýarlar. Rowaýatdaky aýdylşyna görä, Kiýew durar, eger-de Oranta zeper ýetmese. Apsidanyň aşagy bilinde adam şekillerini görmek bolar. (pygamberleriň şekili).

12-13 asyrda rus sungaty ýokary derejä ýetýär. Tatar-mongollarynyň basypalyjylaryň rus medeniýetiniň ösmegine böwetçilik berdi.

Pskow we Nowgorotda diňe ösüş bolýar. Gadymy rus sungaty, medeniýeti orta asyr bilen akymdadyr. Kiýew rus sungaty: rowaýatly, ikonografiýaly (berlen kanundan çykmary däl) tematikasy dini. Gadymy rus sungatynyň rus şekillerini synlanyňda, olarda adam suratlarynyň nuranadygy, rahatlyk, ynam, üstünlige, ýagşylyga, dogruçylygy görkezýär. Ýaňky berilen häsiýetnamany binagärlikde görmek bolar. Russiýadaky metjitler, landşaftyň bir bölegi bolup durýar. Olary kenar ýakalarynda ýa-da beigräk ýerde ýerleşdiripdirler. Maksady gowy görünmek üçin. 12 asyrda har-gümmez tipli ak daşdan rus ybadathanalary bina edilýär. 4

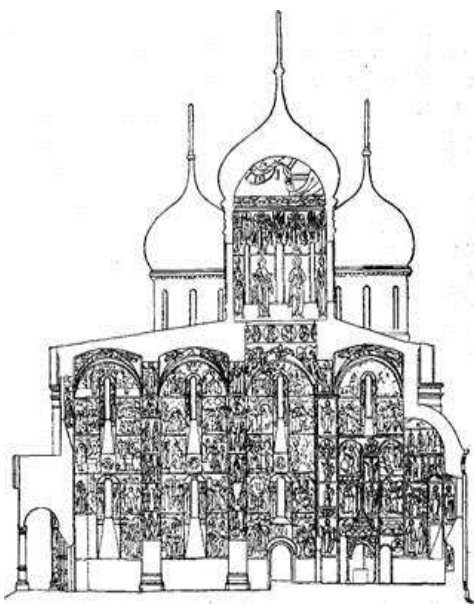
söýegli, bir başly, ýarymsilindirli duran apsidaly (köplenç 3, ýöne 1 apsidala düş gelmek bolar). Apsidala günorta tarapa ýerleşdirilýär.

Ybadathananyň gündogar tarapyndan başga diwarlary pilýastralara bölükli (3 sany). Diwaryň 3 sany pilýastrasy içki bölünşişe gabat gelýär. Sler pilýastra ýarym aýlaw gümmez sypatly bilen jemleýär – **Zakomara** diýip atlandyrylýar. Örtükler Zakomara boýunça basyrylýar.

Gadymy nusga bolup – ýönekeý çapylan agaç bolup durýar. Aýlawly apsida, tolkunly zakomaralar, togalak depregi, aýlaw guppasy – şu binagärlilik elementleri synlanyňda göni burçly, çüňkli elementler ýokdur.

12a. Wladimir Suzdal knýazlygy sungatda öňde baryjy bolýar. wladimir Suzdal knýazlygynda öz boluşlaýyn we gaýtalanmajak binagärligi bar. Owadan gaýtalanmajak bina diýip Nerlidäki Pokrow metjididir. (1165 ý. gurulan) Diwaryny relýefler janladýar, zakomaralarda bolsa taraşlanan şekilleri görmek bolar. Ortasynda bolsa adam şekilini saz guraly bilen, gapdalynda ýolbarsyň, grifonyň, aşak ýüzinde bolsa aýal adamyň maskasy bardyr. Ýene-de şoňa meňzeş bezeg dekorasiýany ýöne baýyrak görünýän Dmitriýew metjidiniň diwarlarydyr. (Wladimirde ýer).

Pskowyň we Nowgorodyň serkowlory, berk we gaty edermen bolup görünýär. Serkowlaryň we ybadathanalaryň buýrujy, söwdegärleri bolupdyrlar. Olar laýyk bolar ýaly gowy, rahat, çemli ýöne baý däl edip gurupdyrlar. Wladimir metjitleri bilen deňeşdirsek: boýy kiçiräk, bezege gysgançyrak, diwarlaryň kä ýerlerinde el yzlaryny görmek bolar. Nowgorodyň metjitlerinde esasanam köp, bir we boýy pes apsidalary görmek bolar. Diwarlary ýuka we galyň ýerleri görmek bolar, aýnalary bolsa assimetrik ýerleşen.

Hristian serkowi kesik görnüşinde

Žiwopis

Ybadathanalaryň içini ýazuw bezegi bilen bezäpdirler. Mazaýka usuly kiýewdäki ýaly, Russiýada ýol alanok. Ýöne fresko tehnikasyny alyp wagtyň geçmegi bilen bolsa žiwopisiň ugurlaryň biri bolan ikona eýeleýär. Žiwopisde – hristian mifolgiýasy hojalyk we folklýor däbi bilen gabatlaşýar. 12 asyryň soňunda freskolaryň ummasyzy Spas neredisa ybadathanasynda kän eken (Nowgoratda). Bu ybadathana hem beýlekiler ýaly faşistler sebäpli, ýok edilýär.

Ikona – ikona
Ikonografiýa – ikona suratlaryň jemi
Ikonoştaş – buthananyň ikona
Freska – freska
Rospis – diwar nagşy, diwar bezegi
Ýazyçestwo – butparazçylyk, köp
Nimb – nimb

23.Rus sungaty XIV – XV asyrlarda.

14 asyrda Nowgorotda işläp we birnäçe sungat akymalaryny döreden beýik suratkeş Feofan Grek . Ol Wizantiýadan Russiýa göçüp gelip, öz döredijilik kökünü göýberip uly üstünliklere eýe bolýar. Nowgorotda göçüp gelip ol ýeriň döp-dessurlaryny öwrenýär. Feofan Gregiň obrazlary bir durnukly, adam häsietleriniň gowy tarapyny şekillendirmegi bilen tapawutlanýar. Nowgorotda Feofan Greg öz işlerinde belli möçberde reňk ulanýar (monohrom)., ol ýagty – kölege tiltisiminden el çekmeýär we güýçli kolorist adyna eýe bolýar. “Gartaşan Makares” işini mesele almak bolar. Şekillendiriş sungatda öz döredijilik ussatlygyny,ol köp surat ussalaryna öwredip bilipdir. Feofon Grek işine we stiline örän meňzeş Fedora Stratilata, Wolotowskoý ybadathanasynda, freskalary görmek bolar. Feofon Grek uzak wagtlaý Moskwa işleýär. Çaklaýyşlary boýunça belli rus ikona ýazyjysy Andreý Rublew Feofan Gregiň okuwçysy bolupdyr. Gadymy Rus sungatynyň häsiýeti ikona bilen baglanyşyklydyr. Ikona – orta asyryň klassiki görnüşidir.

Agaç – ruslaryň hojalygy üçin mydamalyk hyzmat edipdir .Ikonalary ýasy tagtanyň ýüzine çekilipdir. Tagtanyň ýüzine gips suwagyny edip, soň bolsa suratyň daş konturyňy geçirýärler. Örän gadymy ikonlar, üsti – üstüne köp gat edip çekipdirler. Restawratorlar ikonlary rejeläp başlansoň, başlangyç çekilen ikona gözleri düşýär. Ikona ýazuwy – halk köpçüliginiň döp- dessury bolupdyr. Ilki ikonalar monumental ýazuw suratyna meňzeş. Olary adamyň boýy bilen deňeýer şekillendirilipdir. “ Ene hudaýy Beýik Panagiýa” oňa mysal bolup biler(12 a.), ol Orantany ýatlapdyr. Ikonlarda diňe boý – syraty hem ýüzi dälde, eýsem baýramçylyk sýužetlerini hem şekillendiripdirler.

Takmynan 14 asyrda ikonlary umumy kompozisiýa – ikonastasa birikýär.

Ikonastas – altaryň önündäki ýuka diwar. Ol altary we ybadathananyň giň meýdany bölýar. Ikonastas – tüýs ruslaryň tapan mysaly. Ikonastasyda – kompozisiýalar birinji gatda gorizonta şekillendirilen. Esasy Hristosyň,

Mariýanaň, porhanlaryň, perişdeleriň şekilidir. Ikonlar biri-biri bilen birikýär. Ol bir bitewi kompazisiýa bolup seredilýär. Ýöne şonda-da ikona özbaşdak bir we gutarnykly kompazisiýadyr. Ansambylyň bir bölegi bolup ikona hyzmat edýär. Ikona bilen diňe serkowlaryň içini däl, eýsem daşynam bezäpdirler. Adamlaryň ýaşayyş jaýynyň girelgesiniň ýokary tarapyny hem ikona bilen bezäpdirler.

14-15 asyryň soňunda Nowgorod Ikonlary artistizim taýdan inçe sünnälenip işlenipdir. (orta asyryň žiwopisi) Meselem bolup Nowgorod mekdebini ikonasy “Flor we Lawr”, bu atlary goraýan perişdeler.

Kuliko söweşi döwründe -tatar mongollaryň üstünden ýeňiş gazanmagy Moskwanyň

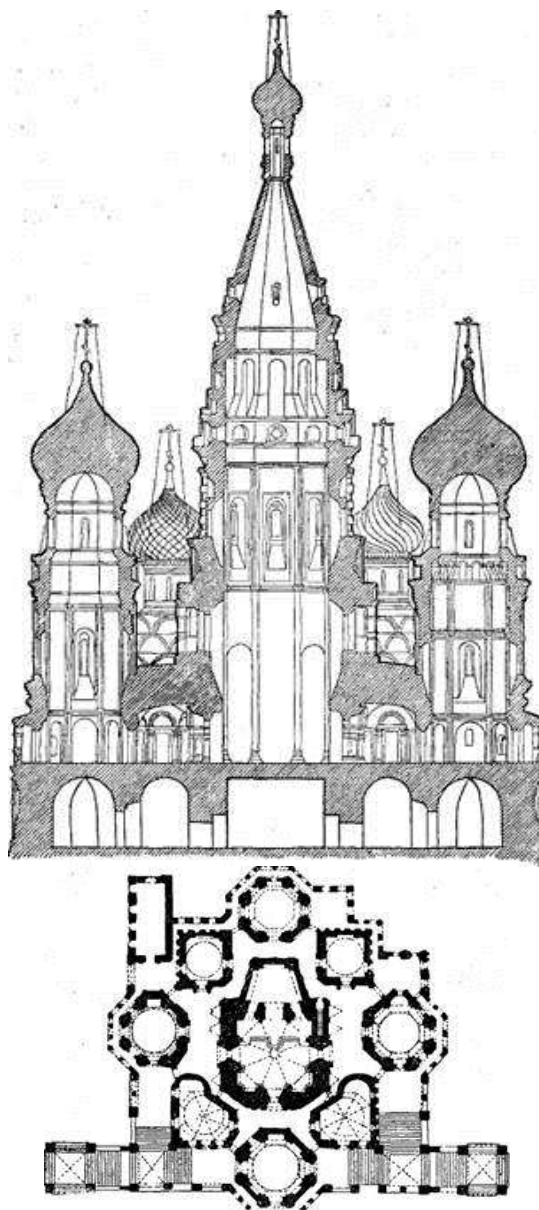
Knýażastwanyň ýokary galmagyna, täzedan Russiýanyň birikmesi, täze ýaşayyşa gadam basýar.

Andreý Rublýow Uspen soborynyň diwaryny bezeýär we deisus çinynyň döredijisi bolýar (Zwenigorodda). Esasy döredijilik eseri “Troisa” hasaplanýar (XVa.). Andreý Rublýowyň bu işi Tretýakow gallereýasyny bezeýär. Bu eser Troisa – Sergiýewa monastyri üçin ýazylýar. Sýužet “Troisa” – bibliýa rowaýatyndan alnan. Ondan üç sany ýologçy, gartaşan Awramyň ýanyna ýörite gelip oňa oglanyň boljagyny habar berýärler. Ol üç sany ýolagçy perişdeler: “Hudaý-ata”, “Hudaý-ruh”, “Hudaý-ogul”.

Andreý Rublýow. Troisa

Şu eserde Andreý Rublýow üç perişdäniň hoş owaýy gürrüňlerini geplemän bir-biri bilen düşüňşändiglerini şekillendiripdir.

Wasiliý Blaženny sobory we onuň meýilnamasy
Binagärlik

Iwan III, birinji döwlet patyşasy “Wseýa Rusi” Moskwada uly gurluşyk alyp barýar we Moskwany üçinji Rime meňzetmek maksadyny amala aşyrýar. Kremlin gurluşygynda daşary ýurt gurluşykçylary gatnaşýar. Ussalar bina gurluşygynda rus sypaty, äheňi ullanylýarlar. “Uspen” soborynyň binagäri Fiorawanti. Bu sobor Wladirdäki Uspen soboryna çalym edýär.

Rus “Proterenessansy”, “Renessans” ýolyna geçip bilmeýär. Proterenessansyň soňky sözi Dionisiýa berilýär. Onuň döredijilik döwri 15-16 a. degişlidir.

Dionisiý Feropontowa monastyriň diwarlaryny ýazuw surat bezegini öz boýnuna alýar. Onuň “Raspýatiýe” ikonasy gotika we roman döwriniň işleri bilen

deňeşdirsek , bu eserde , Hristosuň haça kakylan ýagdaýynyň pursady, kän häsiýetli şekillendirilip bilmändir.

Gadymy rus sungaty XV-XVI asyrdan beyik döredijilik ýolyny saklaýar. Binagärlik täze görnüşli şatrowyý tipli örtügi hramda ullanyrlar. In irki we görkezme bolup Kolomenskidäki serkow Wozneseniýadyr. Ol Moskwa şäherinde Kolomensk diýen taryhy ýerinde ýerleşýär. Bu diň sypatly hram, 8 gýraňly görnüşin üstünde 4 gýraňly görnüş, onyňam jemleýji elementi şatr guppasy. Bu tipli görnüşleri 17 asyrdan hem gurnamak dowam edýär. Kolomensk serkowini Wasiliý III dünýä inen ogly üçin niýetleýär, Iwan Groznyý üçin. Iwan Groznyý bolsa tatarlaryň in gadymy şäheri Karany ýeňip alandan soň, beýik adyny galdyrmak üçin Pokrowa hramyny gurdurýar (içinde Wasiliýa Blažennyý ybadathanasy diýip tutulýar). Bu bina Gyzyl meýdançada ýerleşýär, onuň binagäri ussatlar Barma we Postnik.

Wasiliý Blažennynyň ybadathanasy monumental binadyr. Onuň 8 sany, biri-birine meňzemeýän guppalary, şatr görnüşli guppasynyň daşyny gurşaýar. Onuň agaçdan sünnälenen şirnik bezegi geň galdyrylar.

16-17 a. ikonalar çuňňur manysyny ýitirýärlär. Ikonalarda köp süžetler şekillendirip başlaýrlar (tebigat, dag). Şol döwürde ikonalar tankytlanýar we şondan soň ikonalar göz-astynda alnyp gidilýär. Stoglawyý sobor ýörite ikonalarda obrazlary şekillendirmek üçin ýörite şekil kanunyny çykarýrlar we ikonaýaryjylara kanuna boýun egmeklerini borçly edýär.

17-nji asyrdan žiwopis pese düşýär, olar dünýewi žanr esasynda hem Günübatar Ýewropa mysal bolýar. Şonuň mysalynda Simon Uşakow ikonopisesi agzap bileris. Onyň işini giçki gotika bilen deňeşdirip bileris. Onuň işini giçki gotika bilen deňeşdiripdir bileris. S. Uşakowyň döredýän ikonalary durmuşy başarljak däl, diňe durmuşa göre ýaşaklara meňzeýärlär.

17-nji asyryň binagärligi öňkidenem has hem bezelen, owadan 19-njy asyrdan bolsa binagär milli rus binagärligini galkyndyryrlar. Olar öz taslamalarynda 17-nji asyryň binagärliginiň äheňlerine gaýdyp barýrlar. Ol elementler: çelek keşbli örtükler, kesip bezelen penjire naliçnikleri, köp gatly kokoşnikler, horaz kekeji, burulan sütünler we ösümlük äheňi nagyşlar.

24. Italiýada Galkynyş döwriň Tazedan döreyşi ýa-da Galkynyşdöwriň ylmy gyzyklanmalary

Adylga sözi “Galkynyş” 16 as. ulanylyp başalanýar, (sungat baglanyşygynda). Ýewropa Galkynyş medeniýeti döreyär. Esasy maliýe tarapdan ösen döwletlerde. Galkynyş medeniýetiniň çuňňur manysynyň prinsipi: adamkärçilik, akyly-paýhasly, adyl, mynasyplylyk, adamyň real gelşigi, owadanlygy, edermenligi we döredijilik güýji. Orta asyr sungatdan tapawutlylykda Galkynyş medeniýetine aýdyň häsiýetnama berseň bolar. Ybadathanadan, serkowden dogry aýdanymyzda dini ýolunda gyra çekilmek sebäpleri ylymyň ösmegine kömek edýär. Antik medeniýeti (şekillendiriş sungaty). Galkynyş medeniýetinden has güýçli täsiri bar (täze çözgütler esasynda). Italiýada Antik

medeniýeti (şekillendiriş sungaty). Galkynyş medeniýetinden has güýçli täsiri bar diýip bileris. Sebäbi Rim döwründen galan ýadygärlikler, onuň subutnamasy bolup biler. Reňkli surat hem öz ugruny tapýar. Suratlaryň kömegi bilen şol döwürde adamyň ýaşaýşy, ony gurşap alýan tebigat, hadysalaryň dürli tereplaryny görmek bolar. Ylmyň ösmegi, çyzykly matematikanyň oýlanmalary, soň howa perspektiwasy anatomiýa, proporsiýany kesgitlemek – žiwopisiň real metodikasydyr. Sungatyň önünde goýulan täze borçlar onuň köp ugurlarynyň döremegine itergi berýär. (žanrlaryň döremegi). Meselem: Italiýanyň monumental žiwopisi – freska, stankowaýa žiwopis (guralyň başynda işlemek). Portret žanry taryhy we tebigaty suratlandyran žanr, Germaniýada we Niderlandiýada **grawiura** orun tutýar, ony kitap bezegi ulanylýar. Italiýa taryhynyň medeniýetiniň her ýüz ýyllygyny adylga ady bilen atlandyrylýar.

Duçento (13 a) – Proterenesans

Treçento (14 a) – Proterenesansyň dowamy

Kwatraçenko (15 a) – Irki renesans.

Çinkwirento (16 a) – Beýik galkynyş

Italiýa sungaty

3 asyryň dowamynda Italiýa sungatynyň galkynyş döwri uly ösüşe eýe bolýar. Sungatyň hemme ugurlary ýokary dereje ösüşe eýe bolýar. Sungatyň hemme ugurlary ösüş ýokary derejä, ösüşe eýe bolýar. Italiýanyň köp welaýatlarynda ýerli şekillendiriş mekdepleri döreýär (žiwopis mekdepleri). Olar belli suratkeşler Leonarda da Winçi, Mikelandželo, Rafael tarapyndan döredilýär.

Proterenesans sungaty (12 – 13 a)

Italiýanyň täze medeniýetiniň birinji ädimi 12 – 13 a, galkynyşyň çeperçilik idealy, öňde baryjy Italiýa respublikada onda-da Florensiýa şäherinde bolup geçýär.

Džotto Wazari

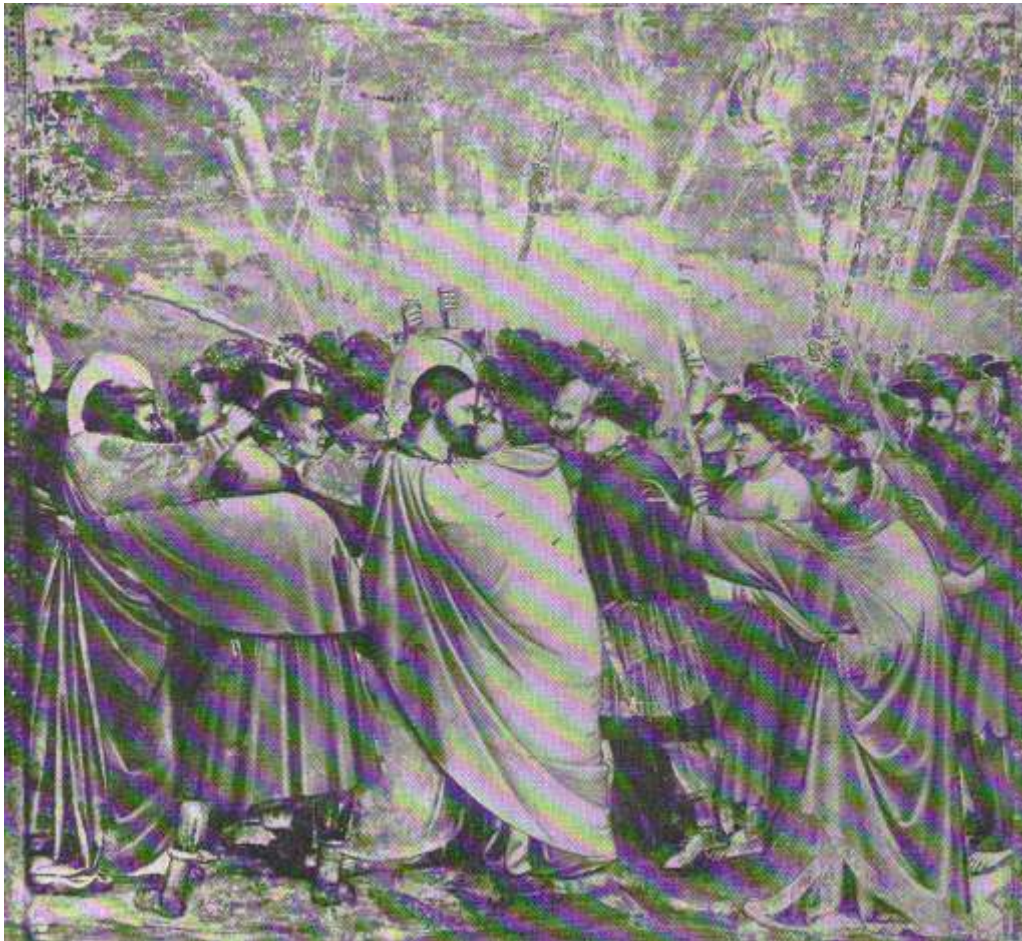
Ony şekillendiriş sungatyň köp ugurlaryny bilýän suratkeş diýip hasaplanylýar. Ol binagär, heýkeltarşy, ýazyjy hemme uly üstünlikleri žiwopisdfe gazanýar. Džottonyň önünde durýan mesele suratda ýeňil plastika, göwrümi, ýagty kölegäniň şekiliň umumylygyny suratlandyryp başarmak aýan gurnama şekili, anyk tapylan kompozisiýa. Džottanyň Florensiýada, Rimde bolsa ussahanasy ýerleşýär. Esasy Hristosyň, Mariýanyň obrazlaryny şekillendirilýär (freska tilsiminde işlenen). Kopella del Arena Paudaky Džottanyň işleri biziň günümize çenli saklanan. Dini rowaýaty öz işlerinde real ýagdaýda görkezýärdi.

Iudanyň öpüşü kartinasynda dönüklük drama barada ýagdaýy şekillendirilen işleri “Oplakiwaniýe Hrista”, “Pastuh Loakim” Galkynyş döwriň ilkinji žiwopisçi Džotto Wazariti Irke galkynyş döwriň sungaty 15 orta asyrdan dini dăp-dessurlarynyň önüni almak üçin realizmyň dogry çözümlerini, öwürmelerini maksat edinýär. Italiýa sungatynda şu täzelikler bolup geçýär (15 a).

Şol suratyň ady “Iudanyň öpüşü”. Ýene bir eseri “Oplakiwaniýe Hrista”.

Dzotto ilkinji bolup žiwopisi Galkyndyrýar. Irki Galkynyş sungaty. (15 asyr). Orta asyryň döp-dessurlarynyň önüni almak üçin, realizmyň dogry çözgütli öwürmeleri Italiýa sungatynda 15 asyrdan bolup geçýär. Tebigy kanunlary bilmek üçin, olar adam sudurynyň proporsiyasy, anatomiýasy, giňişlik perspektiwany mahsus edinýärler.

Binagärlik. Florensiýada giňden gurluşyk alyp barylýar. Ol şäher merkezini we sypatyny düýpleýin üýtgedýär. Esasy ünsi merkul – gümmezli ybadathananyň guurluşygyna, hem inžener köşkleridir.

Džotta. Iudanyň öpüşi

25. Irki galkynyş döwri (15a)

Italiýa binagärliginiň täze ýollary antik döp-dessurynyň order sistemasynyň täze çözgüdidir.

Gurluşykda tekiz diwar, onuň materiallary, içki meýdanyň dogry bölünişigi, ýene-de deňagramlygyna, direk bölümleriň proporsiyasy, ritm bölünişigidir. Esasy gumanistik medenýetiniň we realizm sungatyň merkezi Florensiýa şäherinde galýar. 14 asyryň ahirynda içki uruşlaryň esasynda Florensiýa şäheriniň hökümdarlygyny Kozimo Mediçi öz eline alýar. Mediçi maşgalasyna degişli bolan köşk adamlaryň hataryna ýazyşylar, şahyrlar, gumanistler, alymlar giripdirler. Tebigatyň kanunlaryň öwrenmegi adamyň beden gurluşyny, anatomiýasy, çyzykly perspektiwany düşündirmäge mümkinçilik döredilýär. Florensiýada gurluşyk uly

depginde alynyp barylýardy, şol döwrüniň şäherleri üýtgäpdir esasanam şäheriň merkezi, binalar şu wagta çenli saklanyp galýär. Şol döwrüň gurluşyklarynda baş görnüşine üns berlipdir.

Brunalenskiý – Renesans döwrüniň ilkinji binagäri Filippa Brunelskidyr. Okuwçy wagtda zezgär ussahanasynda wagtyny geçirýär, soň döredijilik işini heýkeltaraşçy bolup işleýär. Sergilere ýaryşlara gatnaşyp özüni binagärlige bagyş edýär. Onuň birinji işi 8 gýraňly gümmez, 14 asyrda Santa – Mariýa del Feore ybadathanasynyň üstüne galdyrylýar. Beýik gümmez d-42 m. bolan altar bölegini örtýär. Ol gümmezde: täze konstruksiýasy, karkas sistemany, kömekçi agaçlary ulanylmaýar, ol iki gatly, arasy boş gümmezi oýlap tapýar.

Santa Maria del Fiora ybadathanasy

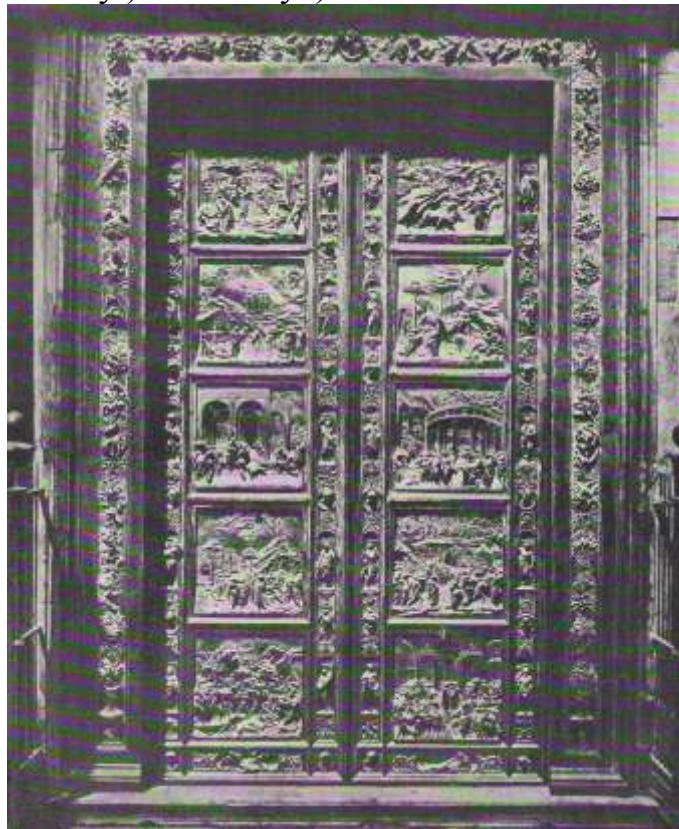
Alberti – Leon Batist Albertiniň döredejiligi indiki etapyň biri bolup durýar. Renesans binagärligiň döredijiligine goşant goşanlaň biri. (ol zodçestwo barada on kitap ýazýar). Florensiýadaky ýetimler öýüniň taslamasyny düzýär. 3 gatly Renesans köşgi içki howlusy we otaglary bilen. Pilýastra sistemasy bu bina ornaşýar. Palasso fasadynyň kompozisiýasynda ilkinji gezek binagärlük orderleriň elementleri ulanylýar.

Heýkel

Heýkel reňkli suratdan öz özüni alar. Uly gurluşyklar bina edilip başlansoň şolara degişli ussahanalary açýarlar. Ol ýerde heýkeltaraşçy – bezegçileri ýokary derejede taýynlaýar, ýene-de olara binagärlige, gurluşyk we zergärçilik bilen

tanyşdyrýarlar. Nakgaşçylykdan öň heýkeltaraşçylyk güýçli depginde ösýär. Uly göwrümde işler üçin ussahanalar döredilipdir, olar heýkeltaraş-bezegçileri taýynlapdyrlar şol ýerde hem binagärlik, gurluşyk, zergärçilik işleri bilen meşgullanypdyrlar.

Giberti - başlangyjy zergär ussahanasyndan alýar: (heýkeltaraşçy 15 asyr). Döredijilik işleri florentis bantisteriýasy üçin neýetlenen. Gibert ýokary derejeli ussa we güýçli suratçydyr. Ol 1401 ý. ýaryşda 1 ýere bolýar. Onuň işi bantisteriýanyň demirgazyk 7gapysydyr. Işiň dowamlygy 20 ýyl (1404 – 1424). Örän täsinligi häsiýetlendirilen ýene bir bantisteriýanyň gündogar gapysydyr (1425 – 1452 ý.) Florensiýa).

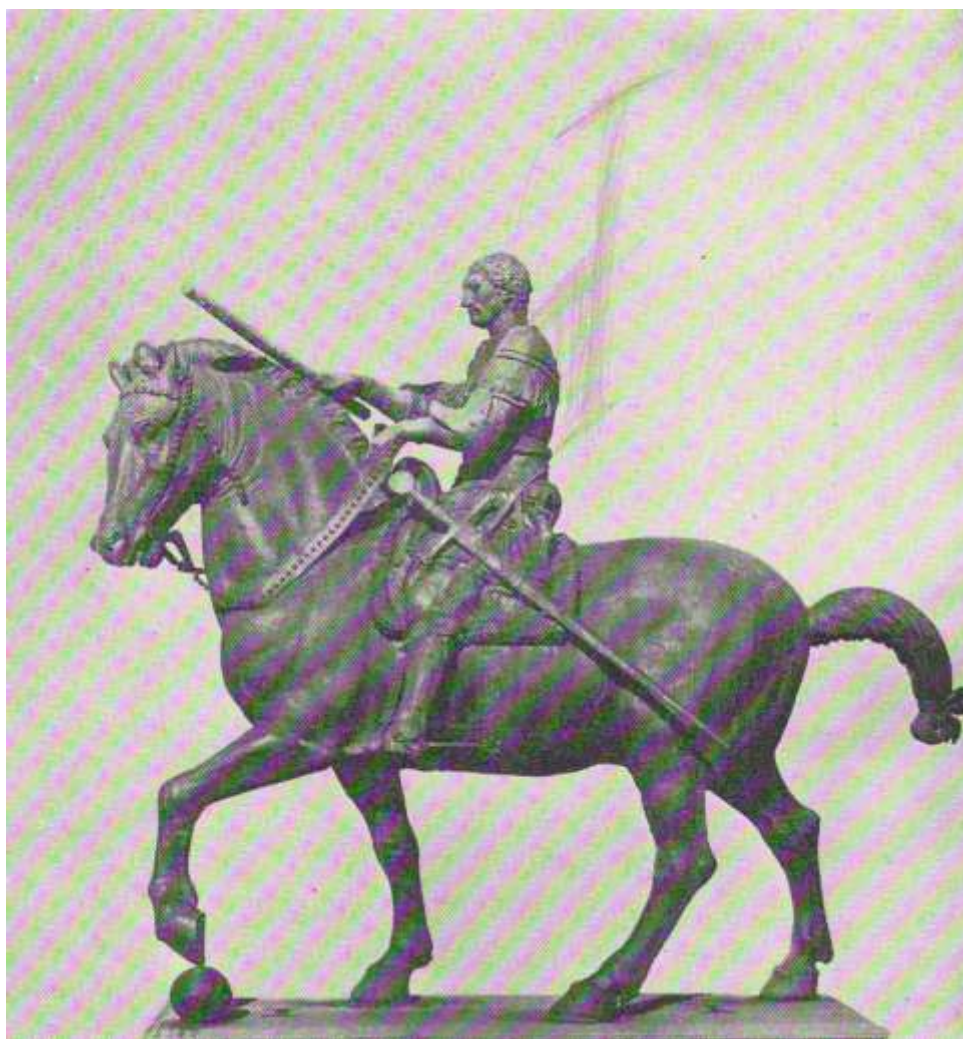

Giberti. Bantisteriýanyň gündogar gapysy

Donatello. Italýan heýkeltaraşçysy we tüýs reformator diýip hasaplanýan Donatello. Ol Gibertiň ussahanasynda tälim alýar, Donatellaň gözüniň öňünde Gibertiň gapylary döreýär. Onuň döredijilik işleri ybadathana üçin niýetlenen. Köp sanly pygamberleriň heýkelleri Florentis pokoleniýesinde ýerleşýär. Galkynyşyň Italýan plastikasynyň birinji synasy eşiksiz heýkeli - Dawid (doly sudury şekillendirilen). Heýkeliň boýy bilen doly şekillendirilen sudury Renesans döwrüniň başlangyja etabydyr. Rime gitmegi bilen antik sungatyny doly düşünmegine kömek edýär. Şonuň bilen birlikde ol Gattamelatanyň atyň üstünde oturan heýkelini döredýär. Atly heýkel Galkynyş döwrüniň birinji heýkelidir.

Žiwopis we heýkel täze ösüslere eýe bolýar. Monumental freskasy has ösýär.

Mazaçço. Mozaçço gysga ýaşanam bolsa, gaty oňat žiwopis işlerini goýup gitdi. Mysal bolup Brankoçi kapellasynyň freskalarydyr. Öz işlerinde esasy ünsi adam obrazyna berýär. Adam obrazyna, tebigat bilen giňişlik perspektiwasy ulanylýar.

Donatello. Gattamelatanyň heýkeli

26. Beýik Galkynyş döwrüniň ussatlary

Žiwopis

Iň kyn we garşy real ugry şekillendiriş sugatda adam sungatda has owadan, görmegeý, näzik suratdyr.

Botiçelli. Botiçelliniň irki işleri liriki tematikadan. Ady belli işleriniň biri “Ýaz”, “Weneranyň doguluşy”. “Weneranyň doguluşy” işinde Botiçelli owadanlygy duýmagy ýokary ruhlandyrýar. Botiçelli işlerini saz ritmi bilen hem sazlaşdyrýar.

Beýik medeniýetiň Galkynyşygy 16 asyryň 1-nji onýyllygyna degişlidir. Medenijýetiň ýokary galmagy Italiýanyň taryhy kyn wagtynda bolup geçýär. (döwletleriň syýasy we maliýa ýagdaýynyň pese düşen wagty.) Sungatda pese

düşen ugur, manyerizm adyny alýar. Giçki döwründe bolsa renesansyň käbir medeni ojalary çeperçilik döredijiliginiň namysyny ýere gaçyрмаýarlar, olar Mikelanjelo, Palladio.

Botiçelli. Weneranyň dünýä inişi.

Binagärlik. Palladio. Binagärliğin täze häsiýetlerini öz döredijiligine Palladio tapýar. Antik binagärliğini elementleriniň täze çözgüdini gözleýär. Ol öz binalarynda antik elementini janladasy gelýär. Fasad we planda klassiki normalarynyň, simmetriýanyň, proporsiýanyň kanunlaryny özüne maksat edinýär. Esasanam köşkleriň binalaryň üstünden işleýär. Ünsi binalaryň ön görnüşiniň taslamasyna berýär berýär. “Willa Rotonda” şäher gyrasynda Willa ýerleşýär.

Orta Italiýanyň sungaty

16 asyr B. Galkynyş döwrüniň ussat suratkeşleriniň döredijiligi bilen guwanýar. Leonardo da Winçi – gönüden-göni bolup Galkynyş döwrüniň ussady we baştutanydyr. Ylym, şekillendiriş sungat, saz, fizika, binagärlik – dünýäni öwreniş serişdesi bolup hyzmat edipdir. Köp surat eserleri ylym işi üçin görkezme esbap boludyr.

Monumental ýazuw suraty diýip “Taýnoýe weçeriýa”. Bu işini 16 ýyl ýazypdyr. Milandaky Santa – Mariýa del Fransiýa ybadathanasynda ýerleşýär. Suratynda binagärlik hem žiwopisiň sintezi ugruna üns berilýär. Monaliza (Jokonda) portreti özüniň täsinligi bilen geň galdyrýar. Portret žanrynyň üstünde köp işleýär. Ol anatomiýanyň, adam proporsiýasynyň meselesini çözüýär. Ol reňk we refleks arabaglanyşygy barada ýazýar.

Belli zergär žiwopisçy Andreýa Berokko Leonardo da Winçenyň mugallymy. Milanda ol “Madonna w Grote” işini ýazýar.

Milanlaryň Florensiýany ýeňip alyşy barada eseri Leonardo da Winça zakaz edýärler. Bu eseriň manysyna düşünmek örän kyn. Ussada sorag berilende ol “Bu şekilde gan bilen serhoş bolanlaryň şeklini suratladýrdym” diýip düşündirýär.

Leonardo da Winçi. Gizlin maslahat

Rafael. Galkynyş döwrüniň ýene bir ussady Rafael. Rafael Leonardadan ýaşy kiçi, bary ýogy 37 ýaşan. Leonardo uzak ýaş ýaşan bolsa, öz pikir oýlaryny käbirlerini ýerine ýetirip bilipdir. Rafael ir ölenem bolsa özüniň başlangyç döredijiliginiň jemlemäni başarypdyr. Rafael enaýy Madonnalaryň portretini döreden. Açyk eje söýgüsi liriki mowzугy suratyň manysy bolup durýar.

“Madonna Konastabile”

“Madonna w zeleni”

“Prekrasnaýa sadownisa”

“Madonna s şeglýonkom”

Rafaeli Rima çagyrylýar, ol ýerde Wetikan köşgüniň baýramçylyk otaglary bezemekde zakaz alýar – Rafael monumentalist we bezegçidir. Bu ukybyny Stansy della Senýaturada görkezýär. Onuň uzyn diwarlaryň ýüzünde (şol otagda): “Distup”, “Afinskaýa škola”, “Parnas”, “Mudrost”, “Umerenost i Sila”. Bu kompozisiýa hudaý sözi, filosofiýa, poeziýa tematikasydyr. Rafael Rimde döredijilik ugruny portrede gönükdirýär. Beýik döredijilik işleriň biri diýip “Sikstinskaýa madonna” hasaplanýar (Drezdeniň surat gallereýasynda ýerleşýär). Bu eserde Mariýa elindäki çagasy bilen buludyň üstünde ýöräp barýanyny, onuň oglunyň erbet ykbalyny bilýän ýaly bolup suratlandyrylypdyr.

Rafael. Sekstin madonnasy.

Rafael. Afina mekdebi. Freska.

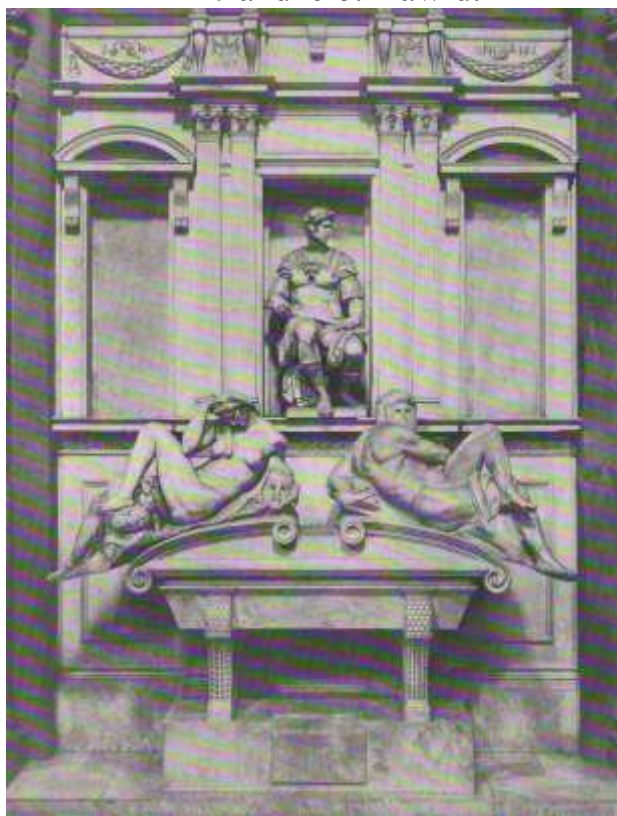
Mikelandžlo. Galkynyş döwriň ýenede bir beýik ussady Mikelanjelo M. döredijiligini Rafoel, Leonardo da Winçi bilen deňeşdirseň, ol sungatyň her ugrunda işläp, göwrümi boýunça uly işlerini galdyrýan. Mikelanjelo irki işleriniň biri – Dawidiň heýkelidir (boýy 5m). Bu heýkele Florensiýanyň merkezi bolan Sinorii meýdançasýnda dur. Papa Ýuliý II Mikelanjelo guburynyň taslamasyny düzürdýär. Ol guburhanaň uly taslamasyny düzüp özi mermer daşlary saýlamak üçin ýola düşýär. Papa öz zakazyndan dänýär. Mikelanjelo şol sebäpli Rime gitmeli bolýar. Emma ýene-de Ýuliýa III buýrygy boýunça yzyna gelip ummasyz uly zakaz alýar – Sikstin Kapellasynyň içki örtüginä surat ýazuwy bilen bezemegini zakaz berýär. Bu surat ýazuwy in beýik Italiýa sungatynyň döredijiligidir. Ýeke özi 4 ýylap kapellanyň plafonyny bezeýär. Kapella medjidiň heýkellerini Miçkelanjelo 1530 – ný ýylda tamamlayar. “Daň we öýlän”, “Ertir we agşam” işleri Lorence we Juliýa na Mediçileň heýkeliniň aşagynda ýerleşýär.

Bu sarkafagyň üstünde ikinji jübüt bolup ýatyrان heýkellerdir. Mikelanjelo ömrüniň soňuna çenli adamyň hudaý tarapyn gözellegini, döredip bilipdir. Beýik binalaryň biri bolup Keramatly Petryň Rimdäki ybadathanasy. Mikelanjelo ol ýerde heýkeltaraşçy bolup işleýär. Ýöne bu dini döredijiligi, gurulmagyna Mikelanjelo sebäpkär bolýar.

Manýerizm. Monýeristler öz işlerinde injalyksyzlygy, gaýgylygy, boşlugy sowuklygy suratlandyrýar. Bu feodal reaksiýasynyň ýaýramagy sebäpli bolýar. Ol diňe Rimde däl, Florensiýada hem ýaýraýar.

Mikelandželo. Dawid.

Mikelandželo. Džuliano Mediçinyň gubyry.

Mikelandželo. Adam – atanyň döreýşi. Freska.

Wenesiýa sungaty

Žiwopis

Jordanyň döredijiligini Leonardo bilen deňeşdirseň onuň işlerinde çuň pikir we aýanlyk bar. Onuň döredijilinde esasy işleri peýzaž. Adamyň tebigat bilen baglanyşygy Jordanyň esasy temasy bolýar. Ýaňky berilen häsiýetnama “Ýatan Wenera” işinde görmek bolar. Jordanyň ýaňy döredijiliginiň ösen wagty gara hassa keselinden aradan çykýar we özüniň “Ýatan Wenera” işini Tisian tamamlayar we ýenede birnäçe işlerini.

Tisian Jordandan tapawutlylykda Tisian uzak ýaşayar. Onuň obrazary durmuşdan şadyýan, duýguly. Ol “Ýer we asman söýgüsündäki” işinde tebigat fonunyň önünde iki sany almaň şekilini. “Wenera aýnaň önünde”.

Tisian ýalaňaç owadan aýalyň obrazyny suratlandyrýar, 2 planda bolsa gullukçy görkezilen. Portret Ippalito Reminaldiwe Keramatly Sybastýan” işine adamyň kösenen obrazyny döredýär.

Giçki galkynyşyň sungaty

Žiwopis

Weroneze – ol reňk baýlygy, işleriň äpet ululygy geň galdyrýar. Weroneze esasy altaryň bezegini ýazuw suraty bilen şekillendirýär. Weroneze üçin durmuş – reňkli baý tomaşa bolup görünýär. Ony Dojeý köşgüni surat bilen bezemäne çagyryrlar. Onuň in gowy döredijilik işi “Kanadaky nika”.Pariž. Bu kartinada 130 adam şekillendirilen, Tintorettany we özüni şekillendirýär. Ýene-de bir şol köşgüň işi “Triumf Wenesii”.

Tintoretto – Galkynyň döwrüniň soňky suratçysy. Ilki işleri, Beýik Galkynyşa degişlidir. Öz işlerinde dinamiki hereketlere, bir bada görnüşleri ýagtylyk berişi, üýtgrşik kyn rapurslaryň suraty, adamlaryň köl toplumyny görkedip, hem ýagdaýlary suratlandrýar. Şeýle diýmek bolar ol realizim kanunyny el çekýär.

“Juda Swetoý Marka” kartinada adamlaryň aljyran geň gördüren toplumyny, onda-da asmanda Swetoý Markyň uçup gelişi suratlandyrýar.

Onuň “Gizlin agşam” diýen işinde güýçli plastika formanyň üsti bilen şekillendirilen.

27.XVII a. Günbatar Ýewropa sungaty Italiýanyň sungaty

Katolisizmiň we feodal reaksiýanyň güýçlenmegi bilen, sungatda barokko ugry ýüze çykýar. Onuň esasy merkezleriniň biri bolsa Rim bolýar.

Barokko ussatlary ägirt uly ölçeglere we çylşyrymly şekillere ýykgyň edipdirler.

Suratlarda şekil çözügütleriniň idealizasiýasy, sýüžetleriň dartgynlaşmagy, duýgylaryň has ýitileşmegi, goşundylaryň we ownuk bölekleriň köpelmegi, çylşyrymly öwürümleriň we ýagtylyk hem reňk çözügütleriniň ulanylmagy bolup geçipdir. Barokkoda surat we heýkel sungatlarynyň sintezi binagärlige boýun egýär we onuň bilen sazlaşykly alynyp barylýar.

Barokko ugry binagärçilikde öz doly beýanyňa eýe bolýar. Katoliki Rim barokko binagärliginiň hakyky merkezine öwrülýär. Barokko öz gözbaşyny Winýolanyň, Palladionyň we Mikelanjelonyň giçki döredijiliginden alyp gaýdýar.

Barokkonyň binagärleri binalaryň täze görnüşlerini girizmän, ybadathanalaryň, palassalaryň, willalaryň binagärlik keşbini doly üýtgedýän täze gurnama we kompozision çözügütlerini öňe sürýärler.

Galkynyşyň krizisi netijesinde ýüze çykan XVI-XVII aa çeper ugry. Oňa L.Aristo, T.Tasso (Italiýa), T.A. d'Obinýe (Fransiýa), G.Saks, A.Grifiýus, G.Grimmelshauzen (Germaniýa), Lope de Wega, P.Kalderon, F.Kewedo (Ispaniýa), B.Jonson, J. Uebster (Angliýa) we başgalar degişlidirler. Barokkonyň çeper konsersiýasy gumanistiki emma sosial taýdan ruhy pes we adamyň mümkinçiliklerine bolan ynamsyzlyklardan, skepsisdan doly Barokko sungatynyň iň ähmiýetli mowzugy adamynyň aýlyganç jebir jepalarydyr. Barokko eserleri mostiki allegoriýalardan, monumentallykdan we naturallykdan doly, Barokko sungatynyň maksady haýran galdyrmakdyr. “Barokko” terminy portugal dilinden terjime edilende “Nädogry şekilli dürdäne” diýen manyňy berýär. Barokkonyň çeper düşüňjesi çylşyrymlaşdyrylan we düşnüksizdir.

Barokkonyň içinde birnäçe ugurlar we mekdepler bolupdyr: manýerizm (Italiýa), gongorizm (Ispaniýa), presioz edebiýat (Fransiýa), metafiziki mekdep (Angliýa), ikinji silez mekdebi (Germaniýa). Gyrgynçylykly söweşleriň ruhy we maddy krizisleriň, sosial dagynyklygyň eýýamynda ýüze çykan Barokko güýçli şa häkimiýetiniň egidasynyň astynda sosial güýçleri konsolidirlenen jemgyýete esaslanýan klassisizm bilen çalşylýar.

Borromini. Ol, konstruksiýalaryň we gurluşyk serişdeleriň logikasyna üns bermän göni çyzyklary we tekizlikleri egri çyzyklara we aýlaw tekizliklere öwürýär. Ol San-Karlo ybadathanasynyň meýilnamasyny gurýar. Binanyň ön tarapy iki hatar sütünler bilen bölünen we heýkeller hem pannolar bilen bezelen.

Barokkonyň kadalary ýeke-bir şäher-seýilgäh ansamblynyň däl-de, eýsem şähergurluşyk kompozisiýasynyň kämilleşmeginde hem uly ähmiýete eýedir.

Keramatly Petryň ybadathanasynyň gümmezi.

Bernini. Galkynyşyň ussatlary ýaly, kämilleşen barokkonyň esaslandyryjysy Lorenzo Bernini hemme taraplaýyn kämil, zehinli adam bolupdyr: binagär, heýkeltaraş, reňkli suratkeş we genial bezegçi (dekorator). Onuň iň häsiýetli desgalarynyň biri, Rimdäki Sant Anurea al Kwirinale ybadathanasy.

Bernininiň iň uly işi, Rimdäki keramatly Petryň soborynyň k,p ýyllyk gurluşygyny tamamlamagy we onuň öňündäki meýdançany gurnamagydyr. Sütünleriň hatary ilki trapesiýa görnüşli gidýär, soňra bolsa uly owala geçýär.

Keramatly Petryň ybadathanasynyň öňündäki trapesiýa görnüşli meýdança.

Barokko akymy.

Bernininiň heýkelleri

Keramatly Petryň soborynda Bernininiň ussatlyk bilen ýasan heýkeltaraşçylyk eserleri ýerleşýär – altar kafedrasyndaky ruhanylaryň, perişdeleriň altyn çäýylan we öz dinamikasy bilen üns çekiji heýkelleri.

Soboryň içinde kapellalarda papalaryň kaşaň guburlary, okgunly hereket edip duran we öz espressiw ýüz-keşpleri bilen dramatiki guýgulary suratlandyrýan keramatlylaryň heýkel şekilleri. Dawid, keramatly Terezanyň ekstazy. Bernininiň heýkellerinde hakyky garaýyşlary öz içine alýan täze görnüşli realizmy görmek bolýar. Bernininiň döredijiliginiň täzelikleri (Nowatorlygy) portretlerde, heýkellerde, býustlerde görmek bolýar. Portretlerinde ol adamlaryň häsiýetlerini örän ýiti beýän edýär.

Bernini. Keramatly Tereza

Reňkli surat. Ýewropanyň realist suratçylarynyň biri hem **Karawadžo**. Ol örän batyr suratçy bolupdyr. Ol ýönekeý halkyň adaty durmuşyny örän gowy bilip, ony öz gahrymany edipdir. Gazanç üçin ol beýleki suratçylaryň suratlarynda gül, dürli miweleri çekipdir, soňra bolsa özbaşdak žanr eserlerini we natýurmortlary: köçe oglanjyklary, kabaklaryň myhmanlaryny, miweli sebetle, miweli sebetlelkinji bolup şu žanrlaryň hukugyny tassyklady. Onuň ýarysyndan kesilen figuralarynyň kompozisiýasy käwagt bölek parça ýaly bolup görünýär, ýäne olaryň gurluşy berk kadalara esaslanýar, bu bolsa karawajony Galkynyşyň ussalaryna golaýladýar. Dini ssena, “Fomanyň ynamsyzlygy” atly surat. Oňa dawaly şöhrat getiren dini eserleri aýratyn konkretikasy we maddylygy bilen haýran galdyrýar. Karawajo dini şekilleri batyrlyk bilen suratlandyrýar Ol öz fahrymanlaryny balykçylaryň, senetçileriň, esgerleriň arasyndan tapýar. Karawajonyň döwürdeşleri onuň sowuk realizmine düşümändirler. Gylyç oýnunda öz garşydaşyny öldürip ol Rimden gaçmaga mejbur bolýar. Ömrüniň soňky ýyllaryny ol sergezdançylykda geçirip 36 ýaşynda dünýeden ötýär. Karawajonyň realizma ýetiren täsiri örän uly. Italiýada onuň köpsanly dowam etdirijileri, “Karawadžoistleri” bolupdyr.

Karawadžo. Mandalinaly gyz

Bollon Akademiýasy. 16 we 17 asyrlaryň sepgidinde umumy medeni üýtgeşmeleriň netijesinde we manýerizme reaksiýa hökmünde reňkli suratda täze akademiki ugur ýüze çykýar. Onuň ýörelgeleri Italiýanyň ilkinji çeperçilik mekdepleriniň birinde esaslandyrylýar. Bollon akademiýasynyň ilkinji esaslandyryjylary doganlar Karraçi. Bollon akademiýasynyň maksady Renessansyň mirasyny giňden ulanmak bolup durýar. Bu maksat Ýokary Galkynyşyň gözellig ideallaryna we kadalaryna laýyklykda täzedan işlenilmelidi.

Bollon akademiýasy 1585-nji ýylda açylyp soňraky çeperçilik akademiýalarynyň ilkinji nusgasy bolup durýar. Ol ýeke bir amala dersler geçilýän ussahana bolman, eýsem onda nazary bilim hem berilipdir.

Annibale Karraçi Doganlaryň has zehinlisi Annibale Karraçi bolup, ol rowaýaty sýužetli köpsanly suratlary we altarlaryň awtorydyr. Doganlary bilen bilelikde ol Rimdäki Palasso Farnezeniň içki suratlaryny ýerine ýetiripdir. Hudaýa bolan söýgi mowzugynda ýerine ýetirilen freskalar galereýalary we diwarlaryň bir bölegini bezäpdir. Freskalar çekilende Karraçi Mikelanjelonyň Sikstin kapellasyndaky ýörelgelerinden ugur alypdyrlar.

Barokko we žiwopis

17-nji asyryň ikinji ýarymynyň suratçylarynyň köpüsi “uly stile” kowalaşyp, we bezeg çözgütleriniň gözleginde öz halyplarynyň durnukly işleýiş usulyndan daşlaşýarlar. Suratçylar ybadathanalaryň plafonlaryny dürli öwüşginli, aýyk reňklerde ýerine ýetirilen rowaýaty we dini suratlar bilen bezeýärler. Çylşyrymly hereketler we öwürimler, perspektiwa suratlary ussatlyk bilen ýerine ýetirilýär. Emma biri-birinden üstün bolan bezeg tärleriniň gözlegi soňra şekilleriň içki mazmunyna bolan gyzyklanmany ýok edýär.

Flandriýanyň sungaty

Flandriýanyň çeperçilik medeniýetini realizme, millilige, açyklyga, dabaralylyga esaslanýar we has doly beýanyňy reňkli suratda tapýar.

P.P. Rubensiň. Suratçy, alym, gumanist knýazlaryň we şalaryň arasynda uly hormata eýe bolupdyr. Onuň gahrymanlary antik we hristian rowaýatlatyndan, şeýle hem öz döwrüniň belli we ýönekeý adamlary.

Ol Mikelanjelonyň, Leonardo da Winçiniň, Tisianyň, Weronezeniň Karawaşonyň döredijiligini we antik ýadygärlikleri öwrenipdir, bu bolsa onuň döredijiliginiň çalt ösmegine getiripdir. Rubensiň şöhraty artýar, işiniň köpelmegi onuň iň güýçli suratçylardan düzülen ussahanany açmaga mejbur edýär. Şol bir özünde ol grawýuraçylar mekdebini hem açýar. Karawajodan Rubens ýagtylygy – kölegäni, şekilleriň plastikalygyny we hakykylygyny alýar. “Wakhanaliýa” suraty antik hudaýlaryň we gahrymanlaryň edermenligine bagyşlanan. Rubens adam bilen tebigatyň göreşine, aw sahnalaryna kän üns beripdir. “Persey we Andromeda” suraty Deňiz aždahasyny öldürip Andromedany halas eden gahrymanyň edermenligine bagyşlanýar.

20-nji ýyllarda Rubens portretçilikde kän wagt işleýär. Ol ýokary Galkynyşyň däplerini dowam edip işleýär. “Infanta Izabellanyň komeristkasynyň portreti.

Rubens. Zenanyň portreti

Rubens. Persey we Andromeda

Gollandiýanyň sungaty

Golland reňkli suratyň esaslanmagynyň ilkinji döwürlerde realistiki äheňler portretde we hojalyk žanrynda has aýdyň görünýärdi.

Frans Hals. Golland realistik reňkli suratynyň esaslandyryjysy. Ol öz gahrymanlarynyň suratlaryny üýtgetmän çekipdir. “Keramatly Georgiýniň atyjylyk rotasynyň ofiserleriniň portretleri” suraty. Halsyň işleri mowzuklary we görnüşleri boýunça dürlidir. Frans Hals gülküniň, ýylgyrşyň ussady.

Halkyň iň belli işleriniň biri, garrylar – ýaşulylar üçin öýüň regentleriniň (howandarlarynyň) toparlaýyn portreti. Ol bu işi ölümden iki ýyl öňünden ýerine ýetirdi we şol garrylar öýünde hem ýogaldy. Rembrandt. Dünýäde iň beýik suratçylaryň biri, Rembrandt taryhy, dini, rowaýatyň we hojalyk portretlerini hem-de görnüşlerini çekýärdi. Offotyň we suratyň ussady bolupdyr. Onuň işi “Lukman Tulpuň anatomiýa sapagy” suratynda lukmanlaryň topary lukman tulpa seredip dur. Suratçynyň realistik ussatlygynyň artmagy bilen, onuň buržnaz gurşawy bilen bolan näsaz lyklary hem artýar.

Atyjylaryň buýurmasy boýunça ol “Gijeki saklaw” atly suraty çekýär. Bu işde atyjylaryň ýörişe ugraýşy görkezilen. 1640-njy ýylyň dowamynda suratçynyň buržnaz jemgiýet bile bolan oňuşmazlyklary has hem artýar, şeýle hem ol aýalynyň ölümüne başdan geçirýär. Edil şol wagtlarda hem onuň kämillik döwri başalanýar. Rembranolt liriki suratlary çekip başlaýar. Olaryň içinde: “Dawid bilen Ionofanyň sagbollaşmagy”, “keramatly maşgala”. Ýakyn garyndaşlarynyň köp sanly suratlaryny hem ýerine ýetirip. Öz keşbiniň suratyny çekýär – “Awtoportret” – Soňky onýyllygyny ol garyplykda geçirýär we Amsterdamyň iň garyp etrabynda ýaşaýar.

Rubensiň döredijiliginiň giçki döwrüne birnäçe uly göwrümlü suratlar degişli, “Azaşan ogluň gaýdyp gelmegi”. Atasynyň öňünde ýadaw we ökünçli halda dyzyna çöküp duran adamda durmuşa düşünmegiň kynlygy janlanýar. Rubensiň

döredijiliginiň örän uly täsiri bolupdyr. Şol bir wagtda hem bu beýik golland suratçysy buržuaz jemgyýet bilen oňuşman, garyplykda dünýeden ötýär.

Frans Hals. Sygjan gyzy

Durmuş suraty, tebigy görnüş suraty, natýurmort

Ispaniýa sungaty.El Greko. El Greko ispan suratynda aýratyn orun tutýar. Ol öz döwrüniň häsiýetini we ruhuny örän ýiti suratlandyrýýar. Ol Krit adasynda dogulýar. Onuň surat döredijiliginiň birnäçe gözbaşy bar. Olar: Kritde öwrenilen Wizantiýanyň ikona çekmeklik sungatynyň däpleri, reňk ulanmak boýunça Galkynyşyň wenesian koloristleriniň täsiri, El Grekonyň subýektiwligini ýitileşdiren italýan manýerizmi.

Ol dini mowzuklara, ýagny keramatly adamlaryň, hor asketleriň we mistiki ekstazdaky adamlaryň suratlaryny çekipdir. Onuň kompozisiýalary hereketli ritmlerden doly. El Grekonyň iň esasy suratlarynyň biri – “Graf Orgasyň jaýlanmagy”, bu suratyň esasynda Graf Orgas hakyndaky rowaýat ýatyr. Kompozisiýanyň ýokarky bölegi düşnüksiz, närahat görnüşlerden doly dünýäni, sowuk ýagtylyk bilen ýagtylandyrylan asmany we Orgasyň ruhuny kabul edýän köpsanly keramatlylar bilen daşy gurşalan Isany görkezýär. El Grekonyň inçe duýgurlygyny onuň portretlerinde görüp bolýar, ol öz döwrüniň adamlary hakynda takyk düşünje berýär. Inkwizitor Nino de Geweranyň dabaraly portredinde zalym,gorkunç kazynyň şekilini görmek bolýar.

Welaskes. Diýego Welaskesiň döredijiliginde ispan suraty ýokary derejelere ýetýär. Öz rowaýaty we žanr suratlarynda Welaskes ispan halkynyň milliligini görkezýär.

28. XVIII asyryň şekillendiriş sungaty

Fransiýa sungaty

Rokoko binagärligi. “Beýik asyryň” geçmegi bilen, XVII asyryň ikinji ýarymynyň momental binagärligi täze çeperçilik ugur, ýagny kaşaň we bezegli rokoko bilen çalşylýar.

XVII asyryň 20-nji ýyllarynda emele gelen rokoko 30-40 – nji ýyllarda öz ýokarky derejesine ýetýär. Binagärlik Wersale meňzeş ägirt ansamblardan daşlaşýar, ýöne kaşaňlyga bolan ymtylyş güýji başga görnüşe eýe bolýar. XVII asyryň uly köşgüniň ýerine çarbaglaryň içinde oturan şäher oteli we fransuz aristokratlarynyň we beýan süýthorlaryň jaýlary gelýär. Rokoko jaýlarynda klassisizme häsiýetli bolan jaýyň daşky we içki çözügüniň birligi dagayar. Assimetrik, böleklenen we bir oksuz kompozisiýalar has köp ulanylyp başlaýar. Proporsiýalar ýeňilleşýär, meýilnamalar üýtgeýär. Uly bolmadyk zallar dürli görnüşlere eýe bolýarlar. Zallaryň ýarymaýlaw görnüşi, rokoko stili şahdiaçyklyk girizýär.

Rokoko interýeriň adaty görnüşi – Žermen Boffranyň Subsu oteliniň interýeridir. Rokoko interýerinde adam arzuwlar we illýuzalar dünýäsine geçýär. Interýeriň aýrylmaz bölegi mebel bolup durýar.

Klassisizm.

1750-nji ýyllaryň oratsynda rokoko stili kompozisiýalarynyň we bezeg elementleriniň çylşyrymlylygy üçin tankyt edilýär. Binagärçiligiň täze ugrdan birinji ädimleri doly özleşdirilmedik.

Klassitizm eýýamynda binagärleri antik, esasan hem grek binagärleriniň aýdyňlygyna, meýilnamalarynyň ýönekeýligi özüne çekipdir.

Rokoko akymy. Subiz oteliniň içki görnüşi.

Fransiýa

Romantizmiň gelip çykmagy. Klassitizm bilen göreş.

Suratçylaryň eserlerinde romantizmiň ilkinji ýüze çykmalary syrlylyk, orta asyrlara çalymdaşlyk bilen, mistika we hristian dinine ýüzlenme bilen häsiýetlenýär. Şeýle hem progressiw romantizm ýüze çykýar, ol azatlyk we adalat ugrundaky göreşe çagyryýar. Progressiw romantizm duşmançylyk gurşawy bilen göreşýän şahsyýet gahrymanlaşdyrypdyr.

Suratçy Delokrua.

Klassisizm döwründe Žak-Anža Gabrieliň (1699-1782) döredijiligi degişli-magaryf ideallara beýan ediji. Gabrieliň döredijiligi şahergurluşyk bilen üznüksiz baglanşykda bolupdyr, binagärlik ansamblynyň täze meseleleri ýuze çykarmak.

Şol döwrüniň içinde fransuz nakgaşylygy ösýär.

XVIII asyryň şahsyýetleriň içinde Antuan Wattonyň döredejiligi bilen belleni geçilýär. Wattonyň sungaty durmuşyň synçysy bolup, onuň owadanlygyny gözelligini öz döredýän eserlerinde görkezipdir. Watto açyk, ýarym dury reňleriň sazlaşygyny eserlerinde çuň we düýpli beýan edipdir. Wattonyň döredijiligi 1710-1717 ýyllarda ösýär.

Jowani Battist Týepolo (1696-1770ý.) görnükli bezegçi, nakgaşy, grafika eserlerini döredipdir, diňe Italiýada dälde Germaniýada, Ispaniýada hem işläpdir. Týepolonyň sungat eserleri rus meşhur we baý sanownikleriň köşklerini bezäpdir. Týepolonyň sungat eserleriň arasynda uly göwrümde işleri girýär, olaryň biri hem Wýursburgdäki diwar bezegleri hem girýär.

XVIII asyryň sungaty Angliýanyň milliligini görkezýär, buržuaz rewolýusiýasy bilen üznüksiz baglydyr.

Nakgaşy, grafikaçy Uilyam Hogart realizimiň esaslandyrjy. Hogart gumanizm, demokratizm durmuşyň realistik garaýşlaryny öz eserlerinde görkezýär.

Angliýanyň

ilkinji teoretigi Hogart.

Ýewropada binagärçiliginde barokko akymy iň ýokarky derejä ýeten wagty, Angliýada binagärçilik rasionalizm bilen klassisizimde duruşyny (позиция) saklapdyr.

Angliýada heýkeltaraşlyk sungatynyň ugry gowy ösmändir, ýöne şol wagtyň içinde amaly-haşam sungatyň: torewtika (metallary işläp taýynlamak), farforyň önümçiligi taýynlap ösderipdirler.

Palladio. Willa Rotonda. Umumy görnüşi

29. XIX asyryň şekillendiriş sungaty

Domýe. Onore Domýeniň döredijiligi 1830-njy we 1848-nji ýylyň rewolýusiýalary bilen bagly. Ol buržuaziýa gurluşynyň garşysyna göreşipdir. Onuň

ýiti sungaty kritikirealizmyň, esasan hem satiriki grafikanyň we karikaturanyň ösmegineuly täsirini ýetiripdir. Emma Domýe ýeke-bir ýalançylygy, parahorlygy tankyt etmän, işgäriň – öz synpy hukuklaryny bilýän göreşijiniň hem keşbini döredipdir. Onore Domýe köp sanly reňkli surat eserlerini galdyrypdyr, käwagtlar ol heýkeltaraşçylyga hem ýüzlenipdir. Goýa suratçy bolup, ol reňkli surat bilen has köp maesgullanyp başlaýr. Onuň gahrymanlary fransuz işçileri. Domýe Marsel şäherinde, senetçi maşgalasynda dogulýar. Ol başda surat çekmäne öwrenipdir, soňra bolsa litografiýa bilen meşgurlanypdyr. Domýenyň döredejiliginiň başlangyç ädemlerinde, syýasy gyzyklanma döräpdir, monarhiýa tarap bolsa garşylyk. Ol karikatura çekipdir, žurnalda hem çykarypdyr. Domýe litografiýada monument stilini döredýär, ol durmuşyň işçi synplaryň uruşlaryny, agyr wakalary görkezipdir.

Peýzaž

Rewolýusion hadysalar suratkeşleriň ünsüni gündelik durmuşa, halkyň ýaşaýşyna we milli peýzaža çekýär. Onore Damýe bilen bir hatarda milli peýzaž ugrunda işleýän hudožnikler topary ýüze çykýar. Bu suratkeşler öz ýurdunyň tebigatynyň çekipdirler, ýönekeý halkyň durmuşyny görkezipdirler. Muňa Koronyň döredijiliginiň hem uly täsirini bolupdyr. Peýzaž çekýän suratkeşler öz ýaşaýan we işleýän obalary bolan Barbizon boýunça “barbizonlylar” diýip atlandyrylypdyr.

Barbizonlylar. Milli, realistik peýzažlary çekipdirler. Olar ýaýlaryň, tokaýlaryň, derýalaryň we obalaryň suratlaryny çekipdirler. Olar ýurtlaryna kän aýlanypdyrlar. Barbizonlylaryň hatarynda: Dýupre, Dobinýi, Diar, Russo, Mille bolupdyrlar.

Barbizonlaryň başy Teodor Russo (1812-1867) bolupdyr. Russo tebigatyň giňişligini, tokaýlary, äpet uly dublaryny suratlarynda görkezipdir.

Impressionizm. Ilkinji gezek “impressionizm” ady öz işlerini 1874-nji ýylyň Pariž salonyna garşy goýan “garaşsyzlara” ulanylypdyr. Serginiň suratlarynyň biri “Täsir – Güniň doňmagy” (fransuzça tässir – impression). Klod Maneniň bu suraty bütün topara at berdi. Klod Mone Ruana şäherinde dogulýar, Buden tebigat görnüşini şekillendirýän suratçynyň elinde okaýar. Onuň irki eserlerinde adamlar tebigatyň fonunda suratlanyýardy. Klod Mone öz eserlerinde şäher peýzažyny görkezipdir.

Pissaro, Sisley-dünýä tebigatynyň özgerýişini, gözelligini başkada suratçy-impressionistleriň ünsüni çekýärdi şolaryň arasyna Kamilýa Pissaro (1830-1903) hem Alfreda Sisleya (1839-1899). Pissaronyň peýzažlary impressionistleriň arasynda ýaşyna seredeniňde iň ulylaryň biri bolup durýar onuň peýzažlary doly gutarnykly, dok reňkler bilen çekipdir.

Sisleyiň eserleri tebigatyň içgin durkuny, lirika näzigi bilen sazlaşdyrypdyr.

Bu topara pissarro, Sisley, soňra Renuar we beýlekiler degişli 1880-nji ýylyň ortalaryndan impressionalizm pese düşüp başlaýar. 1886-njy ýylyň sergisinden soňra topar dargaýar, emma hut şol döwürde başlap impressionalizmiň beýleki ýurtlara täsiri artýar.

30.Modern. XIX – XX asyryň soňy

Täze serişdeleriň we tehniki açyşlaryň netijesinde “Stil modern” atly ugur döreýär. Stili döredijiler bir tarapdan rasional konstruksiýalara ymtylyp, demirbeton, aýna, örtük keramikasyny we başgalary ulanypdyrlar. Beýleki tarapdan binagärler daşky bezege we aýlawlara ymtylypdyr. Aýlawly demir nagyşlar käbir ýagdaýlarda taryhy stiller bilen sazlaşypd.

Modernistiki akymlar

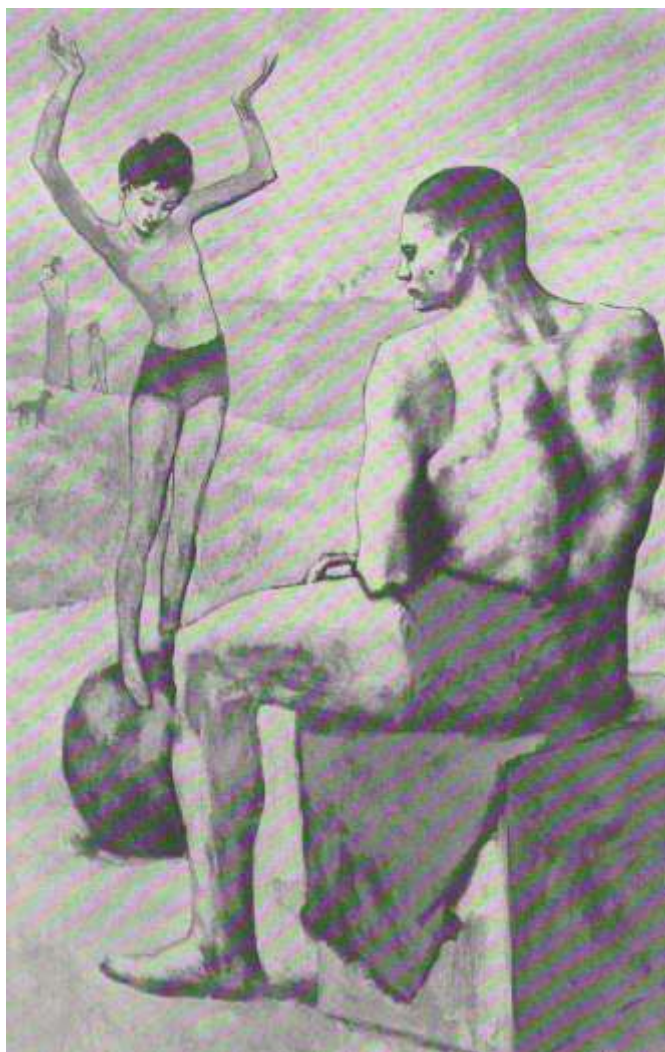
Modernistik suratçylaryň çykyşlary sungatda kanun – kadalaryň we döpleriniň garşysyna anarhiki gozgalaň görnüşde bolupdyr. Bu suratçylaryň işleri bütindünýä sungatynyň umumy realistik we gummanistik ýolundan daşlaşmaklykdyr.

Pablo Pikassonyň (1881-1973) şekillendiriş eserleri Ermitažda, Moskwanyň A.S. Puşkin adynaky muzeýinde saklanýar. Ol eserler esasan beýik suratkeşleriň irki döredijilik döwrüne degişlidir. Bu işleriň ählisi diýen ýaly döwrebap fransuz žiwopisiniň ýygnaýjysy S.I. Şukin tarapyndan alnan iň irki işi “Swidaniýe (Duşuşyk)” (1990ý.). Şol ýyl on iki diýen ýerine geldi. Soňky dört ýylda ol Fransiýadan Ispaniýa we öz Watany bilen arasyny hem üzüp bilmeýär, Fransiýanyň paýtagtynyň özüne çekiji güýjüne hem döz gelip bilmeýär.

Parižde ilki wagta oňa impressionistleriň, Stenleýniň, Lotrekyň, Wan Çogyň, Munkanyň täsir edýär. Emma eýýam 1901 ýylda Pikassonyň dünýä belli eden özboluşly stilini tapýar. Suratkeşiň 1901-1904 ýyllar aralygyndaky ýerine ýetiren işleri olarda asman reňkiň agdyklyk etmegi sebäpli “asman reňk” adyny alýar. Olaryň ählisi diýen ýaly adamy suratlandyrmaga bagyşlanan. Esasan gaýgy-gama batyp oturan adamyň garyp-gasarlaryň suratyny çekipdir. Ermitaždaky “Любительница абсента”, Moskwany “Странствующие гимнасты”. Söýgi we mähirlik, ol adamlaryň sowuk dünýäsinde mylakatlyk döredýär. (Ermitaždaky “Две сестры (Iki uýa)”). Bu döwürdäki işleriniň köpüsünde ýüzi ýapyk ýa-da gözi kör figuralary şekillendirýär. (Moskwadaky “Старый нищий с мальчиком”). Bu döwürde orta, roman we gotiki sungat suratkeşi galkyndyryýar. Esasy çeşme bolupdyr.

1904 ýylda Pikasso gutarnykly Fransiýa göçüp gelýär. Ol Monmartre şäherine göçüp barýar. Onuň töwereginde dostlary şahyrlar, suratkeşler gurşap alýar. Pikassonyň işleri has hem poeziýa ýakynlaşýar.

Terki dünýä. “Gök” döwrüň esasy ugry – adamyň terki dünýä keşbi wagtyň geçmegi bilen sowuk gör reňkiň ýerini ýyly gülgüne reňk eýeleýär. Gülgüne döwrüň keşpleri azat syýahat edip mydama täze gözlegde edil suratkeşiň ykbaly ýaly. Keşbler – sungat dünýäsiniň adamlary wäşiler, ykmada komediantlar, taýpalaryndan azat sirk artistleri, akrobatlar, atletlar hem çagalar. Pablo Pikassonyň döredijiligi örän uzak. Eserleri XX asyryň sungatynda uly täsir edýär.

Pikasso. Şaryň üstünde duran gyzjagaz

Pikasso. Gernika

31.Modernyň akymlary

Fowistler

XX asyrdaky realizmden daşlaşmak ýörelgesi (fransuzça “ýabany” sözünden).

Bu suratçylar naturalizmy realizm taýdan däl-de formalistik taýdan tankyt edipdirler.

Matiss

Fowistleriň içinde iň belli suratçylaryň biri. Dünýäni örän açyklyk we şadyýanlyk bilen beýan edipdir.

A.Matiss. Suratkeşniň ussahanasy

Kubizm

Formalistik reňkli suratyň indiki tapgyry – Kubizm. Ony esaslandyryjylyk Pablo Pikasso we Žorž Brak. Kubist suratçylar Sezannyň naturanyň esasynda togalak, silindr, konus ýaly ýönekeý metriki stereotipler ýatyr diýen pikirine eýeripdirler. Nakgaşçylyk eserlerinde hakykalygy bölükleýin görkezilipdir. Eserler estetik ideýalaryň mazmuny däl-de, baha kriteriýalary konstruktiv, geometrik ýokry derejede bolupdyr. Kubizmiň irki döwründe koloristik çözümleri şertlik bilen çäklenip, takmynan bir reňk äheňlerinde agyr-goňur, pes-çal, sary-yaşyl, ohra goşantly we ak reňkler bilen çekilipdir.

Futurizm. (futurizm – geljek sözünden) Bu akym real dünýäni bölüklemeklige, üýtgetmege, şekilleri haotik ritmlerde ýitirmeklige ymtylypdyrlar. Realizme garşy çykan futurizm 1909 ýyldan başlap 1930 ýyla abstraksiýa ýakynlaşýar. Futuristler nakgaş eserlerinde predmetleriň rowaçlanlyşyny, häzirki zaman adamyň aşa goýultma täsirleri biri birine ýakyn bolup güýçlenýär. Italiýada futurizmi tapan U.Boççoni, D.Sewerini, D.Balla hem K.Karra kompozisiýalaryň hysyrdaly-garjaşykly awtorlary.

Ekspressionizm. Progressiw ekspressionist suratçylar ýönekeý adamyň kiçeldilmegine, zalymlyga ýigrenç bilen garapdyrlar. Ajaýyp dartgynly şertleri, ýiti gapma-garşylyklar sungatyň kontrastlaryň 20 asyryň Pablo Pikassonyň (1881-1973) döredijiliginde görünýär. Pablo Pikasso döredijiligi üçin täze gözleglerde bolýar. Köptaraplyk zehinli suratçy nakgaşçylyk, heýkeltaraşlyk, grafika we amaly-haşam ugrunda işläpdir.

32. Rus sungaty

XIX asyryň aýagy we XX asyryň başy

70-nji ýyllaryň başlarynda peredwižnikleriň (göçme sergi geçirýär) güýçli guramasy emele gelýär.

Moskwanyň nakgaşçylyk, heýkeltaraşçylyk we zodçestwo (binagärçilik) uçilişesi.

Şol döwrüň rus suratkeşlik sungatynyň demokratik ugry bolup, bu okuw aýynyň uçurymlary demokrat suratkeşleriň düzümine girýär. Moskwanyň nakgaşçylyk, heýkeltaraşçylyk we zodçestwo uçilişesi 1843 ýylda esaslandyrylyp, ol Moskwanyň suratkeler jemgyýetiniň düzümine girýär.

Bu uçılişä dürli gatlaklaryň adamlary kabul edilýär, şol sanda krepostnoýlary hem (soňky agzalar suratkeş adyny alanlarynda soň olar krepostnoý baglylykdan azat edilýärler). Onuň okuw programmasy akademiýanyňky ýaly uzak döwre niýetlenen däl-di. Esasy tapawudy hem uçılişide başdan Wenesiýanyň mugallymçylyk ulgamynyň kökleri ýaýrady. Ol hem az gezeginde daş töweregi, durmuşda bolup geýýän zatlary içgin synlamakdan durýar.

W.G. Perowyň döredijiligi (1834 – 1882)

Ol çagalyk döwrüni obada geçirýär. 1860 ýylda Çeperçilik Uçılişesini tamalaýar. Bu wagta çenli müdürlük Akademiýadan saýlanan uçurumlaryň diplom içinden başga-da bir işi ýerine ýetirmeklerine rugsat bermegi gazandy. Bu iş Peterburga gazanmak ugrunda däl-de, eýsem uly altyn medaly wedaşary ýurda gitmeklik mümkinçilik gazanmak ugrunda edilýän işdi. 1861 ýylda Perow bu mümkinçiligi gazandy we az wagtlyk hem bolsa, Germaniýadan we Fransiýada bolup geldi.

Perowyň Fedotowyň adatlaryny dowam etdirijisidigi onuň “Perwyý çin” (1860) atly suratynda görünýär. Şeýle-de onuň ajaýyp işleriniň biri “Prowody pokoýnika”. Ol portret žanryna uly üns berýär, bu işe 60-70 ýyllarda başlaýar. Olardan has gymmatlylary A.N. Ostrowskiniň (1871ý.) we F.M. Dostoýewskiniň (1872ý.) portretleri.

Perow öz döwründe Moskwanyň nakgaşçylyk mekdebiniň baştutany hasaplanýar. 1871 ýylda Moskwanyň uçılişesine professor kärene ýerine ýetirmeklige çagyrylýar we tiz wagtdan şol okuw jaýynyň baştutany bolýar.

W.Perow. Derwezäniň ýanyndaky soňky meýilhana
N.N. Genyň döredijiligi. (1831 – 1894)

Çagalygy Ukrainada geýýär. 1857 ýylda çeperçilik Akademiýasyny tamamlap, uly altyn medal Italiýa altyn ýyllyk kamandirowka gitmeklige mümkinçilik berýär. Gaýdyp gelenden soň tiz wagtdan oňa professor adyny berýärler.

Ge Şwarsyň döredijiliginiň nokgaşçylyk taryhyndaky täze esaslaryny öňden görüji. Ol Şwarsyň “Iwan Groznyý u tela ubitogo im syna” (1881 – 1884) işinde görünýän täze elementleri bitewi, gutarnykly programmada açyp görkezýär.

Ge ony “Petr I dopraşıwaýet sarewiça Alekseýa Petrowiça w Peterburge” (1871) atly işinde ýerine ýetirýär. Bu ýerde rus nokgaşçylygynda ikinji gezek taryhyda sahna iki sany biri-birine garşy gelýän sosial güýç hökmünde garalýar.

1875 ýylda “Puşkin w Minaýlowskom” atly işini ýerine ýetirýär. Bu iş şahyryň ssylka bolan wagtynda bagyşlanan. Emma soň Ge ýewangeliýedan alnan mowzuklara gaýdyp gelýär: “Что есть истина?” (1890), “Голиафа” (1892), “Распятие” (1894). Peýzažda hem uly üstünlikleri gazanýar.

33. Stasowyň we Tretýakowyň döreden göçýänçiler sergisi

Ägirt uly demokratik döredijilik birikmesi “Ýoldaş” ady bilen göçüp-gonma sergisi (1870-1923) realistik ugurda işleýän rus žiwopisesleriň hem heýkeltaraşçylaryň baştutanlygynda döredilýär. Bu topar akademiki sungatyň krizisi ýagdaýyna getirenleri sebäpli, we demokratiki medeniýeti galdyrmagy maksady bilen XIX as. 50-60 ýyllarynda Peterburg Arteliniň demokrat suratkeşleri toparyndan taýynlanýar. Olaryň baştutany ideologi I.N. Kramskoý.

Azat suratkeşleriň Arteli 1863 ýylda Akademiýadan, göz-görtel çykyp gaýdýarlar. “Ýoldaş” toparynyň düýp manysy: erkinlik, rus sungatyna gerek, erkinlik, rus hudožnigine gerek. Toparyň agzalary ilki bilen özbaşdak serginiň Rossiýanyň hemme şäherlerinde geçmek maksadyny amala aşyrýarlar. “Ýoldaş” toparynyň agzalaryna “Göçýänçiler” diýip atlandyrylyp başlanýar.

I.Kramskoý. Litowçenkanyň portreti

“Göçýänçileriň” sergisi 1871 ýylyň noýabr aýynyň 29-na Peterburgyň çeperçilik akademiýasynyň zalynda geçirilýär. Sergä 16 suratkeş gatnaşýar we jemi 47 eser hödürlenýär. Bu sergi Moskwada dowam edip öz hataryna täze suratkeşleri goşup eserleriň sanyny 82 getirýär. Taryha giren eserler:

“Petergofda Petr I şa Alekseýi sorag edýär”, “Awçylar dynçda”, “Ostrowskiniň portreti”, “Guşlar uçup geldi”. Göçýänçileriň esasy ýörelge pikiri patriotizm duýguda, Watana söýgi, rus milletine söýgi we Russiýada ýaşayan meýleki milletlere söýgi.

Imperatoryň çeperçilik akademiýasy, “Ýoldaşlyk” topary bilen her iş edip göreşip olaryň sergilerine päsgel berip, suratkeşleriň dürli töhmetler ýapyp ezýet baryny görkedýärler. 1874 ýylda çeperçilik Akademiýasy öz zalynda sergi geçirmäni bes etdirýär. “Ýoldaşlyk” toparynyň ösmegine I.N. Kramskoý, W.W. Stasow kömek edýär.

Ýoldaşlygyň üstünliklerine esasan I.N. Kramskoý we W.W. Stasow ýaly görnükli işgärler öz goşantlaryny goşdular. Olar göçüjileriň esasy ideologlary bolup, hudožnikleriň döredijiliginde demokratik sungat ýörelgeleri ugrunda göreşipdirler. Ökde hudožnik, moral taýdan durnukly we örän berk adam bolan Kramskoý öz ýoldaşlary göçüjileriň arasynda uly abraýa eýe bolupdyr.

Belli tankytçy Stasow kagyz ýüzünde ýoldaşlygyň hatarlarynda bolmasa hem, ilkinji günlerden başlap göçüjileriň gorapdyr. Öz makalalarynda Stasow göçüjileriň jemgyýetçilik ähmiýetini ussatlyk bilen beýan edipdir we olaryň eserleriniň çuň analizyny geçiripdir. P.M. Tretýakow ýoldaşlygy uly maddy we ruhy goldaw beripdir. Ol rus milli reňkli surat mekdebiniň gülläp ösjegine çyny bilen ynanyndyr. Tretýakow öz galereýasyna XIX asyryň ikinji ýarymynyň rus sungatynyň belli eserlerini, esasan hem göçüjileriň eserlerini satyn alypdyr.

Göçüjiler hakyky nowator bolsalar hem, öz döredijiliginde XIX asyryň birinji ýarymynyň hudožnikleriniň gazananlaryna daýanyndylar. Olara A.G. Wenesianowyň daýhançylyk mowzukly demokratik suratlary golaý bolupdyr. Rus reňkli suratynda kritiki realizmyň gözbaşy P.A. Fedotowyň döredijiliginde hojalyk-durmuş žanry ilkinji gezek publisistiki we satiriki ýitilige eýe bolýar. Fedotowyň eserleri öz döwrüniň jemgyýetini tankyt edip, hudožnigi 60-njy ýyllaryň ideýno-demokratik sungaty bilen baglaşdyrypdyr.

Göçüjiler, esasan hem Kramskiý, Repin we Surikow sungatyň durmuşdaky işjeň orny ugrunda göreşen hudožnik-gumanist A.A. Iwanowyň döredijilik mirasyna ýokary baha beripdirler. A.A. Iwanowyň “Hristosyň halka çykmagy” atly suraty 1872-nji ýylda Repin “Iň genial we iň milli rus suraty” diýip atlandyrýar. Könelen akademizm kadalaryndan aýrylyp Iwanow reňkli suratda realistik ussatlygynyň beýik nusgalaryny döredýär.

Göçüjiler öz eýýamynyň öňdebaryjy adamlarynyň pikirleriniň we arzuwlarynyň beýanyny belli portret suratçylary – O.A. Kiprenskiniň we W.A. Tropininiň döredijiliginde görüpdirler.

34. Türkmenistanyň sungaty

Taryhçylar we arheologlar güneşli Turkmenistany dünýäniň iň gadymy siwilizasiýasynyň mekany hasaplaýarlar. Iň soňky arheologik açyşlar şu teoriýada biziň eramyzdan 800 müň ýyl ozal hem ýaşayşyň bolandygyna güwä geçýär. Şol

döwürlerde häzirki Garagumdan bol suwly Amyderýa akypdyr, Köpetdagy we Köýtendagy gür arça tokaýlary tutupdyr, ylym we sungat ösüpdir.

Uly Balkanyň eňnitlerindäki Damdamçeşmäniň I – II gowaklarynda geçirilen gazyp agtaryş işleri bu ýerde mezolit we neolit zamanlarynyň çatrygynda haýwanlaryň eldekileşdirilendigini, hojalykda tebigatyň taýýar önümlerini peýdalanmak bilen birlikde önüm taýýarlamaga girişilendigini görkezýär.

Şol döwürde Köpetdagyň eteklerinde adamzada köp dürli medeni ösümlikleri peşgeş beren irki ekerançylyk dörap başlanypdyr. Jeýtun medeniýetiniň, Änew medeniýetiniň, Namazgadepäniň, Göksüýriniň ýadygärlikleri bu ýerde ösen siwilisasiýanyň bolandygyny tassyk edýär. Gökdepe etrabyň Pessejikdepe diýen ýerinde dünýäde iň gadymy monumental şekillendiriş sungatyna degişli işler tapyldy. Şu ýadygärliklerden tapylan haly gölleri bilen bezelen keramiki tapyndylar dünýäniň köp muzeýlerini bezeýär. Ol bezeglerde we şekillerde häzirki zaman türkmen çeperçilik medeniýetiniň we sungatynyň hakyky gözbaşyny görmek bolýar.

Gadymy türkmen topragy gözelligi bilen geň galdyrýar. Zähmetsöýer türkmen halkynyň zehini, şahyrana köňli, Hudaý tarapyn berilen gözellik duýgusy esasnam amaly-haşam sungatynda – zergärçilikde, haly dokamakda, keçe etmekde, metal, agaç işläp bejermekde, deridir gaýyş taýýarlamakda, ýüpek dokamakda, keşde etmekde has aýdyň ýüze çykýar.

Türkmen zergärleriniň işleri бүтүн dünýäde şöhratlanýar. Zergärçilik işleriniň bezeliş formalarynyň kämilligi şeýle bir ýokary, hatda olar müňýyllyklaryň dowamynda-da öz gymmatyny ýitirmän gelyärler. Türkmen gelin-gyzlarynyň köp asyrlar mundan öňem häzirki zaman şaý-seplerine dakynandyklaryna arheologik tapyndylar güwä geçýär.

Gadymy awtorlaryň habar bermeklerine görä, türkmen şaý-sepleriniň, häzirki türkmenleriň ýaşaýan raýonlarynda ýaşaýan legendar amazonkalalaryň ýarag-esbaplaryny ýadyňa salmagy tötänlik däl. Türkmen gyzlarynyň gupbalary gadymy kellä geýilýän söweş başgabyňa, gülýakalary kiçijik galkana, donlaryna çatýan çapraz-çaňňalary sowuda örän meňzeş.

Ähli döwürlerde hem türkmen halylary dünýäde iň gowy haly hökmünde şöhratlanypdyr diňilsek, daş düşmeris. Türkmenistanyň häzirki territoriýasynyň üstünden geçen Beýik Ýüpek ýoly boýunça dünýä bazaryna aralaşan arassa ýününden dokalan parfýan halylary antik döwründe-de ýokary baha mynasyp bolupdyrlar. Köne Merwiň Gäwürgala gadymy şäher harabaçylygynda gazuw işleri geçirilende mundan iki müň ýyl ozal dokalan halynyň bölekleriniň üstünden barylady. Orta asyr wenesian söwdegäri Mark Polo türkmen halylarynyň dünýäde iň inçe we owadan halydyklaryny guwanç bilen ýazyp gidipdir. Türkmen halysynyň şol şöhraty şu günlerem kemelenok. Olaryň dünýäniň ellidenem köp ýurtlarynda çäksiz islegden peýdalanmagy-da muňa şaýatlyk edýär. Türkmen halyçylary tarapyndan dokalan “Türkmen kalby” diýilip atlandyrylan 193 kwadrat metrlik haly bolsa örän seýrek duşýan sungat eseridir.

Bürünç asyry döwründe Türkmenistanda iň gadymy ýaşaýyş döreýär we döwlet gurluşynyň ilkinji etraplary ýüze çykýar. Güorta Türkmenistanda ýerleşýän Namazgadepe, Murgabyň gadymy deltasynda gülläp ösen Marguşda,

Amyderýanyň deltasynda dörän Horezmde ýaşayyş siwilizasiýasynyň iň ýokary derejesine ýetipdir. Altyndepe Wawilon ybadathanasyna meňzeş monumental kompleks, altyn kelleli öküz we möjek şekillendirilen gabyr tapyldy. Gadymy Murgabyň deltasyna geçirilen işler Awestadaky legendar Marguş döwletiniň, Togalak 21 diýen ýerde bolsa, zaorastrişleriň dünýäniň iň gadymy ybadathanasynyň açylmagyna getirdi. Çaklamalara görä, dünýäde ilkinji dörän diniň pygamberi Zaratuştra öz wagyz – nesihatlyryna Türkmenistanyň territoriýasynda başlanypdyr.

Antik döwrüni Türkmenistanyň taryhynyň altyn asyry diýip atlandyrylsa bolar. Türkmenistanyň territoriýasyndaky Parfiýa, Horezm Margiýana siwilizasiýasy gülläp ösüpdir. Bu siwilizasiýalar türkmenleriň ata – babalary bolan hem-de häzirkizaman türkmen etnosynyň etnogenetik esasyňy düzen daglar, massagetler, girkanylar we parfiýanylar, horasminler we margiýanylar tarapyndan gurulupdyr. Köne we täze Nusaýda, Köneürgençde, Maryda geçirilen gazyp agtaryş işleriniň görkeziji ýaly, Türkmenistanyň antik medeniýeti dünýäniň taryhy prosesine täsirini ýetiripdir we dünýä medeniýetiniň hazynasyna öz goşandyny goşupdyr.

Antik döwürde Türkmenistan gündogar bilen günbatary birleşdiren, hyzmatdaşlygynyň we medeniýetleriň bir-birlerinden täsir almagyna getiren Beýik ýüpek ýolunyň merkezi bölegine öwrülýär.

35. Türkmenistanyň amaly haşam sungaty

Gadymy türkmen topragy gözelligi bilen geň galdyryýar. Zähmetsöýer türkmen halkynyň zehini, şahyrana köňli, Hudaý tarapyn berilen gözelligi duýgusy esasnam amaly-haşam sungatynda – zergärçilikde, haly dokamakda, keçe etmekde, metal, agaç işläp bejermekde, deridir gaýyş taýýarlamakda, ýüpek dokamakda, keşde etmekde has aýdyň ýüze çykýar.

Türkmen zergärleriniň işleri бүтүн dünýäde şöhratlanýar. Zergärçilik işleriniň bezeliş formalarynyň kämilligi şeýle bir ýokary, hatda olar münýýlyklaryň dowamynda-da öz gymmatyny ýitirmän gelýärler. Türkmen gelin-gyzlarynyň köp asyrlar mundan öňem häzirki zaman şaý-seplerine dakynandyklaryna arheologik tapyndylar güwä geçýär.

Gadymy awtorlaryň habar bermeklerine görä, türkmen şaý-sepleriniň, häzirki türkmenleriň ýaşayan raýonlarynda ýaşayan legendar amazonkalalaryň ýarag-esbaplaryny ýadyňa salmagy tötänlik däl. Türkmen gyzlarynyň gupbalary gadymy kellä geýilýän söweş başgabyňa, gülýakalary kiçijik galkana, donlaryna çatýan çapraz-çaňňalary sowuda örän meňzeş.

Ähli döwürlerde hem türkmen halylary dünýäde iň gowy haly hökmünde şöhratlanypdyr diňilsek, daş düşmeris. Türkmenistanyň häzirki territoriýasynyň üstünden geçen Beýik Ýüpek ýoly boýunça dünýä bazaryna aralaşan arassa ýünden dokalan parfiýany halylary antik döwüründe-de ýokary baha mynasyp bolupdyrlar. Köne Merwiň Gäwürgala gadymy şäher harabaçylygynda gazuw işleri geçirilende mundan iki mün ýyl ozal dokalan halynyň bölekleriniň üstünden baryldy. Orta asyr wenesian söwdegäri Mark Polo türkmen halylarynyň dünýäde iň inçe we owadan

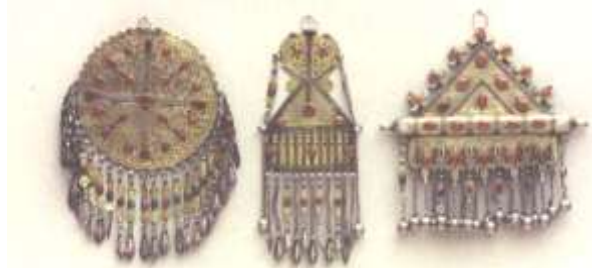
halydyklaryny guwanç bilen ýazyp gidipdir. Türkmen halysynyň şol şöhraty şu günlerem kemelenok. Olaryň dünýäniň ellidenem köp ýurtlarynda çäksiz islegden peýdalanmagy-da muňa şaýatlyk edýär. Türkmen halyçylary tarapyndan dokalan “Türkmen kalby” diýilip atlandyrylan 193 kwadrat metrlik haly bolsa örän seýrek duşýan sungat eseridir. Nepis halylarda zenan eliniň ýylysyna, ýürek mährini duýmak kyn däl.

Şonuň bilen birlik-de medeniýetliligiň önümi bolan halylar Gündogaryň köp hlkalarynyň geçmişi, taryhy bilen baglydyr. Halylara düşünmek, olaryň syrny açmak üçin onuň nagyşlarynyň “diline düşünmek” hökmän. Şeýle bolansoň, köp ýurtlaryň etnograflary, sungaty öwreniji alymlary ençeme onýyllyklardan bäri türkmen halylarynyň nagyşlarynyň syrny aýan etjek bolup jan çekýärler. Soňky ýyllarda ÝUNESKO-nyň tagallasy bilen halyny öwrenmek üçin, onuň gizlin syrny açmak üçin Orta Aziýada ençeme gezek halkara forumlary geçirildi. Olarda esasy mesele halylar hakda bolup, köplenç türkmen halylary hakda gürrüň gidýär.

Taryhy çeşmelerden belli boluşy ýaly, biziň eramyzdan 1 müň ýyl ozal Assiriýa, Wawilon, Ahemenid Persiýasy ýaly döwletlerde hem halyçylyk önümleri has ösendigi hakynda maglumatlar bar.

Nagyşlaryň döreýiş häsiýeti köplenç diýen ýaly dini häsiýetdir. Çünki din döräni bäri adamzady öz ýany bilen alyp barýar. Daş asyrynda, onuň hem has irki döwürlerinde adamlaryň ösümlige, haýwanlara köre-körlük bilen uýýan döwürlerinde (totenizm, fetişizm) her bir taýpanyň-tiräniň öz mukaddes saýýan, uýýan haýwany, ösümligi bolupdyr. Adam ýogalandan soň, ýagny bu dünýäden gaýdandan soň olar öz janlarynyň, ruhlarynyň şol ösümlükde ýa-da haýwanda dowam edýändigine ynanyşlarynyň. Şol ösümlük ýa haýwan adamlary her hili betbagtylykda gorapdyr. Çynlakaý ýa-da tutuşlaýyn öz ynanyşlaryna berilmekleri, ýagny hasydyr bir ösümlige, haýwana uýmaklary adamlaryň gündeli durmuşynda öý-içersinde, geým-eşiginde öz beýanyny tapypdyr. Şedibem nagyşlar döräpdir. Şonuň netijesinde-de adamlaryň uýýan ösüligiň ýa-da haýwanynyň ady urug – tireleriň adyna öwrülipdir. Aýry-aýry türkmen taýpalarynyň şol bir wagytda tire totemleri, gerbli belgileri bolandyklarynyň şübhe ýokdur. Olar şol urugyň – tiräniň baş belgisi bolup hyzmat edýär. Meselem, teke türkmenleriň tagmasy “gaz aýagy” bolupdyr, şolam teke göelleriniň halylarda “guşly göl” ady bilen esasy orun eýeläpdir. Şeýle nagyşlardan “goçak”, “iner dişi”, “erik gül”, “gurbaga” ýalylara görkezmek bolar.

Arheologik gözlegler netijesinde tapylan materiallar biziň döwletimiziň çäklerinde bolup geçen ençeme taryhy özgerişleri görkezýär.

Aýal – gyzlaryň şaý-sepleri

Bürünç turbasy

Daşdan çanak

Gipsdan ýasalan heýkeljik

Kümüşden möhür

Gapylyk

36. Türkmenistanyň şekillendiriş sungatynyň ussady Bäşim Nuraly.

Täsin durmuşda ýaşan, täsin ykbally, öz ajaýyp zähmeti, ýiti zehini bilen durmuşda yz galdyran, sungatyň dürli ýollarynda öz güýjüne synap gören, Türkmenistanyň halk suratkeşi Bäşim Nuraly 1900-nji ýylyň Türkmenbaşy aýynyň 4-ne Aşgabat şäheriniň golýyndaky Hajydyrk (häzirki 1-nji Maý) obasynda garyp-daýhan maşgalasynda eneden bolýar. Bäşim Nuralyýewiň kakasy Nuraly Aýnazar we Toýly diýen baýlaryň gapysynda hyzmatkär, batrakçylyk edipdir. Onuň ejesi Toýly we Muhammet diýen baýlaryň gapysynda işländir. Olaryň kakasu ir aradan çykypdyr. Uly maşgalany eklemek ejesi Ogulnabadyň üstüne düşüpdür. Şonuň üçin dokuz ýaşly Bäşim Nuraly hem Muhammet Sary baýyň goýnuny bakyp başlaýar. Ol ýaşlykdan goşgy düzüp başlaýar. Tebigaty, onuň gözelligini, aýdym-sazy janyteni bilen söýüpdür.

Bäşim Nuraly 1921-1924-nji ýyllarda Aşgabat şäherindäki „Gündogaryň zarpçy mekdebinde“, 1925-1928-nji ýyllarda Moskwanyň ýokary çeperçilik tehniki ussahanasynyň žiwopis bölümünde okap, türkmen halkynyň sazçylyk tehnikumynyň çeperçilik bölümünde 1932-nji ýyldan çeperçilik uçilişesiniň ýanyndaky çeperçilik mekdebinde mugallym bolup işleýär. Biziň şu günlerimizdäki çeper sungatymyzyň görnükli wekilleri Yzzat Gylyjow, Aýhan Hajyýew, Aman Kulyýew, Hajy Allaberdýew, Nury Hojamammedow we başgalar çeperçilik mekdebiniň ilkinji uçurymlary bolupdyrlar. Olar Bäşim Nuralyny özleriniň ilkinji halypalary hökmünde hormat bilen ýatlaýarlar. Bäşim Nuraly ýaşalara çeper sungatyň inçe syrlaryny öwretmekde, olarda çeper sungata söýgi döretmekde öz gujur-gaýratyny gaýgyrmandyr. Ol öz şägirtlerinde zähmetsöýerligi, milli sungata bolan söýgüniň, hünäre bolan başarnygyň kemala gelmeginde hemme mümkinçilikleri döredipdir. Okuwçylary bilen bilelikde işlädir. Olaryň döredijilik ukypalarynyň kämilleşmeginde uly alada edipdir. Onuň özi örän zähmetsöýer, öz hünärine hormat goýýan, sungatyň köp görnüşlerinden öz paýyny alan adam bolupdyr. Bäşim Nuralynyň suratkeşdigini türkmen halkymyzda bilmeýän az-azdyr. Ýöne ol diňe surat çekmek bilen hem çäklenmändir. Ol türkmen saz gurallarynyň ýasamakda, edebi eserler döretmekde, haly sungatynda, kinoda birnäçe gahrymanlaryň obrazyny döretmekde-de özüni synap görüpdir. Garaz, taňrynyň eçilen hünärleriniň hemmesinden baş alyp çykmagy başarypdyr.

Bäşim Nuraly şäherimizdäki çeperçilik mekdebinde ýygy-ýygýdan barypdyr. Ol çagalara öz ýaşlygy, durmuşy, çeper sungat barada gürrüň beripdir. Ol her gezek mekdebe baranda okuwçylara „milli sungaty çuňňur öwreniň, sungatyň özeni tebigatdadyr. Türkmen topragynyň gözelligini, ýagty güneşli, türkmen bedew atlaryny, keteni könekli gyz-gelinleri, ak telpekli, gara ädikli ýigitleri, perişde ýaly atalary-eneleri, halydyr gülli keçeleriň nagyşlaryny çekiň, menä, şu täsinliklerden çekip doýup bilemok“ diýer eken. Ol öz ömründe žiwopis sungatynda 40-dan gowrak eserleri döredipdir. Şolaryň üçüsi – „Täze oba“ 1935ý., „Gyzyň ogurlanmagy“ 1945ý., „Gyzyň azat edilmegi“ 1947ý. diýen işleri 1948-nji ýyldaky ýer ynanmada ýok bolupdyr.

Bäşim Nuraly örän zähmetsöýer adam bolupdyr. Surat çekende ýadamany, ýaltanmany bilmändir. Ol türkmen bagşy-sazandalary bilen ýakyn aragatnaşyk saklapdyr. Ýasaýan saz gurallaryny olar bilen maslahatlaşýan eken. Onuň şeýledigine Mylly aganyň ýasan dutaryny çalyp oturan şekilde subut edýär.

Bäşim Nuralynyň ussahanasy öz öýünde bolupdyr. Şonuň üçin çekip gutardym eden işlerini oturyan otaglarynda goýupdyr.

Onuň çeken portret suratlarynyň içinde „Molbertiň ýanyndaky gyz“ diýen surat örän täsin. Ol suraty 1938-nji ýylda döredipdir. Türkmen milli lybasly, şaýly tahýaly, sagy saglykly türkmen gyzy öz çeken suratyny synlap otyr. Ol geljekki suratkeş. Suratkeşe mahsus bolan gyzyň oturşynda, çuň oýa batyp çeken suratyna garap oturşy örän ýerlikli we gelşikli, ynandyryjy beýan edilipdir. Suratkeşiň „Üzüm ýygymy“

(1929ý.) diýen eserinde türkmen gyzynyň ýüzüniň bol hasylyny ýygyp ýörşi görkezilýär.

Edebiýat

1. Türkmenistanyň Konstitusíýasy. Aşgabat, 2008.
2. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. I tom. Aşgabat, 2008.
3. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. II tom. Aşgabat 2009.
4. Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, Halky söýmek bagtdyr. Aşgabat, 2007.
5. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. Aşgabat, 2007.
6. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Ministrler Kabinetiniň göçme mejlisinde sözlän sözi. (2009-njy ýylyň 12-nji iýuny). Aşgabat, 2009.
7. Türkmenistanyň Prezidentiniň „Obalaryň, şäherleriň, etrapdaky şäherçeleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin“ Milli maksatnamasy. Aşgabat, 2007.
8. „Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry“ Milli maksatnamasy. „Türkmenistan“ gazetini, 2003-nji ýylyň 27-nji awgusty.
9. „Türkmenistanyň nebitgaz senagatyny ösdürmegiň 2030-njy ýyla çenli döwür üçin Maksatnamasy“. Aşgabat, 2006.
10. “Мир Архитектуры”. А. Гутнов. М., 1985
11. “Краткое история искусств”. Н.А. Дмитриев.
12. М., 1984
13. “Türkmenistanyň binagärliginiň taryhy”. А. Esenow. Aşgabat 2001
14. “Abiwerd – Nusaý bilen Merwiň aralygynda. Nurmyrat Ataýew, Ahmet Halmyrat. Aşgabat 2000
15. “Античное искусство” Н.А. Дмитриев, Л.И. Акимова. М., 1988
16. «Тысячелетнее развитие архитектуры» Я.Станькова, И.Пехар. М.,1984
17. “История византийской живописи”. В.Н. Лазерев. М., 1986

Mazmuny

Sözbaşy.....	7
Giriş. Sungat taryhy.....	8
Ilkidurmuş sungaty.....	10
Gadymy dünýäniň sungaty. Gadymy Müsür şekillendiriş sungaty.....	13
Irki Şalyk sungaty.....	14
Orta Şalyk sungaty.....	16
Täze Şalyk.....	19
Öňdäki Aziýa sungaty.....	24
Antik sungaty. Krita – Miken medeniýeti ýa-da Egeý sungaty.....	26
Gadymy Gresiýa sungaty.....	33
Grek Arhaikasy.....	34
Grek klassikanyň sungaty.....	39
Ellinizim döwrüniň sungaty.....	46
Gadymy Rim sungaty.....	49
Rim respublikasynyň sungaty.....	51
Rim imperiýasy.....	53
Türkmenistanyň şekillendiriliş sungaty.....	55
Türkmenistanyň binagärlik sungaty.....	60
Orta asyr sungaty. Wizantiýanyň şekillendiriş sungaty.....	65
Keramatly Sofiýa ybadathanasynyň içki giňişliginiň täze çözgütleri.....	66
Merkezi Günübatar Ýewropa sungaty.....	68
Gotika.....	71
Amerika, Afrika, Uzak Gündogar, Aziýa Feodal döwletleriň sungaty.....	75
Kiýew rus sungaty feodal bölünşik döwründe.....	81
Rus sungaty XIV – XV asyrlarda.....	83
Italiýada Galkynyş döwrüniň Täzeden döreýşi ýa-da Galkynyşdöwrüniň ylmy gyzyklanmalary.....	86
Irki galkynyş döwri.....	88
Beýik Galkynyş döwrüniň ussatlary.....	91
XVII a. Günübatar Ýewropa sungaty. Italiýanyň sungaty.....	97
XVIII asyryň şekillendiriş sungaty. Fransiýa sungaty.....	105
XIX asyryň şekillendiriş sungaty.....	106
Modern. XIX – XX asyryň soňy.....	108
Modernyň akymalary.....	109
Rus sungaty. XIX asyryň aýagy we XX asyryň başy.....	110
Stasowyň we Tretýakowyň döreden göçýänçiler sergisi.....	112
Türkmenistanyň sungaty.....	113
Türkmenistanyň amaly haşam sungaty.....	115
Türkemenistanyň şekillendiriş sungatynyň ussady Başım Nuraly.....	118
Edebiýat.....	120